

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕТЕШЕНКОВА Марина Юріївна

УДК 342.922: 351.741

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА
ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В
АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____М.Ю. Петешенкова

Науковий керівник –

МИРОНЮК Станіслава Анатоліївна

кандидат юридичних наук, доцент

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Петешенкова М.Ю. Правові засади та механізми запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право». – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024.

Дисертаційне дослідження спрямовано на наукове узагальнення теоретичних підходів та вирішення практичних проблем, пов'язаних із правовим забезпеченням механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, а також на розробку пропозицій щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства щодо удосконалення адміністративно-правових засад застосування заходів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами.

На виконання задач дослідження в межах дисертації було визначено стан наукової дослідженості зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. Виокремлено критерії відокремлення зловживань процесуальними правами від законної реалізації прав учасників провадження щодо розгляду справ в адміністративних та цивільних судах, запропоновано класифікацію способів зловживання процесуальними правами учасниками судочинства. З'ясовано способи зловживанням процесуальними правами в адміністративних та цивільних судах, розкрито їх зміст. Охарактеризовано процесуальні форми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративних та цивільних судах, визначено їх ефективність. Розкрито зміст заходів відповідальності

за зловживанням процесуальними правами в адміністративних та цивільних судах і визначено порядок її застосування. Виокремлено зарубіжний досвід застосування заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративних та цивільних судах та запропоновано шляхи реалізації найкращих практик його застосування у вітчизняну модель судочинства.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що проведене дослідження є однією із перших у вітчизняній юридичній науці спроб визначити основні напрями удосконалення механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, здійсненим на основі аналізу сучасного нормативно-правового забезпечення та практики такої діяльності, в результаті чого запропонована низка нових наукових положень і висновків, що винесені на захист.

На виконання поставлених завдань сформульовано ряд наукових висновків та пропозицій, серед яких, зокрема.

Вперше розкрито сутність та зміст окремих концепцій щодо розуміння сутності зловживання процесуальними правами в судочинстві, зокрема: як дій, спрямованих на використання стороною спору визначених законом прав для створення перешкод розгляду спору; як вчинення дій чи бездіяльності всіх учасників судового спору, спрямованих на отримання процесуальної та матеріальної вигоди за результатом розгляду та вирішення справи; як процесуального правопорушення, за яке передбачено відповідні заходи юридичної відповідальності. Вперше запропоновано визначити зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному процесах як діяльність учасників, що здійснюється всупереч принципам судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої ніж за умови добросовісного

використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб.

В результаті аналізу судової практики виокремлено такі групи зловживань процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві: 1) зловживання з метою впливу на перебіг розгляду справи або виконання судового рішення, серед яких можна виокремити: зловживання процесуальними правами, спрямовані на затягування судового розгляду; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкоджання розгляду справи; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкоджання виконання судового рішення; 2) зловживання процесуальними правами, спрямовані на отримання процесуальних переваг, наприклад, зловживання, спрямовані на маніпуляцію з підсудністю або юрисдикційністю справи, або зловживання, спрямовані на маніпуляцію автоматизованим розподілом справ між суддями тощо; 3) зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди третім особам, наприклад, укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі; 4) зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди іншій стороні, наприклад, зловживання правом на забезпечення позову.

З'ясовано наукові положення щодо нормативного визначення та закріплення таких понять, як «зловживання процесуальними правами», «критерії оцінки зловживання процесуальними правами», «запобігання зловживання процесуальними правами», «протидія зловживання процесуальними правами», на підставі чого запропоновано законодавчо закріпити їх у Кодексі адміністративного судочинства України та Цивільному процесуальному кодексі України.

Виокремлено та розкрито зміст таких груп заходів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та

цивільному судочинстві: 1) заходів запобігання, а саме норм права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходів припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходів притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами.

Запропоновано з метою врегулювання проблемних питань стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами визначити на рівні КАСУ та ЦПК поняття «зловживання процесуальним правом», унормувати вичерпний перелік таких зловживань, передбачити можливість відстрочки або розстрочки сплати штрафу в разі його накладення з урахуванням майнового, сімейного стану особи тощо.

Виокремлено відмінні ознаки судового штрафу за зловживання процесуальними правами та адміністративного штрафу за прояв неповаги до суду.

В межах роботи дістали подальшого розвитку наукові підходи щодо класифікації заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами з урахуванням функціональності дані заходи можна виокремити в дві групи: 1) організаційні, до яких слід віднести – використання процедури спрощеного позовного провадження, забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи, створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, встановлення спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи, використання процедури врегулювання спору за участі

судді, зміна процедури подання апеляційної скарги та відкриття апеляційного провадження, забезпечення належного кількісного складу суддівського корпусу та приведення системи судоустрою України у відповідність із положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів», встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих категорій справ, використання механізму дисциплінарної відповідальності судді за порушення строків розгляду заяви, скарги чи справи, встановлених законом; 2) процесуальні - закріплення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами, встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами і неухильного виконання процесуальних обов'язків, визначення відкритого переліку дій, що можуть кваліфікуватись як зловживання адміністративними процесуальними правами, встановлення загальних наслідків зловживання процесуальними правами, покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами та інше.

Обґрунтовані положення щодо доцільності запровадження зарубіжного досвіду щодо застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами у судочинстві, зокрема: 1) застосування штрафу за невчасне або неповне подання доказів без поважних причин (досвід Естонії); 2) запровадження процедури письмового попередження учасників адміністративного судочинства про недопущення зловживання процесуальними правами та про наслідки порушення цього обмеження; 3) узагальнення вищою судовою інституцією країни (в Україні - Верховним Судом) судової практики щодо виявлення, ідентифікації, кваліфікації та застосування заходів процесуального примусу, відповідальності за зловживання процесуальними правами та розробки відповідних методичних рекомендації щодо заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві для усіх груп

учасників; 4) запровадження процедури судового документування підстав та порядку застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Ключові слова: *адміністративний процес, цивільний процес, адміністративне судочинство, цивільне судочинство, судовий процес, зловживання процесуальними правами, заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами, заходи адміністративної відповідальності за зловживання процесуальними правами.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Петешенкова М.Ю. Правова природа зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. №4. 2023. С.128-133. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.20>.

2. Петешенкова М.Ю. Поняття та види (способи) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. №4.2023. С. 280-285. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-280-285. https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/nv4/NV_4-2023-280-285.pdf.

3. Петешенкова М.Ю. Заявлення завідомо безпідставного відводу суді як спосіб зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. № 101 (2024). С. 147-155. <http://apdp.in.ua/v101/20.pdf>.

4. Петешенкова М.Ю. Заходи запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. №7. 2024. С. 277-280. DOI

<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/67>.

http://www.lsej.org.ua/7_2024/69.pdf.

5. Peteshenkova M.Yu. Measures to prevent and counteract the abuse of procedural rights in the judicial system of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. Issue 5. 2024. (vol.1) С. 92-98.

6. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві: постановка проблеми та правові засади регулювання. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*. VII міжнародна науково-практична конференція, ДДУВС (17 березня 2023 року), Дніпро. 2023. С.680-682.

7. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами як форма затягування судового процесу та спосіб порушення прав його учасників. *Теорія і практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід*: матер. Регіон. наук.-практ. семінару, присвяч. 27-й річниці прийняття Конституції України (м. Дніпро, 20 черв. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С.86-89.

8. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами в судовому процесі як спосіб порушення принципу законності. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 29 лютого 2024 р.). - Дніпро : ДДУВС, 2024. - 695 с. С. 682-686.

ANNOTATION

Peteshenkova M.Yu. Legal principles and mechanisms for preventing and counteracting abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings. – *Qualification scientific work in the form of a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 “Law”. – Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, 2024.

Within the framework of the dissertation research, a scientific generalization of theoretical approaches and practical problems related to the legal regulation of mechanisms for preventing and counteracting abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings was carried out, and a number of proposals were developed for making amendments and additions to the current legislation aimed at improving the administrative and legal principles for applying measures to prevent and counteract abuse of procedural rights.

To fulfill the research objectives within the framework of the dissertation, the state of scientific research into the implementation of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings and the legal nature of abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings were determined. The criteria for separating abuse of procedural rights from their good faith use when considering cases in administrative and civil proceedings were identified, a classification of methods of abuse of procedural rights by participants in proceedings was proposed. The methods of abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings were clarified, their content was revealed. The procedural forms of prevention and counteraction to abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings were characterized, their effectiveness was determined. The content of liability measures for abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings was disclosed and the procedure for its application was determined. Foreign experience in applying measures to prevent and combat abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings is highlighted and ways

of implementing best practices for its application in the domestic model of justice are proposed. The scientific novelty of the results obtained lies in the fact that the conducted research is one of the first attempts in domestic legal science to determine the main directions of improving the mechanisms for preventing and counteracting the abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings, carried out on the basis of an analysis of modern regulatory and legal support and the practice of such activities, as a result of which a number of new scientific provisions and conclusions were proposed, which were submitted for defense.

To fulfill the tasks set, a number of scientific conclusions and proposals were formulated, including, in particular.

For the first time, the essence and content of three concepts of abuse of procedural rights in judicial proceedings were revealed: as actions aimed at the use by a party to the dispute of the rights defined by law to create obstacles to the consideration of the dispute; as the commission of actions or inaction of all participants in the judicial dispute aimed at obtaining procedural and material benefits as a result of the consideration and resolution of the case; as a procedural offense. For the first time, it was proposed to define abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings as the activity of participants carried out contrary to the principles of justice, in the form of a procedural offense or harmful behavior, with the aim of obtaining a benefit greater than that obtained through the good faith use of procedural rights, which results in harm to the public or private interests of other persons.

As a result of the analysis of judicial practice, the following groups of abuses of procedural rights in administrative and civil proceedings have been identified: 1) abuse with the aim of influencing the course of the case or the execution of a court decision, among which the following can be distinguished: abuse of procedural rights aimed at delaying the trial; abuse of procedural rights aimed at obstructing the consideration of the case; abuse of procedural rights

aimed at obstructing the execution of the court decision; 2) abuse of procedural rights aimed at obtaining procedural advantages, for example, abuse aimed at manipulating the jurisdiction or jurisdiction of the case, or abuse aimed at manipulating the automated distribution of cases between judges, etc.; 3) abuse of procedural rights aimed at causing harm to third parties, for example, concluding a settlement agreement aimed at harming the rights of third parties, intentional failure to notify persons who should be involved in the case; 4) abuse of procedural rights aimed at causing harm to the other party, for example, abuse of the right to secure a claim.

The scientific provisions on the normative definition and consolidation of such concepts as “abuse of procedural rights”, “criteria for assessing abuse of procedural rights”, “prevention of abuse of procedural rights”, “counteraction to abuse of procedural rights” have been clarified, on the basis of which it is proposed to legislatively consolidate them in the Code of Administrative Procedure of Ukraine and the Civil Procedure Code of Ukraine.

The content of the following groups of measures to prevent and counteract the abuse of procedural rights in administrative and civil proceedings is identified and disclosed: 1) preventive measures, namely, legal norms that establish the principle of good faith use of procedural rights, a ban on abusing such rights, improving legal norms; statistical reporting on the facts of abuse and measures of procedural coercion against such participants, expansion of judicial discretion, clarifications of higher judicial instances; 2) measures of termination, which are largely measures of procedural coercion; 3) measures of bringing to justice, as a rule, fines and increasing the amounts of compensation for court costs for the abuse of procedural rights.

In order to resolve the problematic issues of collecting fines for abuse of procedural rights, it is proposed to define the concept of "abuse of procedural rights" at the level of the Constitutional Court of Ukraine and the Code of Civil Procedure, to regulate an exhaustive list of such abuses, to provide for the

possibility of deferring or installment payment of the fine in the event of its imposition, taking into account the property, family status of the person, etc.

The distinctive features of a judicial fine for abuse of procedural rights and an administrative fine for contempt of court are identified.

Within the framework of the work, scientific approaches to classifying measures to prevent and counteract the abuse of procedural rights, taking into account functionality, have been further developed. These measures can be divided into two groups: 1) organizational, which include the use of a simplified claim procedure, ensuring the possibility of conducting a case in the absence of the parties and other participants in the case, creating technical conditions for the functioning of electronic justice by introducing the Unified Judicial Information and Telecommunications System, establishing special rules for changing the composition of the court in the event of circumstances that complicate the timely consideration of the case, using the procedure for resolving the dispute with the participation of a judge, changing the procedure for filing an appeal and opening appeal proceedings, ensuring the proper quantitative composition of the judicial corps and bringing the judicial system of Ukraine into line with the provisions of the Law of Ukraine “On the Judicial System and the Status of Judges”, establishing restrictions on cassation appeals of certain categories of cases, using the mechanism of disciplinary liability of a judge for violating the deadlines for considering an application, complaint or cases established by law; 2) procedural - consolidating the principles of good faith and inadmissibility of abuse of procedural rights, establishing a general obligation to use procedural rights in good faith and strictly fulfill procedural obligations, determining an open list of actions that may be qualified as abuse of administrative procedural rights, establishing the general consequences of abuse of procedural rights, imposing on the court the obligation to take measures to prevent abuse of procedural rights, etc.

Substantiated provisions on the feasibility of introducing foreign experience in applying liability measures for abuse of procedural rights in judicial proceedings, in particular: 1) application of a fine for untimely or incomplete submission of evidence without good reason (Estonian experience); 2) introduction of a procedure for written warning of participants in administrative proceedings about preventing abuse of procedural rights and about the consequences of violating this restriction; 3) generalization by the highest judicial institution of the country (in Ukraine - the Supreme Court) of judicial practice on the detection, identification, qualification and application of measures of procedural coercion, liability for abuse of procedural rights and development of relevant methodological recommendations on measures to prevent and counteract abuse of procedural rights in judicial proceedings for all groups of participants; 4) introduction of a procedure for judicial documentation of the grounds and procedure for applying liability measures for abuse of procedural rights.

Keywords: *administrative process, civil process, administrative proceedings, civil proceedings, judicial proceedings, abuse of procedural rights, measures to prevent and counteract abuse of procedural rights, measures of administrative liability for abuse of procedural rights.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Петешенкова М.Ю. Правова природа зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. №4. 2023. С.128-133. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.20>.

2. Петешенкова М.Ю. Поняття та види (способи) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. №4.2023.

C. 280-285. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-280-285.
https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/nv4/NV_4-2023-280-285.pdf.

3. Петешенкова М.Ю. Заявлення завідомо безпідставного відводу суді як спосіб зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права.* № 101 (2024). С. 147-155.
<http://apdp.in.ua/v101/20.pdf>.

4. Петешенкова М.Ю. Заходи запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал.* №7. 2024. С. 277-280. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/67>.
http://www.lsej.org.ua/7_2024/69.pdf.

5. Peteshenkova M.Yu. Measures to prevent and counteract the abuse of procedural rights in the judicial system of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights.* Issue 5. 2024. (vol.1) С. 92-98.

6. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві: постановка проблеми та правові засади регулювання. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти.* VII міжнародна науково-практична конференція, ДДУВС (17 березня 2023 року), Дніпро. 2023. С.680-682.

7. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами як форма затягування судового процесу та спосіб порушення прав його учасників. *Теорія і практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід:* матер. Регіон. наук.-практ. семінару, присвяч. 27-й річниці прийняття Конституції України (м. Дніпро, 20 черв. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С.86-89.

8. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами в судовому процесі як спосіб порушення принципу законності. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів:* матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 29 лютого 2024 р.). - Дніпро : ДДУВС, 2024. - 695 с. С. 682-686.

ПЛАН

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В СУДОЧИНСТВІ.....	29
1.1. Стан наукової дослідженості реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.....	29
1.2. Правова природа зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.....	39
1.3. Критерії відмежування зловживань процесуальними правами від добросовісного їх використання при розгляді справ у порядку адміністративного та цивільного судочинства.....	50
1.4. Класифікація способів зловживання процесуальними правами учасниками судочинства.....	62
Висновки до розділу 1.....	70
РОЗДІЛ 2. СПОСОБИ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАПОБІГАННЮ ТА ПРОТИДІЇ.....	74
2.1. Способи зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та їх зміст.....	74
2.2. Процесуальні форми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, їх ефективність.....	96

2.3. Заходи відповідальності за зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві і порядок її застосування.....	118
2.4. Зарубіжний досвід та його врахування при удосконаленні механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.....	135
Висновки до розділу 2.....	145
Висновки.....	149
Список використаних джерел.....	156
Додатки.....	180

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний суд України

ГК України – Господарський кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ДСА України – Державна судова адміністрація України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄДРСР - Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄСІТС - Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

«Електронний суд»

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінально-процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

Мін'юст – Міністерство юстиції України

США – Сполучені Штати Америки

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток системи судів в Україні, ретельний відбір на посаду судді, підвищення вимог до адвокатського корпусу, постійні зміни до процесуальних законів, які регламентують судовий порядок розгляду справ є запорукою побудови ефективної та справедливої системи судочинства як гарантії дотримання прав і свобод громадян. Разом з тим система судочинства України попри постійні реформи судочинства в 2016 та 2021 роках і до сьогодні має свої вади, які полягають у тому числі в існуючих прогалинах законодавчого регулювання судового процесу та практики діяльності судів, що в результаті призводить до створення умов для зловживання процесуальними правами як сторонами спору так і учасниками судового процесу. Зокрема сторони зловживаючи процесуальними правами намагаються затягнути розгляд справи, дискредитувати суддю та здійснити його відвід, здійснити запит документів, які потенційно не можливо витребувати та ін. Кількість випадків зловживання процесуальними правами та застосування заходів примусу до учасників судового процесу під час розгляду як приватних так публічних спорів залишається досить високою. Негативні наслідки вчинення таких протиправних дій учасниками судового процесу опосередковано відбиваються на строках проведення судового розгляду справ, що призводить, зокрема, до відкладення їх розгляду, застосуванні заходів процесуального примусу тощо.

Відсутність сталого розуміння категорії зловживання процесуальними правами, його кваліфікуючих ознак а також ефективних заходів їх протидії призводить до низького рівня застосування норм Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) та Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), що передбачають заходи процесуального впливу щодо недобросовісних учасників судового процесу. Прийняття змін до КАСУ та ЦПК України у 2017 та 2020 роках сформували

засади сучасного механізму запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та їх припинення, проте правозастосовна практика продовжує виявляти значне коло прогалин законодавства у цій сфері та демонструє різне застосування судами норм КАСУ та ЦПК України під час протидії такому зловживанню.

Дані фактори зумовлюють необхідність з'ясування теоретико-правових засад сутності та змісту зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, виокремлення та характеристики їх системи, визначення форм (засобів) запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами, вивчення судової практики їх реалізації та висловлення пропозиції щодо їх удосконалення, що і складає предмет дослідження в межах цієї наукової роботи.

Стан наукового дослідження проблем. Дослідженню способів зловживання процесуальними правами та окремих форм їх запобігання в судовій процесуальній діяльності призв'ячені роботи Н. І. Атаманчук, В.М. Бевзенко, Я.О. Берназюка, Р.А. Калюжного, О.В. Капліна, Р.М. Кихтюка, Д.А. Козачука, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, В.М. Короленко, Т.Є. Кохановської, Д. Д. Луспеника, Р. С. Мельника, Р.В. Миронюка, А.О. Монаєнко, В.Ю. Поліщука, С.В. Прилуцького, А.О. Ткачук, В.В. Тильчика, С.О. Шатрави, Т.С. Яценко, С. В. Ястрембська, О. С. Юніна та інших. Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень, присв'ячених вивченню цієї тематики, залишаються відкритими питання щодо формулювання критеріїв оцінки зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, запобігання, припинення та протидії їх вчиненню.

В той же час, аналіз вітчизняного наукового доробку у цій сфері вказує на недостатню кількість наукових праць, в межах яких системно досліджувались проблеми зловживання процесуальними правами та

пропонувались комплексні напрямки його удосконалення. Разом з тим слід відміти, що проблематика зловживання процесуальними правами ставала предметом монографічних досліджень багатьох авторів, однак після судової реформи, яка була розпочата в 2016 році системними роботами в цій сфері є роботи Поліщук В.Ю. «Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві» (2021 рік), Ткачук А.О. «Ткачук А. О. «Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України» (2020 рік) та Маруніч Г. І. «Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання» (2018 рік) в яких було запропоновано авторські підходи щодо теоретико-правового та прикладного тлумачення понять «зловживання процесуальними правами» та «запобігання зловживання процесуальними правами» в судових інстанціях різної юрисдикції, відповідно ці роботи стали предметом наукового аналізу в межах проведеного нами дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота буде виконана у відповідності до: Указів Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів»; від 20 травня 2015 року № 276/2015 «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки»; Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр., розробленої Національною академією правових наук України.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на підставі аналізу наявних наукових, публіцистичних, нормативних джерел, правозастосовчої практики, визначити правові засади та розкрити механізми запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві; окреслити проблеми та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в

досліджуваній сфері та практики його застосування з урахуванням стандартів ЄС щодо його удосконалення.

На досягнення мети дослідження в роботі було поставлено до виконання та реалізовано виконання таких завдань дослідження:

- визначено стан наукової дослідженості реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві;
- з'ясовано правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві;
- виокремлено критерії відокремлення зловживань процесуальними правами від добросовісного їх використання при розгляді справ у порядку адміністративного та цивільного судочинства;
- запропоновано класифікацію способів зловживання процесуальними правами учасниками судочинства;
- з'ясовано способи зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, розкрито їх зміст;
- розкрито зміст процесуальних форм запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, визначено їх ефективність;
- розкрито зміст заходів відповідальності за зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві і визначено порядок її застосування;
- виокремлено зарубіжний досвід застосування заходів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та запропоновано шляхи реалізації найкращих практик його застосування у вітчизняну модель судочинства.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві України.

Предмет дослідження – правові засади та механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність методів та прийомів наукового пізнання, як загальнонаукових (діалектичний, історичний, логічний, системний аналіз тощо), так і спеціальних (документального аналізу, порівняльно-правового тощо). Так, діалектичний метод застосовується для пізнання процесів, пов'язаних з запобіганням та протидією зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві України. Системно-структурний підхід використано при визначенні: видів (способів) зловживання процесуальними правами учасниками судочинства (підрозділ 2.1), системи процесуальних форм запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, їх ефективність (підрозділ 2.2), порядку застосування адміністративної відповідальності за зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві (підрозділ 2.3); логіко-семантичний – для формулювання відповідних дефініційних конструкцій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). Порівняльно-правовий метод дозволив виявити переваги та недоліки зарубіжного досвіду запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві і перспективи його урахування (підрозділ 2.4). Методи моделювання, аналізу та синтезу використані при розробці пропозицій з удосконалення законодавства. Специфіка об'єкту, що досліджується передбачає застосування цілої низки наукових підходів: фундаментального, порівняльно-ретроспективного (підрозділ 1.2), органічної єдності теорії і практики (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3), поєднання критичного і раціонального (2.1), єдності логічного та системного підходу (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3).

Нормативною основою роботи є Конституція України, чинні законодавчі та інші нормативно-правові акти, які регулюють правові засади та механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві України.

Емпіричну базу дослідження складуть: статистичні дані, розміщені на офіційному сайті Державної судової адміністрації України; аналітичні дані щодо динаміки застосування судами механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві України в період 2020-2023 роки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що проведене дослідження є однією із перших у вітчизняній юридичній науці спроб визначити основні напрями удосконалення механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, здійсненим на основі аналізу сучасного нормативно-правового забезпечення та практики такої діяльності, в результаті чого запропонована низка нових наукових положень і висновків, що винесені на захист.

На виконання поставлених завдань сформульовано ряд наукових висновків та пропозицій, серед яких, зокрема:

уперше:

- розкрито сутність та зміст трьох концепцій зловживання процесуальними правами в судочинстві: як дій, спрямованих на використання стороною спору визначених законом прав для створення перешкод розгляду спору; як вчинення дій чи бездіяльності будь-яким з учасників судового спору, спрямованих на отримання процесуальної та матеріальної вигоди за результатом розгляду та вирішення справи; як процесуального правопорушення;

- запропоновано визначити зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному процесах як діяльність учасників

судового розгляду справи, що здійснюється всупереч принципам судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб;

- виокремлено відмінні ознаки судового штрафу за зловживання процесуальними правами та адміністративного штрафу за прояв неповаги до суду;

- запропоновано з метою врегулювання проблемних питань стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами визначити на рівні КАСУ та ЦПКУ поняття «зловживання процесуальним правом», унормувати вичерпний перелік таких зловживань, передбачити можливість диференціації штрафних санкції від виду зловживання процесуальними правами (з урахуванням ступеня порушення порядку розгляду справи);

удосконалено:

- наукові положення щодо нормативного визначення та закріплення таких понять, як «зловживання процесуальними правами», «критерії оцінки зловживання процесуальними правами», «запобігання зловживання процесуальними правами», «протидія зловживання процесуальними правами», на підставі чого запропоновано законодавчо закріпити їх у КАСУ та ЦПКУ;

- положення щодо класифікації заходів запобігання та протидії зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві за їх функціональним призначенням, а саме: 1) заходів запобігання, а саме норм права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської discreції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходів

припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходів притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами;

дістали подальшого розвитку:

- наукові підходи щодо класифікації заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами з урахуванням їх функціональності:

- 1) організаційних, до яких слід віднести - використання процедури спрощеного позовного провадження, забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи, створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, встановлення спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи, використання процедури врегулювання спору за участі судді, зміна процедури подання апеляційної скарги та відкриття апеляційного провадження, забезпечення належного кількісного складу суддівського корпусу та приведення системи судоустрою України у відповідність із положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів», встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих категорій справ, використання механізму дисциплінарної відповідальності судді за порушення строків розгляду заяви, скарги чи справи, встановлених законом;
- 2) процесуальних - закріплення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами, встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами і неухильного виконання процесуальних обов'язків, визначення відкритого переліку дій, що можуть кваліфікуватись як зловживання адміністративними процесуальними правами, встановлення загальних наслідків зловживання процесуальними правами, покладення на суд

обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами та інше;

- положення щодо доцільності запровадження зарубіжного досвіду щодо застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами у судочинстві, зокрема: 1) застосування штрафу за невчасне або неповне подання доказів без поважних причин (досвід Естонії); 2) заборона захиснику здійснювати захист у справі, тобто зобов'язання заміни захисника (досвід США); 3) запровадження процедури письмового попередження учасників адміністративного судочинства про недопущення зловживання процесуальними правами та про наслідки порушення цього обмеження; 4) узагальнення вищою судовою інституцією країни (в Україні - Верховним Судом) судової практики щодо виявлення, ідентифікації, кваліфікації та застосування заходів процесуального примусу, відповідальності за зловживання процесуальними правами та розробки відповідних методичних рекомендації щодо заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві для усіх груп учасників; 5) запровадження процедури судового документування підстав та порядку застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* – для покращення механізмів заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами, а також можуть бути основою для подальших наукових досліджень із відповідної проблематики;

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення КАСУ, ЦПКУ, КУпАП, Закону України «Про судоустрій та статус суддів»;

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності судів щодо застосування заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами;

– *навчальному процесі* – у викладанні студентам вищих навчальних закладів дисциплін «Адміністративний процес», «Цивільний процес», «Адміністративне судочинство», «Цивільне судочинство» під час підготовки підрозділів підручників і навчальних посібників із відповідних навчальних дисциплін, а також статей і наукових повідомлень.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження, його основні висновки й рекомендації оприлюднені на 3 науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти (Міжнародна науково-практична конференція, Дніпро, 2023); Теорія і практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід (Регіон. наук.-практ. семінар, присвяч. 27-й річниці прийняття Конституції України, Дніпро, 2023); Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів (Міжнародна науково-практична конференція, Дніпро, 2024).

Публікації. Основні положення роботи знайшли відображення у 5 наукових статтях, опублікованих у виданнях, що визнані як фахові з юридичних дисциплін, у тому числі 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також у 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 180 сторінки, у т. ч. основного тексту – 155 сторінок. Список використаних джерел налічує 187 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В СУДОЧИНСТВІ

1.1. Стан наукової дослідженості реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.

Зловживання процесуальними правами є категорію, яка вживається та тлумачиться в концептуальних міжнародних правових актах, зокрема в: 1) в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 17 визначено, що зловживання правом визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав та свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [1]; 2) в Рекомендаціях R(81)7 комітету міністрів Ради Європи «Про шляхи полегшення доступу до правосуддя» від 14 травня 1981 року визначено, що одним із заходів прискорення розгляду справ є можливість усунення підстав для зловживання процесуальними правами учасниками судового розгляду [2].

Окремо проблематиці зловживання процесуальними правами присв'ячені положення національного концептуального законодавства, зокрема у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10 травня 2006 р. визначено, що для забезпечення справедливості судової процедури необхідно передбачити ефективні механізми для запобігання недобросовісному використанню учасниками судочинства своїх процесуальних прав, а також запровадити ефективні заходи відповідальності за невиконання процесуальних обов'язків [3].

На рівні вітчизняного процесуального законодавства порядок правового регулювання зловживання процесуальними правами визначений у Кодексі адміністративного судочинства України Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII [4], Цивільному процесуальному кодексі України [5], Господарському процесуальному кодексі України [6], зокрема: 1) п. 9 ч. 3 ст. 2 КАС та п.11 ч. 3 ст. 2 ЦПК визначають одним з принципів судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами; 2) ст. 44 ЦПК та 45 КАС «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» визначають перелік та зміст дій, що можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами [4; 5].

Новий етап формування судової практики щодо застосування положень процесуального законодавства зловживання процесуальними правами та відповідно активізація наукових досліджень змісту зловживання правами учасниками процесу та заходів його запобіганню розпочався з прийняттям Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [7].

Проблема зловживання процесуальними правами вивчалася фахівцями з різних галузей права, а саме такими як: І.Г. Андрущенко, Н.В.Басалюк, І.С. Дроботов, Р.А. Калюжний, Д.А. Козачук, О. М. Кузнець, Г. І. Маруніч, Р.Д. Ляшенко, В.Ю. Поліщук та іншими. Проте зміст зловживання процесуальними правами як категорії адміністративного процесуального права досліджений недостатньо.

Основними завданнями дослідження в межах даного підрозділу роботи є здійснення аналізу наукових джерел із метою дослідження правового феномену - зловживання процесуальними правами; виявлення наукових концепцій, що визначають зміст цього поняття, викладення власної авторської позиції щодо визначення зловживання процесуальними

правами як категорії процесуального права; виокремлення проблем, пов'язаних із кваліфікацією зловживання процесуальними правами та розробка шляхів удосконалення чинного законодавства у цій сфері.

Принцип недопустимості зловживання процесуальними правами є фундаментальним у правових системах багатьох країн, включаючи США, Україну та інші держави. Його суть виникає в тому, що процесуальні права, надані учасникам судового чи адміністративного процесу, повинні використовуватися добросовісно, в межах законної мети, для якої вони передбачені, а не для перешкодження чинного правосуддя або досягнення неправомірних переваг. Основні аспекти цього принципу проявляються в наступному: у добросовісності у використанні прав - сторони користуються своїми процесуальними правами відповідно до їх законного призначення, наприклад, подача необґрунтованих скарг чи клопотань лише для затягування процесу може бути розцінена як зловживання; у запобіганні процесу затягування - використання процедурних механізмів (наприклад, багаторазові апеляції чи подання завідомо непідставних доказів) із застосуванням затримки винесення рішення порушує цей принцип; у застосуванні обмежень щодо недобросовісних дій - суд або адміністративний орган має право накладити санкції на сторону, яка зловживає процесуальними правами. Це можуть бути штрафи, відмова в задоволенні необґрунтованих клопотань, або навіть припинення розгляду справи; у повазі до прав іншої сторони - зловживання процесуальними правами порушує права інших учасників процесу та підриває довіру до судової системи. Наприклад, у правовій системі США цей принцип реалізується через кілька інструментів, таких як: Правило 11 Федеральних правил цивільного судочинства, яке забороняє подавати судові документи з недобросовісною заявою (наприклад, для переслідування іншої сторони); забороняє використання процесуальних механізмів для досягнення цілей, які не відповідають суті цих механізмів. Таким чином, принцип

недопустимості зловживання процесуальними правами забезпечує між правами баланс сторін і належне здійснення правосуддя. У випадку виявлення таких порушень суди можуть вжити заходів для відновлення справедливості й уникнення шкоди для системи правосуддя [8, с.52].

Проблема зловживання процесуальними правами активно розвивається фахівцями з різних галузей права, зокрема цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та міжнародного. Аналіз наукових джерел дає можливість виокремити основні напрями дослідження даної проблематики:

1. Теоретичне обґрунтування поняття «зловживання процесуальними правами», так науковці досліджують природу цього явища з точки зору загальних правових принципів, таких як добросовісність, справедливість і баланс інтересів. Серед провідних українських науковців, які розробляють цю проблему, можна назвати Васильєва С., Козачук Д., Басалюк Н., Мілетич О., Онищенко Г., Полянський Т., Рубашенко М., Свердліченко В, Рогач О., Тихонович Л., Хохлова Т., Чувакова Г., Шипілов Л. та ін. [9;10;11;12;13;14; 15;16;17;18;19;20].

Дослідження в межах процесуальних галузей. Зокрема, у сфері цивільного судочинства зловживання правами часто пов'язане із затягуванням процесу (наприклад, через подачу безпідставних позовів чи апеляцій), вивчаються способи зловживання і вдосконалення санкцій. Так, М. І.Штефан у своїх роботах детально розглянув межі допустимості використання процесуальних прав у цивільних справах [21, с.67]. У господарському процесі у більшості випадків виникає проблема зловживання процесуальними правами, обсяги маніпулюють процедурами норм для досягнення комерційної вигоди (наприклад, уникнення виконання зобов'язань), наукові роботи в цій галузі (наприклад, В. С. Щербини , Р. О. Стефанчука) досліджують, як запобігти подвійним позовом, неправомірному використанню забезпечення позову та затягування справ

[22, с.28; 23, с.198]. В адміністративному судочинстві дослідження зосереджені на обставинах, коли позивачі подають офіційні скарги лише із застосування роботи державних органів чи погашення відповідальності. Праці таких науковців, як Дроботов І.С. і В.Ю. Поліщук, пропонують шляхи розробки законодавчих механізмів для протидії зловживанням в адміністративному процесі [24; 25]. У кримінальному процесі до зловживання правами може бути включено подання фальшивих доказів, маніпуляції зі строками оскарження або посилене використання права на відвідування судді. Ці питання аналізувалося, зокрема, у роботах В. В. Сташиса та В. К. Лисенка, які розглядали вплив зловживань на права повинених і потерпілих. У міжнародному контексті зловживання правами досліджується через призму рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Праці таких фахівців, як А. Є. Лашин та М. Бургер, розглядають, як стандарти ЄСПЛ можуть бути адаптовані до національного законодавства [26; 27; 28; 29; 30].

Проблематика дослідження зловживання правами в судочинстві полягає в наступному: необхідності розмежування добросовісного і недобросовісного використання прав - дослідники акцентують увагу на необхідності чітких критеріїв для визначення зловживання; недосконалості законодавства - у деяких випадках демонструються деталізовані механізми протидії зловживання ускладнює роботу суддів, перелік таких зловживань не може бути обмежено законом частина таких діянь має бути предметом оцінки судового розсуду; визначення балансу санкцій - важливо, щоб санкції за зловживання правами не обмежували права добросовісних учасників. Раціонально, що механізми тлумачення сутності та змісту зловживання процесуальними правами мають бути відображені у практичних рекомендаціях для суддів щодо виявлення і документування зловживань.

Щодо нормативного закріплення поняття «зловживання процесуальними правами». Слід погодитись із твердженням Р.А. Калюжного та І.Г. Андрущенко, що вітчизняне законодавство не дає чіткого тлумачення терміна «зловживання правом» [31, с. 19], однак слід погодитись з думкою Р.Д. Ляшенко та К.І. Бальковської, які зазначають, що положення, які розкривають зміст цієї правової категорії сформульовані [32, с.19], адже навіть у ст.13 Конституції України визначено, що «неприпустимим є здійснення права із наміром завдати шкоди іншій особі та зловживати правом у інших формах, а також встановлено обов'язок при здійсненні прав додержуватися моральних засад суспільства та не порушувати права інших осіб» [33].

Теорії недопустимості зловживання процесуальними правами в судочинстві обґрунтовуються на розумінні того, що процесуальні права, надані сторонам, не є абсолютними і повинні використовуватися відповідно до принципів добросовісності, справедливості та законності [34, с.36]. У різних правових системах сформульовано кілька підходів до визначення та регулювання цього явища, на підставі їх аналізу можна виокремити основні теорії недопустимості зловживання процесуальними правами:

1. Теорія добросовісності, сутність якої полягає в тому, що сторони судового процесу повинні діяти добросовісно, дотримуючись мети процесуальних норм, а не намагатися використовувати їх для досягнення неправомірних цілей, наприклад, затягування процесу постійного видання необґрунтованих клопотань; в іншому випадку наступають юридичні наслідки у вигляді штрафів та відмови в задоволенні клопотань або навіть визнання дій сторони неправомірними.

2. Цільова теорія, сутність якої полягає в тому, що процесуальні права не допускаються лише для досягнення цілей, визначених законом, наприклад захисту прав та інтересів особи, вирішення спору по суті. Зловживання процесуальними правами має місце, якщо дії сторони,

спрямовані на досягнення цілей, які не відповідають суті процесу (наприклад, переслідування іншої сторони, затягування рішення, отримання неправомірної переваги), наприклад, використання механізму апеляції для створення перешкоди виконанню судового рішення.

3. Формальна теорія, сутність якої полягає в тому, що зловживання тлумачиться за формальними критеріями, такими як порушення встановлених процесуальних строків або неправомірне подання документів. Ця теорія зосереджена на дотриманні процесуальних формальностей і не завжди враховує добросовісність намірів сторін.

4. Санкційна теорія, сутність якої полягає в тому, що проблема зловживання процесуальними правами вирішується через механізми відповідальності, які передбачають санкції за недобросовісні дії. Суди можуть накладати штрафи, вимагати відшкодування судових витрат чужої сторони або навіть відмовлятися в подальшому використанні процесуальних механізмів, зокрема, для прикладу у США відповідно до Федеральних правил цивільного судочинства суду дозволяється накладати санкції за видачу необґрунтованих позовів.

5. Теорія рівності сторін, сутність якої полягає в тому, що зловживання порушує принцип процесуальної рівності сторін, створюючи неправомірну перевагу однієї сторони над іншою. Суддя має забезпечити рівні можливості для всіх учасників процесу і вживати заходи для припинення дій, які порушують цей принцип, наприклад уникнення відповідей на запити протилежної сторони або перешкоджання наданню доказів.

6. Теорія балансу інтересів, сутність якої полягає в тому, що суд повинен знаходити баланс між інтересами сторін процесу, суспільства і вимогами правосуддя. Зокрема, суд може обмежити використання процесуальних прав, якщо це шкодить загальним інтересам або правам

інших осіб, наприклад, заборона подавати нові докази на фінальній стадії процесу, якщо це порушує права іншої сторони.

Р.А. Калюжний та І.Г. Андрущенко вважають, що під «зловживанням правом варто розуміти явища, які із формальної точки зору не суперечать чинному законодавству, і використання права спрямоване не на законну реалізацію прав учасниками правовідносин, а переслідує іншу, часто протиправну мету» [31, с. 20]. Ними виокремлено ознаки зловживанням правом, а саме: наявність в особи суб'єктивного права; діяльність, спрямована на здійснення цього права; використання цього права не за його соціальним призначенням, а з заподіянням шкоди суспільним або особистим інтересам; відсутність порушення конкретних юридичних заборон (тобто їх додержання) або невиконання обов'язків (тобто їх виконання); встановлення факту зловживання правом компетентними правозастосовними органами; настання юридичних наслідків [31, с. 20]. Інші дослідники крім основних ознак, зловживання правом, виокремлюють і другорядні ознаки, а саме: 1) здійснення суб'єктивного права в протиріччі з усталеними правилами поведінки [35, с. 279]; 2) використання недозволених форм поведінки у рамках дозволеного процесуального порядку [36, с.80]; 3) вихід за межі права; 4) застосування прийомів та методів не передбачених нормою права [37, с. 92].

Окремі дослідники під зловживанням процесуальними правами пропонують розуміти як: «формальна відповідність закону - дії, які застосовуються в межах закріплених процесуальних прав, але не відповідають їх правовій природі» [6, с. 687], або «суб'єктивна спрямованість - намір особи завдати шкоди іншим учасникам процесу або зірвати належний порядок судового провадження» [38, с.27], або «шкода процесу або інтересам сторони -такі дії викликають затримки у судочинстві, порушують права іншої сторінки або створюють перепони для справедливого вирішення справи» [39, с.43].

У науці цивільного права на теоретичному рівні вживається поняття «шикана», яке тлумачиться як «дозволені законом дії особи, спрямовані на заподіяння шкоди іншим особам (особі); зловживання своїм правом; шикана може мати як матеріальний, так і процесуальний характер» [40]. Дослідники цього явища до ознак шикани відносять: 1) заподіяння шкоди іншому суб'єкту, його правам та охоронюваним законом інтересам; 2) прямий умисел; 3) протиправність; 4) об'єктом посягання є майнові та особисті немайнові права та інтереси суб'єктів; 5) наявність шкоди; 6) вина» [32, с. 19].

Окремі автори зловживання процесуальними правами розуміють виключно як вид правопорушення, зокрема таку позицію відстоює Д.Д. Луспеник, який вважає, що «зловживання правом може проявлятися в трьох основних формах: правопорушення, злочину і шкідливої поведінки, щодо якої відсутні каральні норми» [41, с. 152]. За його концепцією «сутність зловживання правом як правової категорії визначається ступенем соціальної шкідливості поведінки, обумовленої корисливою та іншою особистою зацікавленістю, егоїстичним втіленням в процедуру використання прав лише своїх інтересів на шкоду правам та (або) законним інтересам інших осіб, чим спотворюється мета правового регулювання, втілена законодавцем» [41, с. 153].

Таким чином у юридичній літературі питання зловживання правом розглядається неоднозначно, автори публікацій висловлюють різні точки зору з огляду на проблематику. Наразі дослідники не мають єдиного бачення визначення терміна «зловживання правом», через що у вітчизняній доктрині він залишається суперечливим.

Лазарєв В.В. здійснивши аналіз різних концепцій розуміння сутності категорії «зловживання правом», приходять до висновку, що «підходи до розуміння сутності категорії «зловживання правом» поділяються на дві великі групи залежновід того, прихильники якої теорії походження права

досліджують цей прояв; зокрема, прихильники теорії природного права розглядають зловживання правом як певний етичний мінімум поведінки суб'єкта, що дозволяє йому вчинити певні дії, за які ця особа не буде притягнута до юридичної відповідальності; натомість прихильники теорії позитивізму взагалі заперечують існування категорії «зловживання правом», оскільки на нормативному рівні відсутнє чітке визначення цієї дефініції. І як вірно зазначає автор «зловживання правом балансує на тонкій межі із правопорушенням, лише один незначний крок і в деяких випадках вчинюване суб'єктом діяння ми можемо знайти у відповідній статті кримінального кодексу, що перетворює юридично нейтральну поведінку на правопорушення» [42, с.189].

В підсумку зазначимо, що в результаті дослідження в межах даного підрозділу роботи виявлено основні три групи концепцій щодо змісту зловживання процесуальними правами як правової категорії: розуміння зловживання правом як здійснення суб'єктивного права однією особою всупереч інтересам іншої особи або суспільства; як процесуальне правопорушення; комплексного підходу. Виявлено, що ознаками зловживання процесуальними правами у адміністративному процесі є: за змістом це діяльність, спрямована на здійснення процесуального права; метою використання процесуального права є отримання вигоди, що за умови добросовісного використання процесуальних прав буде меншою ніж при зловживанні процесуальними правами; наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб; вчинення зловживання процесуальними правами здійснюється всупереч принципам адміністративного судочинства; формами зловживання процесуальними правами є процесуальне правопорушення та шкідлива поведінка, щодо якої відсутні каральні норми; наявність причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою особи і наслідками; реалізується у відповідних процесуальних документах; здійснюється лише уповноваженим суб'єктом, який має певне

суб'єктивне право, тобто особами, які беруть участь у справі; тощо. Запропоновано визначити зловживання процесуальними правами як діяльність учасників судового процесу, що здійснюється всупереч принципам судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб.

1.2. Правова природа зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.

Практика застосування процесуального законодавства судами різної юрисдикції з кожним роком збільшується, ускладнюється та формує нові алгоритми дій учасників розгляду правових спорів. Кількість випадків зловживання процесуальними правами та застосування заходів примусу до учасників судового процесу під час розгляду як приватних так публічних спорів залишається досить високою. Негативні наслідки вчинення таких протиправних дій учасниками судового процесу опосередковано відбиваються на строках проведення судового розгляду справ, що призводить, зокрема, до відкладення їх розгляду, застосуванні заходів процесуального примусу тощо.

Відсутність сталого розуміння категорії зловживання процесуальними правами та його кваліфікуючих ознак призводить до низького рівня застосування норм Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) та Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), що передбачають заходи процесуального впливу щодо недобросовісних учасників судового процесу. Прийняття змін до КАС України та ЦПК України у 2017 та 2020 роках сформували засади сучасного механізму запобігання, протидії зловживанням процесуальними правами в

адміністративному та цивільному судочинстві та їх припинення, проте правозастосовна практика продовжує виявляти значне коло прогалин законодавства у цій сфері та демонструє різне застосування судами норм КАС України та ЦПК України під час протидії такому зловживанню.

У зв'язку з цим, на досягнення мети дослідження в межах даного підрозділу роботи ми ставимо та плануємо до виконання такі завдання: з'ясувати сутність поняття зловживання процесуальними правами, визначити правову природу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, здійснити аналіз правових засад протидії зловживання процесуальними правами та виокремити окремі положення щодо стану його покращення.

З часу внесення змін до КАС України та ЦПК України у 2017 та 2020 роках, що сформували сучасний механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами існує нагальна необхідність дослідження сучасних механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами, узагальнення напрацьованої судової практики застосування відповідних норм, виявлення недоліків, розробки пропозицій з їх усунення.

Новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами був закріплений у Кодексі адміністративного судочинства України Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [7]. Цим законом КАС України та ЦПК України було доповнено наступними нормами, що утворюють базові засади запобігання, припинення та протидії зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу: 1) п. 9 ч. 3 ст. 2 КАС та п.11 ч. 3 ст. 2 ЦПК визначають одним з принципів судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами; 2) ст. 44 ЦПК та

45 КАС «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» визначають перелік та зміст дій, що можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами; 3) ч. 8 ст. 139 КАС передбачає можливість суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) ст.ст. 148 ЦПК та КАСУ визначають, право суду застосувати заходи процесуального примусу для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, а також зміст та порядок застосування таких заходів [4;5].

Наступним етапом правового регулювання протидії зловживанню процесуальними правами стало прийняття Верховною Радою України 15 січня 2020 року Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» [43]. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що однією з цілей його розробки стало удосконалення низки норм з метою недопущення зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами та оптимізації процедури розгляду справ [44]. Як вірно зазначає Поліщук В.Ю. «цим законом передбачаються норми, якими нівелюється можливість зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами, зокрема, спрощується порядок розгляду відводів судді у разі подання такого відводу напередодні або в день засідання; вилучаються деякі види забезпечення позову, натомість, забороняється вжиття заходів забезпечення позову, які мають своїм наслідком припинення, відкладення чи зупинення конкурсу, аукціону, торгів, тендера чи інших публічних процедур, які проводяться від імені держави (державного органу), територіальної громади (органу місцевого

самоврядування) або за участю призначеного державним органом суб'єкта у складі комісії, що проводить конкурс, аукціон, торги, тендер чи іншу публічну процедуру; визначається, що у разі оскарження ухвал суду про відмову у прийнятті або повернення зустрічного позову, про відмову у прийнятті або повернення позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, ухвал про зупинення провадження у справі, які подані з пропуском строку на їх оскарження, до апеляційної та касаційної інстанцій направляються матеріали оскарження (що значно зменшить строк розгляду таких справ по суті заявлених вимог)» [45, с.118].

В той же час слід засвідчити, що поняття «зловживання процесуальними правами» не закріплено в КАС України, у зв'язку із цим Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в рішенні №814/218/14 від 13.03.2019 року висловив свою позицію стосовно такого поняття і визначив його як «форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспіврозмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду та вирішення спорів, необґрунтованого перевантаження роботи суду» [46]. Однак слід зауважити, що чітких критеріїв зловживання процесуальними правами ні в адміністративному ні цивільному судовому процесі не визначено, це є предметом наукового дослідження, яке базується на практиці діяльності відповідних судів.

Поліщук В.Ю. досліджуючи на монографічному рівні механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві приходять до висновку, «що Україна, з урахуванням змін до КАС України 2017 та 2020 років, має наразі найвищий ступінь деталізації механізму запобігання зловживанню процесуальними

правами у адміністративному судочинстві за рахунок визначення: 1) принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами; 2) встановлення переліку дій учасників процесу, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами; 3) можливості суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) надання повноважень адміністративним судам застосовувати до суб'єктів, що зловживають процесуальними правами, заходів процесуального примусу. Існуючі прогалини законодавства у цій сфері поступово компенсуються рішеннями українських судів, що уточнюють застосування зазначених положень» [47, с.150]. На його думку «до основних заходів механізму протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві віднесено: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистичну звітність про факти зловживань та застосовні заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами» [47, с.152]. Аналіз різних наукових концепцій дає можливість виокремити такі ознаки зловживання процесуальними правами як категорії процесуального права: 1) може здійснюватися лише учасником судового процесу, а саме стороною у справі; 2) діяльність спрямована на отримання додаткових можливостей для затягування судового процесу, порушення процесуальних строків, зменшення ймовірності зібрання та оцінки доказів у справі, створення інших перешкод судовому розгляду справи; 3) діяльність, яка здійснюється всупереч нормам

закону; 4) здійснюється всупереч принципам адміністративного судочинства; 6) відсутність формальних ознак порушення конкретних положень КАС України; 5) факт зловживання процесуальним правом встановлюється адміністративним судом; 6) формами зловживання процесуальними правами є процесуальне правопорушення та шкідлива поведінка, щодо якої відсутні каральні норми; 7) зловживання процесуальними правами реалізується у відповідних процесуальних документах: позовних заявах, клопотаннях, відзивах на позовні заяви, апеляційних чи касаційних скаргах, додатках до цих документів та наданих доказах; 8) наслідком виявлення факту зловживання процесуальними правами та його ідентифікації у адміністративному процесі є застосування судом заходів процесуального примусу, передбачених ст. 144-149 КАС України.

Перелік діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами нормативно закріплено в статті 44 ЦПК та 45 КАСУ «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», до них віднесено: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 3) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 4) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 5) необґрунтоване або штучне

об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; б) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі. У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами, суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом. Статтею 148 ЦПК та 149 КАСУ «Штраф» передбачено, що у випадку «зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках». Також у випадку неодноразового зловживання процесуальними правами суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Аналіз законодавчо закріплених видів (форм) зловживання процесуальними правами В ЦПК та КАСУ вказує на те, що цей перелік є вичерпним, в той же час судова практика Верховного Суду, яку слід віднести до актів тлумачення законодавства вказує, що судом можуть бути визначені і інші форми зловживання процесуальними правами та відповідно застосовані санкції до учасників судового процесу. Про віднесення судових рішень до актів тлумачення наводились аргументи різними дослідниками. Палешник С.І. виокремлює ознаки віднесення судового рішення до форми тлумачення норм права: 1) воно є інтелектуально-вольовою діяльністю спеціально уповноважених суб'єктів тлумачення; 2) суб'єктами такого тлумачення є судді будь-якого судового органу; 3) воно здійснюється як безпосередньо під час розгляду справи по суті, так і під час розгляду справи в касаційному порядку або при поясненні норм права у постановках

пленумів, чи під час офіційного тлумачення у порядку конституційного провадження; 4) результати такого тлумачення є обов'язковими як для необмеженої кількості випадків (нормативне тлумачення), так лише для конкретного судового спору (казуальне тлумачення); 5) його результати містяться у мотивувальній частині судових рішень, актів судів апеляційної та касаційної інстанції, постанов пленумів вищих судових інстанцій [48, с. 75]. Судове тлумачення норм права відноситься до казуального тлумачення норм права, тобто роз'яснення дійсного змісту норми права, яке має обов'язкове значення лише для конкретного випадку і стосовно осіб, які мають до нього певне відношення (щодо інших випадків і осіб казуальне тлумачення значення не має). Переважно акт казуального тлумачення є складовою правозастосовчого акта, яким вирішується конкретна юридична справа [49, с.25].

Нижче розглянемо судову практику щодо тлумачення способів зловживання процесуальними правами. Практика Верховного Суду показує, що найчастіше зловживанням процесуальними правами визнається неодноразове звернення із завідомо безпідставними касаційними скаргами, які не відповідають вимогам КАСУ або ЦПК України; завідомо безпідставні відводи суду; подання касаційних скарг на рішення (ухвали), які вичерпали свою дію. При цьому Верховний Суд, визнаючи певні дії учасників процесу зловживанням процесуальними правами, часто зазначає, що ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на введення суду в оману, затягування розгляду справи, створення перешкод опоненту. Таким чином, враховуючи, що перелік дій, наведений у ч. 2 ст.ст. 44 ЦПК та 45 КАСУ України, не є вичерпним, суд може визнати зловживанням процесуальними правами також інші дії, які мають відповідну спрямованість. Найчастіше касаційні скарги визнаються Верховним Судом завідомо безпідставними, якщо вони подані на ухвалу, яка не переглядалась в апеляційному порядку або яка не

підлягає касаційному оскарженню, якщо касаційна скарга явно не відповідає вимогам КАСУ: до касаційної скарги не додано доказів сплати судового збору, касаційна скарга подана з пропуском строку, копії касаційної скарги не надсилалися учасникам справи, касаційна скарга підписана особою, яка не має права її підписувати, або касаційна скарга не оформлена належним чином (на титульній сторінці скарги не зазначено всіх учасників процесу), касаційна скарга не містить жодного обґрунтування. Найчастіше звернення з подібними скаргами визнаються зловживанням процесуальними правами, якщо вони подаються неодноразово. Наприклад, у справі №905/2065/16 двоє відповідачів багаторазово оскаржували ухвали апеляційного суду без будь-якого обґрунтування скарг, просто зазначаючи про свою незгоду з оскаржуваними ухвалами. При цьому всі подані касаційні скарги не відповідали вимогам ГПК України (не було сплачено судовий збір тощо).

Поширеними є випадки визнання судами зловживанням процесуальними правами заявлення учасниками процесу завідомо безпідставних відводів. Верховний Суд вважає відвід «завідомо безпідставним», якщо у заяві про відвід відсутні будь-які докази, які свідчили б про необ'єктивність чи упередженість судді щодо заявника, тобто підстави для відводу ґрунтуються на власних припущеннях заявника, або якщо підставою для відводу є непогодження сторони з процесуальними рішеннями судді. Додатковою підставою для визнання відводу зловживанням процесуальними правами є порушення строків для його заявлення. Наприклад, в ухвалі від 18.12.2018 р. у справі №910/2968/18 Верховний Суд визнав відвід завідомо безпідставним, а його заявлення - зловживанням процесуальними правами, оскільки вказаний відвід по суті «є висловленням незгоди з процесуальним рішенням Верховного Суду після того, як суд мотивував таке рішення» [50]. В ухвалі від 29.05.2018 р. у справі №910/14716/17 Верховний Суд визнав відвід завідомо

безпідставним, а його заявлення - зловживанням процесуальними правами, оскільки як обґрунтування відводу судді в поданій заяві було вказано лише те, що «після аналізу діяльності судді Верховного Суду у скаржника виникли сумніви в неупередженості та компетентності головуючого в цій справі судді». До того ж у судовому засіданні на запитання суду щодо обставин, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді, а також щодо часу, коли про такі обставини стало відомо учаснику у справі, представник останнього жодних обставин не зазначила та не послалася на докази, вказавши, що про сумніви щодо неупередженості й компетентності судді скаржнику стало відомо та повідомлено довірителем представнику в день судового засідання [51].

Бортман О., Подолева А. досліджуючи судову практику Верховного Суду щодо визначення діянь як зловживанням процесуальними правами, зазначають, що «часто зловживанням процесуальними правами визнається оскарження ухвал, які вичерпали свою дію. Такими ухвалами в більшості випадків є ухвали про зупинення провадження у справі, а зловживанням процесуальними правами визнається їх оскарження після поновлення провадження у справі. Наприклад, Верховний Суд в ухвалі від 06.12.2018 р. у справі №922/1054/17 встановив, що скаржник подав касаційну скаргу на ухвалу апеляційного суду про зупинення провадження у справі після того, як провадження у справі було поновлено, а отже, дія якої вичерпана. Суд визнав такі дії зловживанням процесуальними правами» [52]. Ними зазначено, що «попри те, що список дій, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами, визначений кодексом, він не є вичерпним, Верховний Суд нечасто визнає інші дії (відсутні в цьому списку) зловживанням процесуальними правами, хоча такі приклади існують. Зокрема, в ухвалі від 17.05.2018 р. у справі №916/36/16 Верховний Суд визнав прикладом зловживання особою процесуальними правами, яке полягає у «вчиненні інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне

затягування чи перешкоджання розгляду справи», багаторазове подання зустрічних позовних заяв та подальше оскарження процесуальних рішень судів щодо вказаних заяв. Верховний Суд дійшов такого висновку, оскільки відповідач неодноразово та недобросовісно, порушуючи норми процесу, заявляв «зустрічні позовні заяви», а потім оскаржував ухвали суду про залишення без розгляду таких заяв. На думку Верховного Суду, це створювало перешкоди у справедливому розгляді первісних позовних вимог позивача у справі в межах розумного строку» [52].

Таким чином суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, не передбачені законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створювати перешкоди в діяльності суду по розгляду конкретної справи. В той же час суд не може вийти за межі санкції статті, яка передбачає застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

В підсумку слід зазначити, що зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права по своїй суті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи адміністративного судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою

застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судове рішення.

Юридичний склад порушення, яке кваліфікується як зловживання процесуальним правом встановлює суд, наслідком чого може бути застосування заходів процесуального примусу, передбачених відповідними нормами КАС України та ЦПК України, в першу чергу це штраф. Виявлено, що за відсутності формальних ознак порушення конкретних положень КАС України та ЦПК України метою зловживання процесуальними правами є отримання певної вигоди, більшої, ніж за умови їх добросовісного використання, а наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб.

У випадку реалізації дискреційних повноважень суду щодо визначення діяння учасника судового процесу як зловживання процесуальними правами суд не може вийти за межі санкції статті, яка передбачає застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами [53, с.133].

1.3. Критерії відокремлення зловживань процесуальними правами від добросовісного їх використання при розгляді справ у порядку адміністративного та цивільного судочинства.

Однією із проблем дотримання принципу законності при здійсненні судочинства як в Україні так і в зарубіжних країнах є визначення критеріїв зловживання процесуальними правами учасниками судочинства в цілому та учасниками адміністративного процесу, і у першу чергу суб'єктами владних повноважень як однієї із сторін, так і цивільного процесу – всіма сторонами процесу. Існують два шляхи часткового вирішення цієї проблеми: перший - визначення у законодавстві таких критеріїв, або другий – напрацювання судовою практикою рекомендацій для судів у вигляді рішень Верховного

Суду щодо визначення таких критеріїв, що знизить рівень зловживання процесуальними правами учасниками процесу. Вважаємо, що обидва дані шляхи вирішення цієї проблеми мають перспективу та не суперечать один одному, адже простий перелік підстав, які слід визначати як зловживання процесуальними правами в законодавстві не вирішить цю проблему, а лише призведе до усіченого тлумачення законодавства. Цим обумовлено перспективи удосконалення як КАС України так і ЦПК України щодо визначення критеріїв зловживання процесуальними правами, що забезпечить баланс між інтересами усіх учасників судового процесу при гарантуванні їм права на доступ до правосуддя та судовим розсудом.

Практика застосування цивільно та адміністративно-процесуального законодавства дає можливість зробити висновки, що кількість випадків зловживання процесуальними правами та застосування заходів примусу до учасників судового процесу при розгляді приватних та публічних спорів залишається достатньо високою. Очевидно, що негативні наслідки вчинення таких протиправних дій учасниками процесу опосередковано відбиваються на строках проведення судового розгляду справ, фактах відкладення їх розгляду, застосуванні заходів процесуального примусу тощо. Так, судова статистика за результатами розгляду адміністративних справ у 2023 році свідчить, що з 249121 справ, що перебували у провадженні адміністративних окружних судів 63 % (177345) розглядалися протягом 3 місяців, 24% (62345) – від 3 місяців до 1 року; 4 % (1089) – від 1 до 2 років; 6% (1301) – від 2 до 3 років; 3 % (2249) понад 3 роки. У 2022 році в 4022 справах було відкладено розгляд у зв'язку із неявкою одного з учасників процесу, у 34980 справах суди зупинили провадження і лише у 202 справах було постановлено ухвалу щодо застосування заходів процесуального примусу [54; 55].

Судова статистика за результатами розгляду цивільних справ у 2023 році свідчить, що з 149122 справи, що перебували у провадженні

адміністративних окружних судів 64 % (107345) розглядалися протягом 3 місяців, 28% (40345) – від 3 місяців до 1 року; 2 % (1089) – від 1 до 2 років; 3 % (1301) – від 2 до 3 років; 1 % (1480) понад 3 роки. У 2022 році в 3123 справах було відкладено розгляд у зв'язку із неявкою одного з учасників процесу, у 24983 справах суди зупинили провадження і лише у 194 справах було постановлено ухвалу щодо застосування заходів процесуального примусу [56; 57].

Наведена статистика вказує, що часті випадки зловживання процесуальними правами учасниками адміністративного судочинства є причиною недосконалості механізму запобігання, виявлення та припинення таких дій, що призводить до затягування судового розгляду справи, невірної оцінки доказів, втрачається досягнення принципу доцільності судового розгляду справи, знижується авторитет судової системи.

Ще однією проблемою зловживання процесуальними правами в різних судових процесах є необхідність ідентифікації способів зловживання, яка була предметом дослідження таких вітчизняних вчених: Н. І. Атаманчука, В.М. Бевзенко, Я.О. Берназюка, Р.А. Калюжного, О.В. Капліна, Р.М. Кихтюка, Д.А. Козачука, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, В.М. Короленко, Т.Є. Кохановської, Д. Д. Луспеника, Р. С. Мельника, Р.В. Миронюка, А.О. Монаєнко, В.Ю. Поліщука, С.В. Прилуцького, А.О. Ткачук, В.В. Тильчика, С.О. Шатрави та інших. Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню явища зловживання процесуальними правами на сьогодні відсутні концепції ідентифікації, які набули нормативного визначення, сприяє поширенню негативної практики використання незаконних інструментів зловживання процесуальними правами.

Нижче для з'ясування змісту та видів критеріїв ідентифікації зловживання процесуальними правами учасниками цивільного та

адміністративного судочинства доцільно здійснити аналіз досліджень наукових концепцій та судової практики.

Так слід підтримати окремих авторів, які вказують на те, що «вивчення практики зловживання процесуальним правами учасниками справи, вивчення емпіричного матеріалу, включаючи вибірки судових актів конкретних судів або актів за окремий період можуть дозволити спостерігати зміну числових показників, що стосуються випадків процесуальної несумлінності» [58, с. 340].

Як було зазначено вище в попередніх підрозділах роботи у вітчизняному законодавстві не закріплено поняття «зловживання процесуальними правами». Тлумачення цього поняття здійснюється в рішеннях найвищих судових інстанції вітчизняної системи судочинства, зокрема в рішеннях Верховного Суду. Зокрема, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду в рішенні №814/218/14 від 13.03.2019 року висловив свою позицію стосовно поняття «зловживання процесуальними правами» і визначив його як форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспіврозмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду та вирішення спорів, необґрунтованого перевантаження роботи суду [59].

ЄСПЛ теж неодноразово в своїх постановках давав тлумачення категорії «Зловживання правом» стосовно до різних груп суспільних відносин і підкреслював особливу значимість сумлінному розпорядженням суб'єктами своїми правами [60, с.220]. Так, ЄСПЛ неодноразово визнавав у своїх рішеннях, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним і може підлягати дозволеним за змістом обмеженням, він водночас зазначав, що такі обмеження не можуть

зашкоджувати самій суті права доступу до суду, мають переслідувати легітимну мету, а також має бути обґрунтована пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою [61]. Таким чином і в національній судовій практиці при кваліфікації подання позову як зловживання процесуальним правом, сторона позбавляється права на справедливий судовий розгляд, складовою якого є право доступу до суду, гарантованого Конституцією України та нормами міжнародного права.

Як вірно зазначають окремі дослідники «відсутність чітко визначених критеріїв для віднесення визначення штучності чи необґрунтованості позову потенційно може призвести до зловживання суддями правом на залишення позовної заяви без розгляду з метою зменшення завантаженості чи у випадку небажання розглядати конкретний позов; необґрунтованість позову є підставою для відмови у задоволенні позову, а не залишенні його без розгляду, тим більше, що в будь-якому разі для визначення штучності чи безпідставності позову суддя має дослідити обставини, на які посилається позивач, що доцільно робити вже під час судового розгляду» [62, с. 122]. Що ще раз засвідчує необхідність нагальної потреби конкретизації критеріїв зловживання процесуальними правами, оскільки суд може перевищити межі розсуду та порушити право учасників процесу на справедливий суд.

В основу кваліфікації зловживання такими правами можливо покласти різну кількість оціночних критеріїв, які можуть мати суперечливий зміст. Так, Маруніч Г. І. визначає, що «зловживання правом може проявлятися в трьох основних формах: правопорушення, злочину і шкідливої поведінки, щодо якої відсутні каральні норми» [63, 134]. О.К. Намясенко зазначає, що «на практиці довести зловживання суб'єктивним правом дуже складно або просто неможливо через низку причин: 1) основна ознака зловживання процесуальними правами полягає в тому, що дії, з яких вона складається, вчиняються на зовні законній юридичній підставі; 2)

механізм зловживання процесуальними правами полягає в тому, що особа, яка бажає мати певний юридичний результат (наприклад, відкласти судові засідання, добитися зупинення провадження у справі тощо), вчиняє процесуальні дії (бездіяльність), зовні схожі на ті юридичні факти, з якими пов'язується настання необхідного результату; 3) вказані дії за сутністю і змістом мають повністю штучний характер, подібно тому, як удавана угода у праві вчиняється лише з метою прикриття іншої угоди, тобто з функціональної точки зору є імітацією» [64, с. 30].

Очевидним є те, що проблематика зловживання процесуальними правами в судах різної юрисдикції піднімалась в наукових працях як вітчизняних так і зарубіжних вчених-правників, більшість з них пропонували свої шляхи вирішення цієї проблеми в цілому і зокрема шляхом визначення критеріїв зловживання процесуальними правами. Нижче доцільно розглянути окремі з них.

Так Г.І. Маруніч на монографічному рівні ґрунтовно досліджувала сутність затягування судового процесу та пропонувала свою систему критеріїв ідентифікації зловживання процесуальними правами [65, с. 15]. На її думку, «затягування цивільного процесу на відміну від зловживання процесуальними правами має низку особливостей, які полягають у наступному: 1) якщо зловживання процесуальними правами здійснюється виключно особами, які беруть участь у справі, то коло суб'єктів затягування цивільного процесу є значно ширшим і охоплює також суд та інших учасників цивільного процесу (окрім судового розпорядника та особи, яка надає правову допомогу); 2) якщо метою зловживання процесуальними правами може бути як перешкодження своєчасному розгляду справи, так і порушення рівноправності сторін чи прийняття несправедливого рішення, затягування цивільного процесу має на меті виключно перешкодження своєчасному вирішенню справи; 3) затягування цивільного процесу може здійснюватися у формі як дій, так і бездіяльності (внаслідок об'єктивних

причин, які не залежать від волі учасників цивільного процесу або суду внаслідок тимчасової непрацездатності судді, перебування його у відпустці, тимчасової непрацездатності осіб, які беруть участь у справі, значна завантаженість експерта, що унеможливило своєчасне проведення експертизи, тощо), здійснюється виключно умисно (як із прямим, так і з непрямым умислом), а зловживання процесуальними правами крім того може здійснюватися також із необережності» [65, с. 16-17]. Тобто, на думку авторки, «під затягуванням цивільного процесу слід вважати дії або бездіяльність суду, осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу (крім судового розпорядника та особи, яка надає правову допомогу), що перешкоджають розгляду цивільної справи впродовж розумного строку. Ознаками затягування цивільного процесу, на її думку, є: «1) затягування цивільного процесу здійснюється у формі дій та бездіяльності; 2) затягування цивільного процесу може здійснюватися як умисно, так і внаслідок об'єктивних причин; 3) затягування цивільного процесу здійснюється з використанням можливостей, наданих процесуальним законом; 4) наслідком затягування цивільного процесу є порушення розумних строків розгляду справи» [65, с. 16-17]. Схожу думку має і Поліщук В.Ю., який досліджуючи критерії ідентифікації зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, приходять до висновку, що «слід відрізнити затягування адміністративного процесу від зловживання процесуальними правами» та пропонує затягування адміністративного процесу вважати, як «дії або бездіяльність адміністративного суду, осіб, які беруть участь у справі, інших учасників судового процесу, що перешкоджають розгляду адміністративної справи впродовж розумного строку» [66, с.230]. Слід підтримати думку вищезгаданих дослідників, що затягування судового процесу є поняттям, суміжним із поняттям «зловживання процесуальними правами», водночас між цими категоріями наявні відмінності, зокрема, що стосуються кола

суб'єктів, мети здійснення, форми вини. Попри те, що поняття «затягування процесу» і «зловживання процесуальними правами» частково збігаються: зловживання процесуальними правами є одним зі способів затягування цивільного та адміністративного процесу. Водночас затягування судового процесу може: 1) здійснюватися суб'єктами, які не є суб'єктами зловживання процесуальними правами; 2) здійснюватися внаслідок невиконання обов'язків, покладених на суб'єктів судового процесу; 3) мати місце з незалежних від волі суб'єктів судового процесу обставин [65, с. 17].

О.М. Кузнець запропонував наступні «критерії кваліфікації зловживання процесуальними правами в цивільному процесі: 1) наявність мінімального комплексу процесуальних прав та обов'язків, зокрема в осіб, які не беруть участь у справі, визначає потенційну можливість зловживання ними правами в інтересах інших осіб з метою отримання певної вигоди; 2) наявність повного комплексу процесуальних прав та обов'язків, зокрема в осіб, які беруть участь у справі (ст. 26 ЦПК України), у разі існування в них інтересу в остаточному рішенні суду зумовлює можливість їх системно зловживати правами для досягнення певної як матеріальної, так і процесуальної вигоди шляхом затягування розгляду справи тощо; 3) наявність заінтересованості в остаточному рішенні суду зумовлює виникнення узгоджених дій із зловживання правами кількох осіб, які беруть участь у цивільному процесі (групові зловживання); 4) лише досить висока юридична кваліфікація дає особам змогу грамотно зловживати процесуальними правами (судді, державні виконавці, адвокати)» [67, с. 8].

На підставі аналізу даних критеріїв Поліщук В.Ю. з огляду на судових адміністративний процес припускає, що «усі учасники адміністративного судочинства можуть здійснювати зловживання процесуальними правами, тобто згідно статей 42, 61 КАС України учасники справи (сторони та треті особи), їх представники, суд, інші учасники судового процесу, а саме помічники суддів, секретарі судових засідань, судові розпорядники, свідки,

експерти, експерти з питань права, перекладачі, спеціалісти» [66, с. 230]. Таким чином, з урахуванням зазначеного, можна стверджувати, що правовий статус суб'єкта, що вчиняє зловживання процесуальними правами, є одним з перших критеріїв для ідентифікації такої недобросовісної поведінки.

Наукова позиція окремих вчених базується на тому, що «для кваліфікації дій особи як зловживання правом необхідно точно визначити наявність в таких діях ознак такого зловживання, а саме далеко не завжди легко визначити справжні цілі уповноваженої суб'єкта, що реалізує в тому чи іншому випадку своє суб'єктивне право, зокрема, якщо учасник розгляду справи, використовуючи свої процесуальні права, заявляє, що його дії спрямовані на забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи, то спростувати таке твердження без вагомих підстав не представляється можливим, оскільки істинні цілі в даному випадку відомі тільки йому» [68, с. 18]. Таким чином, інша кваліфікуюча ознака – мета, яку переслідують зазначені вище учасники адміністративного судового провадження.

Ідентифікація зловживання процесуальними правами базується на аналізі дій учасника процесу та їх наслідків. Суд оцінює не лише формальну відповідність таким дій нормам закону, а й їх реальну мету та добросовісність. Основними критеріями є: 1. Очевидна відсутність правових підстав скарга. Процесуальні дії або вимоги не мають обґрунтування у фактах чи нормах права. Подання завідомо безпідставних позовів, апеляцій, скарг чи заяв. 2. Спрямованість на досягнення недобросовісної мети. Дія учасників процесу починається не із захисту його законних інтересів, а для: затягування судового розгляду; ускладнення доступу іншої сторони до правосуддя; завдання шкоди репутації чи майновим інтересам іншої сторони. 3. Невідповідність дій принципам процесуальної добросовісності. Зловживання правами підтвердити основні

принципи судочинства, таким як: принцип змагальності, процесуальна рівність сторінки, принцип справедливості. 4. Системний характер процесуальних пошкоджень. Багаторазове подання аналогічних клопотань, скарг або інших документів з однаковими підставами. Постійні безпідставні вимоги про відкладення розгляду справи або заміну суду. 5. Очевидний результат - створення перешкоди правосуддю. Затягування розгляду справи без об'єктивних причин. Зрив судових засідань, створення штучних перепон для виконання рішень. 6. Незначність або абсурдність заявлених вимог. Заявлення прав або претензій, які явно не відмовляються жодним розумним очікуванням та мають неущкоджуючий характер. 7. Реакція суду чи інших учасників процесу. Якщо одна сторона викликає числові заперечення від іншої сторінки або зауваження суду, це може бути ознакою зловживання. Наслідки виявлення зловживання. Якщо суд ідентифікує зловживання процесуальними правами, він може: накласти штрафи на винну сторону; залишити заяви чи клопотання без розгляду; прийняти рішення про компенсацію витрат іншої сторони. Ідентифікація зловживань вимагає остаточного аналізу кожної конкретної справи.

У попередніх підрозділах роботи ми визначили такі ознаки зловживання процесуальними в цивільному та адміністративному судочинстві як винне діяння (дії чи бездіяльності): здійснюване лише уповноваженими суб'єктами, які мають певні суб'єктивні права, тобто особами, які беруть участь у справі; що, має спрямованість на здійснення процесуального права; метою якого є отримання певної вигоди, що за умови добросовісного використання процесуальних прав буде меншою ніж при зловживанні процесуальними правами; наслідками якого є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб; що вчиняється всупереч принципам цивільного та адміністративного судочинства; не має формальних ознак порушення конкретних положень КАС та ЦПК України; що виявляється адміністративним судом; що проявляється у формах

процесуального правопорушення та шкідливої поведінки, щодо якої відсутні каральні норми; за яке до суб'єктів, що його вчиняють судом застосовуються заходи процесуального примусу, передбачені ст. 144-149 КАС України та ст.145-149 ЦПК України; характеризується наявністю причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою особи і наслідками; проявляється у відповідних процесуальних документах: позовних заявах, клопотаннях, відзивах на позовні заяви, апеляційних чи касаційних скаргах, додатках до цих документів та наданих доказах; виявляється у формі умислу так і необережності.

З урахуванням відокремлених ознак на наш погляд, зловживання процесуальними правами це винне діяння учасників цивільного чи адміністративного процесу, що здійснюється всупереч принципам цивільного чи адміністративного судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якого є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб.

На думку дослідників європейського права «для кваліфікації діяння як зловживання процесуальними правами можна спиратись на такі орієнтири: строго суб'єктивний критерій - намір завдати шкоди; менш суворий суб'єктивний критерій - усвідомлення шкідливості; економічний критерій - відсутність законного інтересу; соціальний або функціональний критерій - відхід від цілі, соціальної функції права, а також оцінка зустрічних інтересів, цільова спрямованість правових норм» [69, с. 155].

В свою чергу Поліщук В.Ю. вважає, що «відсутність критеріїв ідентифікації зловживання процесуальним правами, визначених у адміністративному процесуальному законодавстві, створює передумови для зловживання дискреційними повноваженнями вже самими суддями. І в цих випадках суд, переконавшись, що одна зі сторін реалізує надані їй

суб'єктивні процесуальні права не у відповідності з їх призначенням, може відмовляється розглядати по суті ту чи іншу справу. Це у свою чергу призведе до неможливості судового захисту прав і свобод зацікавлених осіб. Тому визначення у законодавстві критеріїв ідентифікації зловживання процесуальними правами є гарантією дотримання балансу інтересів учасників адміністративного судочинства та реалізації їх права на справедливий суд» [25, с.68].

Через теоретичну невизначеність змісту зловживання процесуальними правами як категорії адміністративного процесуального права та відсутність системи правових норм, що встановлюють відповідний інститут на практиці виникають проблеми із застосуванням санкцій. Наприклад, в ухвалі від 25 квітня 2019 року №826/1001/17 Київський окружний адміністративний суд прийняв рішення по семи клопотаннях представника позивача та позивача про визнання зловживанням процесуальними правами та застосування заходів процесуального примусу у вигляді штрафу у справі за позовом до Міністерства охорони здоров'я України, треті особи: КНП КДЦ Деснянського району м. Києва, Департамент охорони здоров'я Київської міської державної адміністрації, про визнання неправомірними дії, скасування рішення, ліцензії та зобов'язання вчинити певні дії. Суд прийшов до висновку про наявність підстав для відмови у задоволенні всіх клопотань позивача про визнання зловживанням процесуальними правами та проявом неповаги до суду та учасників процесу дій відповідача - Міністерства охорони здоров'я України та вирішення питання про накладення штрафу [70].

Таким чином для однозначного розуміння судами дій чи бездіяльності, які підпадають під ознаки зловживання процесуальними правами доцільно визначити критерії ідентифікації зловживань процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, до яких слід віднести: 1) цільовий критерій: про наявність зловживання

процесуальними правами свідчитимуть такі цілі учасника судового розгляду як намір завдати шкоди опоненту, отримання вигоди більшої ніж при добросовісному використанні прав; затягування судового процесу; необґрунтоване зменшення судових витрат; уникнення або зменшення рівня юридичної відповідальності; 2) критерій формального виразу проявляється у поданні необґрунтованих, із порушенням строків, форми, з помилками підсудності, ціни позову, адресату чи адреси, процесуальних документах: позовних заявах, клопотаннях, відзивах на позовні заяви, апеляційних чи касаційних скаргах, додатках до цих документів та наданих доказах; 3) змістовий критерій відображається у протиріччях між принципами адміністративного судочинства, фактичними діями учасників судового розгляду, заявленими цілями учасників, кількістю та якістю зміни юридичної позиції, заявлених доказів, витраченого часу на надання документів, проведення експертиз тощо. Аналіз та врахування таких критеріїв в їх сукупності (цільового, змістовного та формального) надасть можливість суддям кваліфікувати діяння учасників судового процесу як зловживання процесуальними правами.

На наш погляд, можна запропонувати суддям для визначення наявності факту зловживання процесуальними правами учасниками адміністративного та цивільного судочинства в конкретній справі, застосовувати трискладовий тест, який відобразить наявність елементів кожного із запропонованих критеріїв (цільового, змістовного та формального вираження), що у сукупності вкажуть на наявність ознак зловживання [71, с. 682; 72, с. 89, с.86; 73, с.686].

1.4. Класифікація (види) способів зловживання процесуальними правами учасниками судочинства.

Судовий порядок розгляду різних категорій справ має свої чітко визначені законодавством часові рамки та процесуальні форми неупередженого вирішення спору у відповідності до принципів законності та неприпустимості зловживання процесуальними правами. В судовій практиці все частіше наявні випадки зловживання учасниками судового процесу своїми правами, які вчиняються перед усім з метою затягування строків розгляду справи, спростування доказів зібраних у справі та інше. Ряд запобіжників зловживання процесуальними правами встановлені на рівні міжнародних концепцій на вітчизняних нормативних актів, які регулюють відносини судочинства. Зокрема, Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженою Указом Президента України від 10 травня 2006 р. зазначено, що «для забезпечення справедливості судової процедури необхідно передбачити ефективні механізми для запобігання недобросовісному використанню учасниками судочинства своїх процесуальних прав, а також посилити відповідальність учасників процесу за недобросовісне користування процесуальними правами та за невиконання процесуальних обов'язків необхідно (наприклад, за навмисне зволікання процесу). Формами відповідальності можуть бути не лише існуючі заходи процесуального примусу, а й застосування судом стягнень за невиконання вимог суду, покладення на учасників процесу відшкодування судових витрат у підвищеному розмірі» [3]. Наведені норми свідчать про визнання на міжнародному та загальнодержавному рівні шкоди від зловживання правами учасниками судового процесу. На досягнення мети дослідження доцільно поставити до виконання такі завдання, які полягають у: з'ясуванні поняття, видів (способів) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства та виокремленні найбільш ефективних процесуальних форм їх запобігання.

Дослідженню способів зловживання процесуальними правами та окремих форм їх запобігання в судовій процесуальній діяльності призв'ячені роботи Н. І. Атаманчук, В.М. Бевзенко, Я.О. Берназюка, Р.А. Калюжного, О.В. Капліна, Р.М. Кихтюка, Д.А. Козачука, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, В.М. Короленко, Т.Є. Кохановської, Д. Д. Луспеника, Р. С. Мельника, Р.В. Миронюка, А.О. Монаєнко, В.Ю. Поліщука, С.В. Прилуцького, А.О. Ткачук, В.В. Тильчика, С.О. Шатрави, Т.С. Яценко, О. С. Юніна та ін. Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню цієї тематики, залишаються відкритими питання щодо формулювання критеріїв оцінки зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, запобігання, припинення та протидії їх вчиненню.

З прийняттям і набуттям чинності Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» було запроваджено новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами був закріплений у Кодексі адміністративного судочинства України [7] та у Цивільному процесуальному кодексі України [8], зокрема в статтях 44 ЦПКУ та 45 КАСУ «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» нормативно закріплено перелік діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами, до них віднесено: «1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 3) подання декількох позовів до одного й того

самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 4) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 5) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 6) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі» [9]. Прямої норми яка б вказувала на обмежене сприйняття судом даного переліку діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами не має, в той же час положення ст. 45 КАСУ вказує, що «з урахуванням конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства». Дане положення вказує що даний перелік не є вичерпним, а вочевидь породжує дискусію щодо інших видів діянь учасників судового розгляду, за наявності яких суд може їх визнати як такими, що є способами зловживання процесуальними правами.

Науковці по різному підходять до визначення поняття та видів зловживань, проте важливість такої класифікації обумовлена необхідністю глибокого розуміння цього явища та винайдення напрямів протидії йому.

Найбільш широке та осучаснене визначення зловживання процесуальними правами наведено Берназюком Я.О. який визначає, що «зловживанням процесуальними правами можуть бути визнані дії або бездіяльність учасника справи, які характеризуються ознакою видимої юридичної правомірності, однак використовуються з метою, що є протилежною або не відповідає тій, яку має переслідувати реалізація відповідного процесуального права або виконання обов'язку, визначеного

законом або судом; сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій (бездіяльності), які складають зміст наданого процесуальним законодавством права (покладеного обов'язку), недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права або умисне використання процесуального права у спосіб, який суперечить завданню адміністративного судочинства, з метою обмеження можливості реалізації прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справи, необґрунтованого перевантаження роботи суду або підриву довіри до судової гілки влади» [74, с. 139].

На відміну від юридичних дій, що мають чітко виражений протиправний характер та містять усі ознаки правопорушення, зловживання являє собою перед усім таке здійснення суб'єктивного права, що йде у розріз з його призначенням, роллю, функцією, місцем у правовому регулюванні суспільних відносин, порушує межі здійснення права, але не порушує заборони, що містяться у правовій нормі. Поліщук В.Ю., досліджуючи сутність зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі доходить висновку, що «зловживання процесуальними правами (як категорію адміністративного процесуального права) як діяльність учасників адміністративного процесу, що здійснюється всупереч принципам адміністративного судочинства у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки з метою отримання вигоди більшої, ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб» [44, с.119]

Результати аналізу судової практики засвідчують, що «потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними правами; при зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання,

позов чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові» [75].

За відсутності законодавчо визначених критеріїв, за наявності яких відповідна дія (бездіяльність) учасника справи може бути кваліфікована судом як зловживання процесуальними правами орієнтир необхідно здійснювати на судову практику щодо їх тлумачення в рішеннях вищої судової інстанції – Верховного Суду. Зокрема, у постанові від 8 травня 2018 року у справі № 910/1873/17 Верховний Суд (ВС) визначив, що «зловживання правом є ситуація, за якої особа надає своїм діям певну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право» [76]. У постанові від 22 травня 2019 року у справі № 234/3341/15-ц Верховний Суд визначив, що «формулювання зловживання правом необхідно розуміти, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та визначається дія без права, «injuria»; сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб'єктивного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права» [77]. У справі № 806/1943/18 від 30 листопада 2020 року Верховний Суд у постанові зазначив, що «механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне до досягнення певних правових наслідків, здійснює процесуальні дії (бездіяльність) зовні схожі на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків; незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж таки можуть існувати» [78]. У низці постанов Верховний Суд вказав, що під зловживанням

процесуальними правами розуміється форма умисної, несумлінної поведінки учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести; використання наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації прав інших учасників провадження; перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ; необґрунтоване перевантаження роботи суду» [79; 80; 81].

З урахуванням вищезначеного, можна визначити, що зловживанням процесуальними правами можуть бути визнані дії або бездіяльність учасника судового процесу, які здійснюються в межах закону, однак використовуються з метою ухилення від виконання процесуальних обов'язків, використання прогалин законодавства з метою затягування судового процесу та інших дій які суперечать принципам судочинства.

Окреме питання стосується класифікації діянь, які є зловживанням процесуальними правами в судовому процесі. Різними авторами пропонували різні класифікаційні ознаки такого групування. Зокрема, Р.А. Калюжний та І.Г. Андрущенко «зловживання правом класифікують за такими критеріями: 1) за ознакою галузі права: зловживання матеріальними правами; зловживання процесуальними правами; 2) за сферою використання правових знань: зловживання правами радника з правових питань; зловживання при здійсненні правосуддя; 3) за підгалуззями права та інститутами: зловживання у сфері речового права; зловживання в галузі інтелектуальної власності; зловживання при вирішенні процесуальних питань; зловживання при винесенні вердикту (судового рішення); корпоративні зловживання; зловживання у сфері зобов'язального права; зловживання у сфері спадкового права; зловживання на стадії виникнення права» [31, с.21].

Желтобрюх І.Л. за метою здійснення зловживання процесуальними правами поділяє на п'ять груп: «1) зловживання, що переслідують мету

завдати матеріальної чи психологічної шкоди опонентові; 2) недобросовісна зміна підсудності; 3) затягування судового розгляду; 4) дії спрямовані на винесення рішення про припинення провадження у справі; 5) досягнення прийняттого результату, не пов'язаного з правильним визначенням матеріально - правового положення сторін суб'єктів» [82, с.136].

Суддя Верховного Суду Сакара Н.Ю. виокремлює такі критерії поділу дій, які визнаються зловживанням процесуальними правами: «за стадією процесу; за предметом тієї норми або інституту, у сфері яких вчиняється зловживання; за ступенем впливу на результат розгляду справи; за кількістю протиправних дій; за кількістю осіб, що вчиняють зловживання; за метою, що ставить перед собою суб'єкт» [83].

В свою чергу Поліщук В.Ю. узагальнюючи різні наукові положення щодо класифікації зловживання процесуальними правами а також співставляючи з їх видами, визначеними в КАСУ приходять до висновку , що слід «визначити наступні критерії класифікації видів зловживань процесуальними правами у адміністративному судочинстві : 1) стадія на якій вчиняється зловживання процесуальними правами; 2) вид провадження; 3) суб'єкт, який зловживає процесуальними правами; 4) мета вчинення зловживання; 5) об'єкт впливу» [84, с.230].

Найбільш цікавими критерії систематизації видів зловживання процесуальним правами, на нашу думку, запропоновані професором Миронюком Р.В., який пропонує виокремлювати такі критерії класифікації зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві: «1) мета вчинення зловживання: затягування судового процесу; спростування доказів; спрямовані на зміна підсудності; спрямовані на зрив судового засідання; спрямовані на втрату доказів; 2) суб'єкт, який зловживає процесуальними правами: зловживання, що вчиняються позивачами, відповідачами, свідками, адвокатами, експертами, суддями; 3) за категоріями справ; 4) за видами провадження (спрощене або загальне

провадження); 5) процесуальна форма зловживання: подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин; та ін....» [85, с. 39].

В підсумку слід зазначити, що зловживанням процесуальними правами можуть бути визнані дії або бездіяльність учасника судового процесу, які здійснюються в межах закону, однак використовуються з метою ухилення від виконання процесуальних обов'язків, використання прогалин законодавства з метою затягування судового процесу та інших дій які суперечать принципам судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судові рішення.

Висновки до розділу 1

В результаті дослідження виявлено основні групи концепцій щодо змісту зловживання процесуальними правами як правової категорії: розуміння зловживання правом як здійснення суб'єктивного права однією особою всупереч інтересам іншої особи або суспільства; як процесуальне правопорушення вчинене учасником провадження; системний підхід. Виявлено, що ознаками зловживання процесуальними правами у

адміністративному процесі є: за змістом це діяльність, спрямована на здійснення процесуального права; метою використання процесуального права є отримання вигоди, що за умови добросовісного використання процесуальних прав буде меншою ніж при зловживанні процесуальними правами; наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб; вчинення зловживання процесуальними правами здійснюється всупереч принципам судочинства; формами зловживання процесуальними правами є процесуальне правопорушення та шкідлива поведінка, щодо якої відсутні каральні норми; наявність причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою особи і наслідками; реалізується у відповідних процесуальних документах; здійснюється лише уповноваженим суб'єктом, який має певне суб'єктивне право, тобто особами, які беруть участь у справі; тощо. Запропоновано визначити зловживання процесуальними правами як діяльність учасників судового процесу, що здійснюється всупереч принципам судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб.

Встановлено, що зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права по своїй суті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи адміністративного судочинства. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно,

умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судове рішення.

Досліджено зміст критеріїв ідентифікації зловживання процесуальними правами учасниками адміністративного та цивільного судочинства на підставі дослідження положень нормативно-правових актів, наукових концепцій та судової практики. Виявлено відсутність системності та узгодженості за аналогічними справами обґрунтувань рішень судів про відмови у задоволенні клопотань позивачів чи відповідачів про визнання зловживанням процесуальними правами в діях опонентів та застосування до них заходів процесуального примусу. Обґрунтовано, що для дослідження та удосконалення правового закріплення критеріїв ідентифікації зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, необхідно запровадити ведення статистики таких фактів, що виявлені судами. Запропоновано виокремити такі критерії ідентифікації зловживань процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві: цільовий, змістовний та формальний. За цільовим критерієм, встановлено, що про наявність зловживання процесуальними правами свідчитимуть такі цілі учасника судового розгляду як намір завдати шкоди опоненту, отримання вигоди більшої ніж при добросовісному використанні прав; затягування судового процесу; необґрунтоване зменшення судових витрат; уникнення або зменшення рівня юридичної відповідальності. Критерій формального виразу проявляється у поданні необґрунтованих, із порушенням строків, форми, з помилками підсудності, ціни позову, адресату чи адреси, процесуальних документах: позовних заявах, клопотаннях, відзивах на позовні заяви, апеляційних чи касаційних скаргах, додатках до цих документів та наданих доказах. Змістовний критерій

відображається у протиріччях між принципами адміністративного та цивільного судочинства, фактичними діями учасників судового розгляду, заявленими цілями учасників, кількістю та якістю зміни юридичної позиції, заявлених доказів, витраченого часу на надання документів, проведення експертиз тощо. В сукупності наявність будь-яких елементів кожного із критеріїв: цільового, змістовного та формального, вказують на наявність ознак зловживання процесуальними правами учасниками адміністративного та цивільного судочинства.

З'ясовано поняття та види (способи) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства та виокремлено критерії їх класифікації. Встановлено, що зловживання процесуальними правами як категорія процесуального права по своїй сутті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи судового процесу. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України. Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судові рішення на що вказують рішення судів прийняті з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини.

РОЗДІЛ 2. СПОСОБИ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ

2.1. Способи зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві та їх зміст.

Внаслідок проведення процесуальної реформи з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII [9], запроваджено механізми запобігання зловживанню процесуальними правами. Цей закон прийнято з метою подолання процесуальних проблем, які перешкоджають ефективному судовому захисту в Україні, а саме низький рівень правової культури учасників процесу, зловживання процесуальними правами та невиконання процесуальних обов'язків, поєднані з неефективними заходами відповідальності за порушення правил судового процесу.

Як було зазначено в попередніх підрозділах роботи, з прийняттям і набуттям чинності Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» було запроваджено новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами був закріплений у Кодексі адміністративного судочинства України [4] та у Цивільному процесуальному кодексі України [5].

Як вірно зазначають окремі правники «оцінюючи дії учасників процесу, не варто забувати, що учасник процесу наділений правом

захищати свої права і законні інтереси будь-яким наданим законом способом, який він вважає найбільш ефективним у конкретному процесі, та не зобов'язаний піклуватися про комфортність процесу для протилежної сторони. Він має право обирати як активний, так і пасивний спосіб захисту своїх прав. Саме тому важливо встановити критерії кваліфікації дій учасників процесу, які вкажуть суду, чи є кожне конкретне використання процесуального права, що підпадає під законодавчо закріплені ознаки зловживання процесуальними правами, дійсно таким, що порушує завдання судочинства. Однак, незважаючи на простоту та законодавчо визначену ідентифікацію зловживань процесуальними правами, на жаль, наразі більшість суддів неохоче виконують свій обов'язок щодо вжиття заходів для запобігання зловживанням та застосування до учасників процесу, які їх припустилися, заходів впливу, визначених процесуальними кодексами. В результаті цього недобросовісні учасники процесу продовжують використовувати механізм судового захисту, порушуючи права та законні інтереси інших осіб, що суперечить публічними інтересами щодо забезпечення ефективного правосуддя [65, с. 17].

Нижче на виконання завдань дослідження доцільно здійснити аналіз діянь, які відповідно до вищевказаних процесуальних законів слід вважати як зловживання процесуальними правами.

Заявлення завідомо безпідставного відводу суді.

Однією з основних засад цивільного, господарського та адміністративного судочинства визначено неприпустимість зловживання процесуальними правами (п.11 ч.3 ст.2 ЦПК України, п.11 ч.3 ст.2 ГПК України, п.9 ч.3 ст.2 КАС України). В цих процесуальних актах у відповідних статтях визначено перелік дій, які можуть бути визнані як зловживання (ч.2 ст.44 ЦПК України, ч.2 ст.43 ГПК України та ч.2 ст.45 КАС України), одним із таких діянь, який слід кваліфікувати як спосіб

зловживання процесуальними правами є заявлення завідомо безпідставного відводу суді.

Правозастосовна практика та статистика вказують, що заявлення завідомо безпідставного відводу суді є досить частим способом зловживання процесуальними правами. Так, зріз аналізу діяльності Вищої ради правосуддя (далі - ВРП) дає можливість визначити, що протягом року від суддів різних інстанцій до ВРП надходять більше 400 заяв суддів про втручання у їх діяльність щодо здійснення правосуддя при надходженні до судів заяв про їх відвід [87]. Судова статистика свідчить, що загалом протягом 2022 року у провадженні адміністративних окружних судів перебувало 437121 справ, у цей період надійшло 308 заяв про відвід суддів [54]. Натомість у 2023 році на розгляді в окружних адміністративних судах було 493 121 справи на які надійшло 443 заяв про відвід суддів. [53]. Таким показник подання заяв про відвід суддів є невеликим у співвідношенні до загальної кількості проваджень (близько 0,03%) в той же час кожен таких випадок завдає негативного впливу на репутацію суддів та знижує рівень довіри до судової влади загалом. Таким чином потребують наукового дослідження питання протидії зловживанню процесуальними правами у формі заявлення завідомо безпідставних відводів суддям у адміністративному процесі, виявлення причин які їх зумовлюють та процесуальних підстав, які дають на законних підставах винести рішення про відмову в їх задоволенні.

Дослідження гарантій незалежності суддів, підстав, порядку, практики подання заяв про їх відвід, можливості зловживання такими процесуальними правами в різних судових процесах здійснювались у наукових працях таких вітчизняних вчених як: О.О. Мілетич (2015), О.М. Кузнець (2016), Г.І. Маруніч (2019), М.О. Боловнєв (2018), Д.С. Сахно (2019), В.О. Скрипченко (2020), Р.М. Кихтюк (2019), Поліщук В.Ю. (2021) та інших. Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень,

присвячених актуалізації проблеми зловживання процесуальними правами відсутні комплексні дослідження практичної реалізації положень норм КАС України щодо заявлення відводів суддям як форми зловживання процесуальними правами в межах адміністративного судочинства.

Нижче доцільно з'ясувати зміст зловживання процесуальними правами у формі заявлення безпідставного відводу судді на прикладі адміністративного судочинства, визначити критерії для ідентифікації таких дій та з'ясування процесуальних способів протидії їм на підставі дослідження наукових концепцій та судової практики.

В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 1 ст. 6 зазначено, що «що здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу» [88]. Тлумачення поняття «незалежності судової влади» було надано як в Пленумах Верховного суду так і в судових рішеннях. Зокрема, у постанові Пленуму Верховного суду України від 13.06.2007 № 8 «Про незалежність судової влади» було зазначено, що незалежність судової влади, її рівність із законодавчою та виконавчою владою є невід'ємними ознаками правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод; незалежність судів встановлена в Україні як конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист; недоторканність суддів не є особистим привілеєм, а як один з елементів статусу суддів має публічно-правове призначення - забезпечити здійснення правосуддя незалежним, неупередженим і справедливим судом [89]. Встановлення відповідальності за неповагу до судді чи суду в правовій науці відносять до одних із небагатьох способів (гарантій) незалежності суддів. До того ж на необхідність дотримання таких гарантій вказує практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах, наприклад, «Ржегак проти Чеської Республіки», заява № 67208/01; «Дюрінже та Грандж проти

Франції», заяви № 61164/00 і № 18589/02; «Гунтіс Апініс проти Латвії» від 20 вересня 2011 року, заява № 46549/06 [90, с. 108].

Верховний Суд вважає відвід «завідомо безпідставним», якщо у заяві про відвід відсутні будь-які докази, які свідчили б про необ'єктивність чи упередженість судді щодо заявника, тобто підстави для відводу ґрунтуються на власних припущеннях заявника, або якщо підставою для відводу є непогодження сторони з процесуальними рішеннями судді. Додатковою підставою для визнання відводу зловживанням процесуальними правами є порушення строків для його заявлення [89]. Зокрема, в ухвалі від 18.12.2018 р. у справі №910/2968/18 Верховний Суд визнав відвід завідомо безпідставним, а його заявлення - зловживанням процесуальними правами, оскільки вказаний відвід по суті «є висловленням незгоди з процесуальним рішенням Верховного Суду після того, як суд мотивував таке рішення» [91]. В свою чергу в ухвалі від 29.05.2018 р. у справі №910/14716/17 Верховний Суд визнав відвід завідомо безпідставним, а його заявлення - зловживанням процесуальними правами, оскільки як обґрунтування відводу судді в поданій заяві було вказано лише те, що «після аналізу діяльності судді Верховного Суду у скаржника виникли сумніви в неупередженості та компетентності головуєчого в цій справі судді» [92]. На думку адвокатської спільноти «до того ж у судовому засіданні на запитання суду щодо обставин, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді, а також щодо часу, коли про такі обставини стало відомо учаснику у справі, представник останнього жодних обставин не зазначила та не послалася на докази, вказавши, що про сумніви щодо неупередженості й компетентності судді скаржнику стало відомо та повідомлено довірительом представнику в день судового засідання» [93].

Правомірність відхилення такого відводу може бути переглянуто судом апеляційної та/або касаційної інстанції. Відповідно до ч.11 ст. 40 КАС України питання про відвід має бути розглянуто невідкладно, а про

відвід суддею, який не входить до складу суду не пізніше двох робочих днів з дня надходження заяви про відвід, а у випадку розгляду заяви про відвід судді суддею іншого суду - не пізніше десяти днів з дня надходження заяви про відвід [7]. Як вірно зазначає Поліщук В.Ю. «законом передбачаються норми, якими нівелюється можливість зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами, зокрема, спрощується порядок розгляду відводів судді у разі подання такого відводу напередодні або в день засідання, проте це не зупиняє недобросовісних учасників судового розгляду у поданні заяв про відвід, які використовують факт перебування судді у відпустці як мотив для подання заяви про його відсторонення» [94, с. 52].

Аналіз судової практики дає можливість стверджувати, що здебільшого заявлення завідомо необґрунтованого відводу судді здійснюється стороною захисту, наведемо приклад. Так, розглядаючи справу № 905/945/18 суд апеляційної інстанції, з метою подальшого запобігання зловживанню адвокатом процесуальними правами, постановив окрему ухвалу та направив її до Київської обласної КДКА. Колегія суддів апеляційної інстанції констатувала, що в судовому засіданні 11.03.2019 адвокат після відмови судом у задоволенні декількох клопотань (про відкладення розгляду справи, про залучення до участі у справі як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, про об'єднання чотирьох справ в одне провадження) заявив відвід колегії суддів, яка розглядає справу, який був заздалегідь виготовлений та роздрукований апелянтом. Хоч відвід і було визнано необґрунтованим, у наступному судовому засіданні 25.03.2019 алгоритм дій повторився - після оголошення колегією суддів результатів розгляду клопотань (ідентичних до попередніх), адвокат апелянта заявив відвід колегії суддів, який також був заздалегідь виготовлений та роздрукований, в той час як заява про відкладення розгляду справи, відмова в задоволенні якої визначена в якості підстави для

відводу, ще не була розглянута судом. Тобто адвокат, заздалегідь знаючи, що суд відмовить у задоволенні клопотань, вчергове підготував заяву про відвід колегії суддів, але не подав його водночас з рештою клопотань, аби в подальшому заявити такий відвід і затягнути розгляд справи. При спробі касаційного оскарження окремої ухвали Верховний Суд відмовив адвокату у скасуванні ухвали та вкотре підкреслив, що дії скаржника (заявлення завідомо безпідставного відводу, заздалегідь виготовленого та роздрукованого) ставлять під сумнів його бажання розглядати подану ним апеляційну скаргу та спрямовані на свідоме не виправдане затягування судового процесу, перешкоджають іншим учасникам процесу використовувати наявні засоби правового захисту, чим порушують їх права [95; 96; 97].

Як вірно зазначає вітчизняний дослідник д.ю.н., професор Антон Монаєнко «в судовій практиці трапляються випадки зловживання процесуальними правами сторонами через вплив на склад суду у справі до та після відкриття провадження шляхом направлення до суду численних необґрунтованих клопотань про відводи суддів або колегії суддів, що значно затягує процес розгляду справи в суді» [98]. Зокрема ним наведено наступний приклад: в ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2018 р. у справі №800/264/17 зазначено, що на судовому засіданні представники позивача заявили відвід суддям Великої Палати Верховного Суду, які беруть участь у розгляді справи, як на підставу для відводу суддів послалися на п. 4 ч. 1 ст. 36 КАСУ, а саме наявність обставин, які викликають сумнів у неупередженості та об'єктивності суддів. Обґрунтовуючи вказану підставу, представники позивача зазначили, що згідно з рішенням ЄСПЛ у справі «Мікалефф проти Мальти», існування неупередженості повинно бути визначене, зокрема, за об'єктивним тестом, відповідно до якого встановлюється, чи забезпечив суд відповідні гарантії для виключення легітимних сумнівів стосовно неупередженості суду.

Заявники послалися також на практику ЄСПЛ, за якою «суд» розглядається як такий, що завжди має бути заснований на законних підставах, оскільки у протилежному випадку він не володітиме легітимністю, що є необхідною ознакою для розгляду справ у демократичному суспільстві («Лавентс проти Латвії»). Представники позивача зазначили, що з приводу легітимності Верховного Суду Окружний адміністративний суд м. Києва розглядає справу №826/15714/17 про скасування запису в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань від 09.11.2017 р. за №10701020000071690 щодо проведення державної реєстрації органу державної влади - Верховного Суду, ідентифікаційний код юридичної особи №41721784.

На думку заявників, названі ними судді ВП ВС не можуть відповідати принципам неупередженості, зокрема, за об'єктивним критерієм, оскільки Верховний Суд був створений не на підставі закону. Перевіривши доводи, ВП ВС дійшла висновку про відсутність підстав для їх задоволення. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, ВП ВС є судом, встановленим законом для розгляду в апеляційному порядку справи за її апеляційною скаргою на рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду.

З огляду на закріплені у §2 гл. 2 розд. I та ст. 40 КАС правила інстанційної юрисдикції та порядок вирішення заявленого відводу, іншого суду для вирішення питання про відвід 15 суддів такого колегіального органу Верховного Суду як ВП ВС законодавством не встановлено. Головна мета відводу - гарантування безсторонності суду, зокрема, щоб запобігти упередженості судді (суддів) під час розгляду справи. Мета самовідводу — запобігання будь-яким сумнівам щодо безсторонності судді.

Посилання на упередженість суддів через створення Верховного Суду, на думку заявників, не на підставі закону не можна вважати об'єктивно обґрунтованими, оскільки такі доводи ґрунтуються на припущеннях, суб'єктивній оцінці заявниками обставин створення цього

органу. Отже, обставини, наведені представниками позивача на обґрунтування заяв про відвід суддів, не знайшли свого підтвердження [98].

Нижче доцільно звернутись до аналізу гарантій захисту суддів від завідома безпідставних заяв про відвід суду, однією з яких є окрім заходів відповідальності звернення до Вищої ради правосуддя для того щоб запобігти звинувачення судді у неупередженості. Так, згідно висновків членів Вищої ради правосуддя заявлення відводу судді у судовому засіданні є процесуальним правом учасників справи. Доводи, що наводяться на обґрунтування таких заяв, відповідають правовій позиції особи стосовно питань, пов'язаних з розглядом справи і не можуть бути підставою для вжиття ВРП заходів щодо забезпечення суддівської незалежності. Заявлення судді невмотивованих та надуманих відводів може свідчити про зловживання процесуальними правами, а не про вчинення тиску. А тому суд має реагувати на такі випадки самостійно у порядку, визначеному процесуальним законом. З приводу висловлювань сторін щодо намірів звернутись із дисциплінарною скаргою до ВРП, із заявою до правоохоронних органів про вчинення суддею корупційного злочину чи правопорушення, то право на таке звернення гарантується законодавством України, а тому не може вважатися втручанням у діяльність судді щодо здійснення правосуддя [99].

У постанові Пленуму Верховного суду України від 13.05.2007 року № 8 «Про незалежність судової влади» зазначено, що «втручанням у діяльність судових органів слід розуміти вплив на суддю у будь-якій формі (прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в засобах масової інформації до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо) з боку будь-якої особи з метою схилити його до вчинення чи невчинення певних процесуальних дій або ухвалення певного судового рішення. При цьому не має значення, за допомогою яких засобів, на якій стадії процесу та в діяльність суду якої інстанції здійснюється

втручання» [89]. Проте члени ВРП вважають, що не можуть вважатись втручанням у діяльність судді щодо здійснення правосуддя передбачені процесуальним законом форми реалізації сторонами своїх процесуальних прав, у тому числі щодо обстоювання власної правової позиції засобами, передбаченими процесуальними кодексами, подання до суду клопотань, заявлення відводів судді, зокрема за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості тощо.

В будь-якому випадку при оцінці судами законності подання заяви про відвід судді (колегії суддів) мають враховуватись норми законодавства, які визначають зобов'язання судді здійснити самовідвід або дають підставу законно клопотати про це інших учасників провадження, саме вони і визначені в ст. 36 КАСУ. Так, відповідно до даної норми підставами для відводу (самовідводу) судді є:

1) участь його у справі як свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, представника, адвоката, секретаря судового засідання або надання правничої допомоги стороні чи іншим учасникам справи в цій чи іншій справі (мова йде про пряму та дотичну участь судді не тільки в даній справі а й в інших справах де суддя брав участь з іншими учасниками справи, тобто хоча б одним із них, саме тут наявний антикорупційний запобіжник під яким в антикорупційному законодавстві вважають «конфлікт інтересів»;

2) прямиий чи опосередкований інтерес судді в результатах розгляду справи (найскладніша для оцінки підстава оскільки включає в себе багато оціночних компонентів – починаючи від матеріальної зацікавленості, конкурентної зацікавленості членів сім'ї судді, до соціально-побутового конфлікту судді з іншими учасниками справи);

3) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших

учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу (підстава сформована на основі родинних зв'язків та інтересів, які регулюються нормами цивільного та сімейного права);

4) наявність інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді (саме ця підстава має базуватись на підтверджених документальних або інших доказах порушення суддею принципу неупередженості, якій прямо в законодавстві не визначений однак тлумачення якого здійснено і ЄСПЛ і в рішеннях Верховного Суду України, тому саме ці напрацьовані критерії неупередженості мають враховуватись судом);

5) порушення порядку визначення судді для розгляду справи, встановленого статтею 31 КАСУ, у тому числі порушення процедури автоматизованого розподілу справ;

б) за наявності обставин, встановлених статтею 37 КАСУ (яка регламентує недопустимість повторної участі судді в розгляді адміністративної справи) [7].

Слід зробити висновок, що законодавче визначення підстав відводу судді є досить широким та альтернативним, і зумовлює необхідність у кожному конкретному випадку надання та оцінки доказів для необхідності відводу судді однак з одною метою законності розгляду справи та винесення справедливого та неупередженого рішення, виключаючи особисті амбіції та емоції учасників судового розгляду.

Нижче доцільно з'ясувати зміст інших видів (способів) зловживання процесуальними правами крім заявлення безпідставного відводу судді в адміністративному та цивільному судочинстві, визначити критерії для ідентифікації таких дій та з'ясувати процесуальні способи протидії їм на підставі дослідження наукових концепцій та судової практики. Таке

дослідження буде здійснено на прикладі аналізу норм КАСУ та діяльності адміністративних судів, оскільки такі норми є ідентичними з нормами ЦПКУ і вочевидь, що судова практика є схожою.

Підсумовуючи вищезначене слід резюмувати, що прямої норми яка б вказувала на обмежене сприйняття судом даного переліку діянь, які кваліфікуються як зловживання процесуальними правами не має, в той же час положення ст. 45 КАСУ вказує, що «з урахуванням конкретних обставин справи суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства». Дане положення вказує що даний перелік не є вичерпним, а вочевидь породжує дискусію щодо інших видів діянь учасників судового розгляду, за наявності яких суд може їх визнати як такими, що є способами зловживання процесуальними правами.

Окремі автори наводять інші не визначені законодавством способи зловживання процесуальними правами. Зокрема професор А.Монаєнко звертає увагу, що до таких способів можна віднести: зловживання правом на забезпечення позову; використання нецензурної лексики в офіційних документах; зловживання процесуальними правами суб'єктами владних повноважень; сутяжництво [98]. Дослідниця Н. І.Атаманчук зазначає, що «аналізуючи судову практику розгляду податкових спорів можна визначити велику кількість різноманітних видів зловживань процесуальними правами в адміністративному судочинстві, зокрема: використання учасниками судового процесу нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом та з іншими учасниками процесу; необґрунтовані клопотання про відводи суддів або колегії суддів; подання кількох тотожних позовів; сутяжництво тощо» [117, с.7].

Зокрема, щодо зловживання правом на забезпечення позову Велика Палата Верховного Суду у постанові від 24.01.2019 р. у справі

№11-987cap18 наголошує на тому, що особа не звернула увагу на очевидні процесуальні зловживання з боку ГО «ПЦ «Ідея». Зокрема, шляхом одночасної подачі кількох ідентичних позовів (ухвалами Вишгородського районного суду Київської області від 30.06.2016 р. та від 04.07.2016 р. аналогічні позовні заяви залишені без руху, а надалі ухвалами цього ж суду від 26.07.2016 р. та від 28.07.2016 р. повернуті позивачу), а також подання заяви про відмову від позову через невеликий проміжок часу після застосування заходів його забезпечення і зупинення дії оскаржуваного рішення Вишгородської районної ради Київської області [118].

Тобто такий адміністративний спір мав штучний характер, а основною метою позивача був не захист прав та інтересів у судовому порядку, а саме зупинення дії оскаржуваного рішення органу місцевого самоврядування на певний період часу шляхом забезпечення позову.

Щодо використання нецензурної лексики в офіційних документах в ухвалі КАС ВС від 08.04.2019 р. у справі №9901/167/19 Суд вказав на неприпустимість зловживання процесуальними правами, що є однією з основних засад (принципів) адміністративного судочинства (п. 9 ч. 3 ст. 2 КАС України) [119].

Учасники справи зобов'язані виявляти повагу до суду та інших учасників судового процесу (п. 1 ч. 5 ст. 44 КАС України). На переконання суду, нецензурна лексика, образливі та лайливі слова, символи (зокрема, для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їхнім представникам і суду) не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, ні у заявах з процесуальних питань, ні в інших процесуальних документах, виступах учасників судового процесу та їхніх представників.

Використання учасниками судового процесу та їхніми представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів, символів у поданих до суду документах та під час спілкування з судом, з іншими

учасниками процесу, їхніми представниками, а також вчинення інших аналогічних дій свідчить про очевидну неповагу до честі, гідності цих осіб з боку осіб, які такі дії вчиняють. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) адміністративного судочинства, а також його завданню. З огляду на вчинення таких дій, Суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати наслідки, передбачені ч. 3 ст. 45 КАС. Аналогічна позиція була висловлена Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 14.03.2019 р. у справі №9901/34/19 [120].

ЄСПЛ вважає, що обґрунтування позову з використанням наведених висловлювань виходить за межі нормальної, коректної та легітимної критики, що тлумачиться як зловживання правом на подання заяви. Застосовуючи пп. «а» п. 3 ст. 35 Конвенції, Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, якщо він вважає, що ця заява є зловживанням правом на її подання. Приміром, Суд вказав на зловживання правом на подання заяви, коли заявник під час спілкування з ЄСПЛ вживав образливі, погрозливі та провокативні висловлювання проти уряду-відповідача, його представника, органів влади держави-відповідача, ЄСПЛ та його суддів.

Окремо слід звернути увагу на випадки зловживання процесуальними правами суб'єктами владних повноважень. Як вірно зазначає А. Монаєнко «існують непоодинокі випадки зловживання процесуальними правами не приватними особами чи адвокатами, а суб'єктами владних повноважень (зокрема, органами державної фіскальної служби), а саме коли в акті податкової перевірки суб'єкт владних повноважень зазначав про нереальність господарської операції, одночасно вказуючи, що до перевірки були подані всі первинні документи. Суди у податкових спорах задовольняють позови суб'єктів господарювання. Однак органи державної фіскальної служби оскаржують рішення судів аж до касаційної інстанції. Касаційна інстанція викликає на судове засідання, а орган державної фіскальної служби не з'являється або надає пояснення, що це їхня позиція.

На нашу думку, це зловживання своїми процесуальними правами з боку органів державної фіскальної служби» [98].

КАС ВС у своїй ухвалі від 23.01.2018 р. у справі №826/12421/14, переглянувши судові рішення в межах касаційної скарги, вважає, що суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку, що заявлення клопотання про здійснення апеляційного розгляду справи за участю представника особи, яка бере участь у справі, зобов'язує таку особу з'явитися на судові засідання у зазначений у повістці-повідомленні час або повідомити про причини неможливості прибуття на судові засідання (у разі існування об'єктивних причин, що унеможливають явку до суду). Водночас неприбуття на судові засідання або неповідомлення причин неявки на судові засідання особи, яка заявила про розгляд справи за її участю, свідчить про недобросовісне користування стороною процесуальними правами [121].

Як вірно зазначає професор А. Монаєнко «як показує судова статистика, 80-90% матеріалів справ у податкових спорах становлять касаційні скарги органів державної фіскальної служби України. Трапляються навіть ситуації, коли просто наосліп переписуються акти податкових перевірок. Окрім того, існують непоодинокі випадки, коли органи державної фіскальної служби зловживають процесуальними правами, не сплачуючи відповідний судовий збір» [98].

Ще до одного виду зловживання процесуальними правами професор А.Монаєнко відносить «сутяжництво» під яким він розуміє використання судового процесу з метою дезкредитації іншої сторони спору. Так, на його думку «публічні особи привертають увагу до себе шляхом звернення до адміністративного суду з відповідним позовом з метою використання судової гілки влади для боротьби зі своїми опонентами, демонстрації власної позиції з приводу проблемних питань в державі, а факт звернення публічної особи до суду з відповідним позовом багаторазово висвітлюється

в ЗМІ. Громадяни як приватні особи звертаються до адміністративного суду з відповідним адміністративним позовом, маючи на меті «розправитися» з певною посадовою особою суб'єкта владних повноважень внаслідок прийнятих проти неї рішень або вчинених дій через виконання публічно-владних управлінських функцій на підставі закону. Приватна особа звертається до суду і не з'являється на судові засідання декілька разів без поважних причин» [98].

Одним із прикладів сутяжництва є вирішення справи Верховним Судом відповідно до ухвали КАС ВС від 07.02.2018 р. у справі №826/24381/15. Суд зазначив, що вважається зловживанням той факт, коли заявник неодноразово подає до суду сутяжницькі та явно необґрунтовані заяви, аналогічні до заяви, яку він подавав раніше та яку вже було визнано неприйнятною. Доводи позивача щодо відсутності доказів направлення повістки адвокату позивача не беруться до уваги, оскільки позивач був належним чином повідомлений про розгляд справи, що підтверджується, насамперед, його відповідними заявами, в яких він неодноразово заявляв клопотання про відкладення розгляду справи. Тому беручи до уваги непоодинокі неявки позивача, належним чином повідомленого про дату, час та місце розгляду справи, Верховний Суд погоджується з висновками судів попередніх інстанцій щодо зловживання позивачем наданими йому КАС України процесуальними правами, що є недопустимим у процесі судового розгляду [122].

Підсумовуючи, слід дійти висновку, що системи зловживань окремими процесуальними правами слід віднести такі їх різновиди: зловживання процесуальними правами, спрямовані на затягування судового розгляду; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкоджання розгляду справи; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкоджання виконання судового рішення; зловживання процесуальними правами, спрямовані на отримання процесуальних переваг,

наприклад, зловживання, спрямовані на маніпуляцію з підсудністю або юрисдикційністю справи, або зловживання, спрямовані на маніпуляцію автоматизованим розподілом справ між суддями тощо; зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди третім особам, наприклад, укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі; зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди іншій стороні, наприклад, зловживання правом на забезпечення позову.

2.2. Процесуальні форми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, їх ефективність.

Процесуальні форми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві досліджено недостатньо і в більшій мірі до судової реформи 2016 року, сучасні дослідження цих форм було здійснено окремими авторами, зокрема: Поліщук В.Ю. в роботі «Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві» (2021 рік), Ткачук А.О. в роботі «Ткачук А. О. «Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України» (2020 рік) та Маруніч Г. І. в роботі «Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання» (2018 рік). З часу внесення змін до КАСУ та ЦПК України у 2017 та 2020 роках, що сформували сучасний механізм запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами існує нагальна необхідність дослідження сучасних механізмів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами, узагальнення напрацьованої судової практики застосування відповідних норм, виявлення недоліків, розробки пропозицій з їх усунення.

Новий механізм запобігання та припинення зловживання процесуальними правами був закріплений у Кодексі адміністративного судочинства України Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1]. Цим законом КАСУ та ЦПК України було доповнено наступними нормами, що утворюють базові засади запобігання, припинення та протидії зловживанню процесуальними правами учасниками судового процесу: 1) п. 9 ч. 3 ст. 2 КАС та п.11 ч. 3 ст. 2 ЦПК визначають одним з принципів судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами; 2) ст. 44 ЦПК та 45 КАС «Неприпустимість зловживання процесуальними правами» визначають перелік та зміст дій, що можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами; 3) ч. 8 ст. 139 КАС передбачає можливість суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) ст. 148 ЦПК та ст. 149 КАСУ визначають, право суду застосувати заходи процесуального примусу для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, а також зміст та порядок застосування таких заходів [4; 5].

Очевидність вирішення (мінімізації негативного впливу) проблеми зловживанню процесуальними правами зумовила необхідність прийняття Верховною Радою України 15 січня 2020 року Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» [43]. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що

однією з цілей його розробки стало удосконалення низки норм з метою недопущення зловживання учасниками справи своїми процесуальними правами та оптимізації процедури розгляду справ [44]. Як вірно зазначає Поліщук В.Ю. «що Україна, з огляду на зміни до КАСУ 2017 та 2020 років, має натепер найвищий ступінь деталізації механізму запобігання зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві серед країн СНД за рахунок визначення: принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами; встановлення переліку дій учасників процесу, що можуть бути визнані судом зловживанням процесуальними правами; можливості суду покласти на сторону, яка зловживала процесуальними правами, судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; надання повноважень адміністративним судам застосовувати до суб'єктів, що зловживають процесуальними правами, заходів процесуального примусу» [6, с.150]. З цим слід погодитись частково, адже норми, що регулюють види зловживання процесуальними правами а особливо ті, що регулюють заходи запобігання їм носять не систематизований характер, відсутня єдино векторна судова практика щодо доцільності та законності їх застосування, а відповідно ці питання потребують детального дослідження.

На виконання задач дослідження нижче з'ясуємо систему (види заходів) запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. З огляду на те, що дані питання мають схоже правове регулювання в КАСУ та ЦПКУ, з огляду на об'єм досліджувального матеріалу, таких аналіз здійснено на прикладі КАСУ. За відсутності системного підходу щодо правового регулювання видів заходів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві доцільно розглянути позицію дослідників щодо їх класифікації та характеристики а також пропозиції щодо їх правового регулювання.

У сучасній літературі заходів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами найчастіше відносять: законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо; відхилення апеляційної та касаційної скарг; залишення позову без розгляду; відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами; відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову; відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків; ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів; виклик сторін для надання особистих пояснень у справі; відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду; покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору; окрема ухвала; штраф; заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності; дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката; скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи тощо [123, с.280-285; 124, с. 45–53; 125, с.83–91; 126, с. 93–96; 127, с.112].

На думку Поліщук В.Ю. «до основних заходів механізму протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві віднесено: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистичну звітність про факти зловживань та застосовні заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є

заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами» [6, с.152].

С. В. Ястрембська виокремлює серед заходів процесуального примусу, направлених на протидію зловживанню процесуальними правами, процесуальні заходи захисту, превенційні заходи, присічні заходи, процесуальну відповідальність [128, с.99]. Базилевський С. виокремлює санкції процесуально-правового характеру, що є заходами процесуального захисту, та санкції матеріально-правового характеру (штрафні та компенсаційні), що виступають заходами відповідальності [129, с.81].

Ткачук А.О., досліджуючи заходи запобігання зловживанню процесуальними правами в цивільному судочинстві зазначає, що «протидія зловживанню процесуальними правами має розглядатися в контексті концепції забезпечення ефективних засобів правового захисту проти зловживань процесуальними правами на національному рівні, що включає засоби захисту, метою яких є попередження, що направлені на неможливість здійснення процесуальних зловживань, присічні засоби захисту, призначенням яких є зупинення намагань здійснити процесуальні зловживання, та компенсаторні засоби, направлені на гарантування справедливої відповідальності за вчинені зловживання. Контроль за застосування усіх засобів правового захисту має покладатися передусім на суд як державний орган, що має забезпечити кожному гарантії права на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Поряд з цим, за своєю природою попереджувальні та присічні заходи, як правило, пов'язані із можливостями цивільної процесуальної форми та конкретними повноваженнями суду, а тому їх можна об'єднати в групу власне процесуальних або процедурних засобів захисту, на відміну від компенсаторних, що мають певний грошовий еквівалент та виконують компенсаторну функцію» [131, с.137]. В результаті дослідження вона

приходить до висновків, що «в механізмі судочинства для досягнення його мети ключовими і ефективними мають бути процедурні засоби захисту від зловживань процесуальними правами, що становлять собою систему передбачених цивільним процесуальним законодавством прав сторін та повноваження суду, що можуть бути ними використані, з метою попередження зловживання процесуальними правами або їх припинення, серед яких виокремлюють: а) засоби захисту особистого характеру (обмежуючі або попередні накази та окрема ухвала) та б) власне процесуальні засоби (загальні засоби процесуальної форми та присічні засоби). Система компенсаторних засобів захисту від зловживань процесуальними правами, у формі грошових стягнень на користь учасників справи та держави за відповідні зловживання, до яких належить, зокрема, інститут розподілу судових витрат між сторонами, штраф, компенсаторне провадження та відшкодування шкоди, завданої зловживанням процесуальними правами мають факультативне значення у механізмі регулювання цивільних процесуальних правовідносин» [131, с.180].

Г.І. Маруніч виокремлює організаційні та процесуальні способи запобігання затягуванню цивільного процесу. До організаційних вона відносить законодавчі прийоми, які впливають на організацію цивільного судочинства в цілому, в тому числі на судоустрій України, особливості проваджень у цивільному судочинстві та цивільну юрисдикцію; їх застосування спрямоване на усунення тих організаційних недоліків судової системи, які сприяють учасникам судового процесу, а також суду в здійсненні затягування цивільного процесу; до них вона відносить: 1) використання процедури спрощеного позовного провадження; 2) забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи; 3) створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи; 4) встановлення

спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи; 5) використання процедури врегулювання спору за участі судді; 6) зміна процедури подання апеляційної скарги та відкриття апеляційного провадження; 7) забезпечення належного кількісного складу суддівського корпусу та приведення системи судоустрою України у відповідність із положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; 8) встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих категорій справ; 9) використання механізму дисциплінарної відповідальності судді за порушення строків розгляду заяви, скарги чи справи, встановлених законом» [63, с. 179-181].

До процесуальних способів нею віднесено: 1) встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами та загальної заборони учасникам судового процесу зловживати процесуальними правами (ч. 1 ст. 44 ЦПК України); 2) визначення відкритого переліку дій та бездіяльності, що можуть кваліфікуватись як зловживання цивільними процесуальними правами (ч. 2 ст. 44 ЦПК України); 3) встановлення загальних наслідків зловживання цивільними процесуальними правами (ч. 3 ст. 44 ЦПК України); 4) покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (ч. 4 ст. 44 ЦПК України); 5) встановлення строків для зміни предмета або підстави позову, а також для зміни позовних вимог (ст. 49 ЦПК України); 6) встановлення строків, протягом яких можливими є залучення до участі у справі співвідповідачів, третіх осіб та заміна неналежного відповідача (ст. ст. 51, 52, 53 ЦПК України) та інше [63, с. 181-182].

Існує різне сприйняття системи заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами дослідників їх реалізації в адміністративному судочинстві. Так І.С. Дроботов приходить до думки, що заходи протидії зловживанням процесуальними правами в

адміністративному судочинстві можна розглядати через призму поняття «ефективні засоби правового захисту», що використовується у практиці Європейського суду з прав людини щодо тлумачення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка закріплює право кожного, чий права та свободи, визнані у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, було порушено, на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [24, с. 169]. Він вважає, що протидія зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві має розглядатися в контексті концепції забезпечення ефективних засобів правового захисту проти зловживань процесуальними правами на національному рівні, що включає попереджувальні засоби захисту, спрямовані на недопущення процесуальних зловживань, прісичні засоби захисту, що покликані припинити спроби процесуальних зловживань, та компенсаторні засоби, спрямовані на забезпечення справедливої відповідальності за зловживання, які відбулися. При цьому, відповідальність за застосування усіх засобів правового захисту має покладатися, передусім, на суд як державний орган, що має забезпечити кожному гарантії права на справедливий судовий розгляд. При цьому, за своєю природою попереджувальні та прісичні заходи, як правило, пов'язані із можливостями адміністративної процесуальної форми та конкретними повноваженнями суду, а тому їх можна об'єднати в групу власне процесуальних або процедурних засобів захисту, на відміну від компенсаторних, що мають певний грошовий еквівалент та виконують компенсаторну функцію, наголошує І.С. Дроботов [24,с.172].

Інший дослідник Поліщук В.Ю. приходять до висновку, що «основними функціями механізму запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві є:

профілактична, правозахисна, правовідновлююча, компенсаторна та виховна». Як вірно відмічає автор в законодавстві, маючи на увазі КАСУ, не можливо визначити всі форми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві і такі існуючі прогалини законодавства у цій сфері поступово компенсуються рішеннями адміністративних судів, що уточнюють застосування положень КАС. Погоджуємось з думкою автора, що ключовими нормами, які визначають елементи механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами КАС України є :1) п. 9 ч. 3 ст. 2, що визначає одним з принципів адміністративного судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами; 2) ст. 45 «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», яка визначає перелік та зміст дій, що можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами; 3) ч. 8 ст. 139, що передбачає повноваження суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) ст.ст. 144 – 149, які визначають право суду застосувати заходи процесуального примусу для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, а також зміст та порядок застосування таких заходів [25, с.140].

Ним запропоновано авторську позицію щодо класифікації елементів механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві на: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської

дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами. А також ним виокремлено організаційні та процесуальні способи запобігання зловживанню процесуальними правами, зокрема, до організаційних способів запобігання зловживанню процесуальним правами віднесено: 1) спрощене позовне провадження (Глава 10 КАС України); 2) забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи (ч. 3 ст. 205 КАС України); 3) створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ст. 18 КАС України); 4) встановлення спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи (ст. 31 КАС України); 5) використання процедури врегулювання спору за участі судді (Глава 4 АС України); 6) встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих категорій справ (ст. 328 КАС України); 7) використання механізму дисциплінарної відповідальності суддів та адвокатів. До процесуальних заходів запобігання процесуальним зловживанням у адміністративному судочинстві віднесено: 1) закріплення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами (ст. 2 КАС України); 2) встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами і неухильного виконання процесуальних обов'язків (ст. 44 КАС України); 3) визначення відкритого переліку дій, що можуть кваліфікуватись як зловживання адміністративними процесуальними правами (ч. 2 ст. 45 КАС України); 4) встановлення загальних наслідків зловживання процесуальними правами (ч. 3 ст. 45 КАС України); 5) покладення на суд

обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (ч. 4 ст. 45 КАС України) та інше [25, с.141].

Здійснивши аналіз практики діяльності судів України щодо застосування заходів протидії зловживанню процесуальними правами та їх нормативне закріплення Дмитро Луспеник до заходів боротьби із процесуальними зловживаннями відніс: 1) законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; 2) відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо; 3) відхилення апеляційної та касаційної скарг; 4) залишення позову без розгляду; 5) відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами; 6) відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову; 7) відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків; 8) ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів; 9) виклик сторін для надання особистих пояснень у справі; 10) відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду; 11) покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору; 12) окрема ухвала; 12) штраф; 13) заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності; 14) дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката; 15) скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи; 16) негативні наслідки, що наступають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо [40, с.170]. Ним запропоновано таку класифікацію засобів запобігання зловживанням процесуальними правами: 1) процедурні (процесуальні) засоби захисту, до яких віднесено попереджувальні засоби захисту, спрямовані на

недопущення процесуальних зловживань та присічні засоби захисту, що покликані припинити спроби процесуальних зловживань; 2) компенсаторні засоби, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися, які мають грошовий еквівалент – зобов'язання до сплати судових витрат, штраф [40, с.171].

Петраш К. пропонує також виокремлювати «засоби захисту особистого характеру, які мають персоніфікований характер, та власне процесуальні, зазначаючи, що перша категорія дозволяє постановити окрему ухвалу щодо недобросовісних учасників справи; специфіка другої категорії пов'язана передусім із можливостями суду застосовувати надані законом повноваження» [132].

Берназюк Я.О., систематизувавши думки вчених та практиків, приходить висновку, що «заходи із протидії зловживанню процесуальними правами можна поділити на: а) ті, що застосовуються до порушників правопорядку в залі судового засідання (попередження, видалення із зали судового засідання); б) ті, що забезпечують процес доказування (тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід, штраф). Цілком вірно автором зазначено, що аналогічні за змістом положення щодо засобів протидії зловживанню процесуальними правами, передбачені ст. ст. 2, 10, 45, 139, 144-148, 167, 188, 198, 205 КАСУ, містять ст. ст. 2, 12, 44, 141, 143, 148 та 262 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), ст. ст. 2, 13, 43, 129, 131, 135 та 246 Господарського процесуального кодексу України (ГПК України)» [131, с.310].

Також вченими дослідниками цієї сфери запропоновані окремі кроки для удосконалення нормативного юридичного врегулювання протидії процесуальним зловживанням правом. Зокрема Т. Полянський до них відносить: «1) у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» доцільно доповнити процесуальні обов'язки адвокатів (через поширювальне роз'яснення змісту поняття «адвокатська етика» або

викласти їх окремим пунктом) положенням про «добросовісне здійснення ними своїх процесуальних прав та обов'язків» чи про «незловживання своїми процесуальними правами та обов'язками». Деталізацію змісту вказаних понять можна подати у Правилах; 2) у Правилах вартувало б: а) окремими пунктом виписати основні ознаки зловживань процесуальними правами та подати їх невичерпний перелік і б) визначити та описати в окремій статті (пункті) порядок прийняття рішення про наявність у діяннях адвоката зловживання правом; в) установити відповідальність за такі вчинки; 3) у кожному з процесуальних кодексів закріпити вимогу не просто про добросовісне здійснення процесуальних прав і обов'язків, а й: а) подати опис характерних ознак зловживання правом для кожної з процесуальних галузей та невиключний перелік можливих способів їх вчинення; б) установити юридичну відповідальність за такі діяння на будь-якому етапі відповідного процесу» [132, с.35].

В результаті проведеного монографічного дослідження Поліщук В.Ю. приходять висновку, що «нормами, що визначають елементи механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами КАСУ є :1) п. 9 ч. 3 ст. 2, що визначає одним з принципів адміністративного судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами; 2) ст. 45 «Неприпустимість зловживання процесуальними правами», яка визначає перелік та зміст дій, що можуть бути визнані судом як зловживання процесуальними правами; 3) ч. 8 ст. 139, що передбачає повноваження суду покласти на сторону, що зловживала процесуальними правами судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 4) ст.ст. 144 – 149, які визначають право суду застосувати заходи процесуального примусу для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства, а також зміст та порядок

застосування таких заходів» [25, с. 140]. Ним обґрунтовано доцільність доповнення КАСУ Розділом 4-1 «Запобігання та протидія зловживанню процесуальним правами», до якого він пропонує включити статті в яких будуть визначені окремо – «критерії та зміст зловживання процесуальними правами», «види зловживань процесуальними правами», «заходи запобігання зловживанню процесуальними правами», «заходи припинення зловживання процесуальними правами», «відповідальність за зловживання процесуальними правами», «компенсація за зловживання процесуальними правами» [25, с.181]. Таку думку слід було б підтримати, однак внесення до КАСУ цього розділу призведе до виключення положень щодо застосування окремих заходів запобігання процесуальними правами, які закріплені в різних нормах КАСУ що регулюють окремі стадії адміністративного судочинства, адже такі заходи застосовуються як на стадії подання позову так і на стадії апеляційного (касаційного) провадження, що втратить логічну побудову норми та її зміст і призведе до неоднозначного тлумачення цих норм. Тому більш правильним з точки законодавчої техніки було б удосконалення (доповнення) існуючих процесуальних норм, які передбачають застосування заходів попередження, припинення зловживання процесуальними правами та встановлення відповідальності за їх вчинення.

Нижче доцільно звернути увагу на окремі приклади судової практики щодо застосування заходів протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.

Зокрема, слід звернути увагу на позицію Верховного Суду щодо тлумачення заходів протидії зловживанням процесуальними правами на прикладі рішення в адміністративній справі.

Так, до Верховного Суду із касаційною скаргою на постанову суду апеляційної інстанції у справі за позовом товариства з обмеженою відповідальністю (далі – товариство, позивач) до обласного центру

зайнятості (далі – відповідач) провизнання протиправними дій звернувся відповідач. Ухвалою Верховного Суду відкрито касаційне провадження у справі та, у подальшому, ухвалою цього ж суду задоволено клопотання обласного центру зайнятості про розгляд справи у судовому засіданні за участю представника та призначено справу до розгляду у судове засідання з повідомленням та викликом учасників справи. При цьому зазначеною ухвалою було визнано обов'язковою явку представника обласного центру зайнятості. Однак, судове засідання було відкладено у зв'язку із відсутністю у представника відповідача належних документів на представництво інтересів обласного центру зайнятості у Верховному Суді. У подальшому до Верховного Суду надійшло клопотання обласного центру зайнятості, підписане заступником директора - начальником відділу по роботі з персоналом, у якому відповідач просив провести розгляд справи без участі його представника. З огляду на це, у судове засідання, призначене на відповідну дату, представник обласного центру зайнятості не з'явився. Верховний Суд, з посиланням на статтю 44 КАС України, відповідно до якої учасники справи зобов'язані сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; з'являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою; виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки, та частину першу статті 45 КАС України, згідно з якою учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається, дійшов висновку, що у діях відповідача щодо невиконання ухвали суду про обов'язкову явку представника до судового засідання наявні ознаки зловживання процесуальними правами. При цьому Суд зазначив, що особливості втілення принципу неприпустимості зловживання процесуальним правами в адміністративному судочинстві, важливо наголосити на тому, що згідно з частиною четвертою статті 45

КАС України суд зобов'язаний вживати заходів щодо запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання учасником судового процесу його процесуальними правами суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом. Крім того, Верховний Суд врахував, що суспільна небезпека зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві полягає у тому, що дії (бездіяльність), які становлять зміст такого зловживання правом, спричиняють настання негативних наслідків, що можуть проявлятися для учасників справи у недосягненні судом завдань адміністративного судочинства, визначених у частині першій статті 2 КАС України, та для суду та усїєї судової системи - у зниженні рівня довіри до судової гілки влади, у поставленні під сумнів професійності та авторитету суддів. Крім того, зловживання процесуальними правами має безпосередній вплив на збільшення бюджетних витрат на судову систему. На цій підставі, керуючись статтями 249 та 358 КАС України, з метою усунення причин та умов, що сприяли допущеному обласним центром зайнятості зловживанню процесуальними правами, Суд постановив окрему ухвалу та направив її на адресу Державної служби зайнятості для вжиття відповідних заходів реагування. Верховний Суд сформулював правовий висновок, відповідно до якого: 1) у разі виявлення зловживання процесуальними правами суд зобов'язаний ужити заходів, спрямованих на попередження та/або протидію такому зловживанню; 2) заходи процесуального примусу, які можуть застосовуватись адміністративним судом із метою протидії зловживанню процесуальними правами, можна класифікувати на заходи прямої відповідальності (попередження, видалення із зали судових засідань, привід, штраф, винесення окремої ухвали) та заходи непрямої (додаткової) відповідальності (залишення без розгляду або повернення позову, апеляційної чи касаційної скарги, заяви, клопотання; покладення на сторону, яка допустила зловживання процесуальними правами, судових

витрат повністю або частково, незалежно від результатів вирішення спору; припинення врегулювання спору за участю судді тощо); 3) особливості адміністративного судочинства певним чином впливають на можливість визнання тієї чи іншої дії (бездіяльності) учасника справи зловживанням процесуальними правами, а також обрання судом заходів із протидії такому зловживанню [133].

Одним із таких заходів є видалення із зали судового засідання як захід процесуального примусу. Бялий Г. та Жеревчук М. досліджуючи актуальну судову практику Верховного Суду щодо протидії зловживанню процесуальними правами приходять до висновку, що «у практиці Верховного Суду досить рідко піднімається питання щодо видалення учасника із зали судового засідання» [134]. Як приклад вони наводять постанову КАС ВС від 22.10.2020 у справі № 320/7/19 за матеріалами справи в якій апелянт оскаржив неправомірність його видалення із зали судового засідання. Матеріалами справи встановлено, що до апелянта двічі було застосовано попередження, але коли й вони не були взяті до уваги, колегія суддів прийняла рішення видалити апелянта з залу судового засідання у зв'язку з неодноразовим нереагуванням на зауваження судді та неповаги до суду. У подальшому, через невиконання вимоги щодо видалення із зали судового засідання та неможливості продовжувати слухання справи в залі, колегія суддів продовжила апеляційний розгляд справи в іншому залі. Втім, після проголошення вступної та резолютивної частин судового рішення, під час виходу колегії суддів із залу судових засідань № 11, апелянт чинив перешкоди колегії суддів: ставав перед суддями, не давав змоги обійти та висловлювався негативно в їхню адресу, ображав усно. Колегія суддів, дійшовши висновку про безпідставність доводів скаржника про неправомірність видалення його із зали судового засідання, наголосила, що використання учасниками судового процесу та їхніми представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів,

символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом, з іншими учасниками процесу, їхніми представниками, а також вчинення інших аналогічних дій свідчать про очевидну неповагу до честі, гідності цих осіб з боку осіб, які такі дії вчиняють. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) адміністративного судочинства, а також його завданню (аналогічна правова позиція викладена в постанові Верховного Суду від 14 серпня 2020 року у справі № 314/1526/19(2-адп/214/1/2020) [135].

В той же час слід зауважити, що видалення з зали судового засідання при розгляді справ у суді першої та апеляційної інстанції є досить поширеними і застосовуються у випадку коли учасник судового засідання грубо порушує порядок у судовому засіданні і перешкоджає подальшому розгляду справи.

В підсумку слід зазначити, заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві, це заходи запобігання та припинення зловживанню такими правами та заходи притягнення до відповідальності осіб які їх вчинили, що застосовуються судом за підстав та у порядок визначеному законом та з урахуванням роз'яснень та тлумачень Конституційного та Верховного Суду.

З урахуванням функціональності заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві можна виокремити в дві групи: 1) організаційні, до яких слід віднести – здійснення спрощеного позовного провадження (Глава 10 КАСУ), забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи (ч. 3 ст. 205 КАСУ), створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ст. 18 КАСУ), встановлення спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи (ст. 31

КАСУ), використання процедури врегулювання спору за участі судді (Глава 4 КАСУ), встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих категорій справ (ст. 328 КАСУ), використання механізму дисциплінарної відповідальності суддів та адвокатів; 2) процесуальні - закріплення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами (ст. 2 КАСУ), встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами і неухильного виконання процесуальних обов'язків (ст. 44 КАСУ), визначення відкритого переліку дій, що можуть кваліфікуватись як зловживання адміністративними процесуальними правами (ч. 2 ст. 45 КАСУ), встановлення загальних наслідків зловживання процесуальними правами (ч. 3 ст. 45 КАСУ), покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (ч. 4 ст. 45 КАСУ) та інше.

Крім того, як вірно зазначають окремі дослідники ефективність діяльності будь-якої сфери публічного адміністрування, в тому числі в системі судочинства, підвищується шляхом не тільки чіткого керування безпосередньо нормами права а також використання ефективних методів та форм діяльності менеджерів у цій сфері, в нашому випадку це судді [136, с.132; 137, с.91; 138, с.40]. Суддям в цьому сенсі надання дискретні повноваження і вони з урахуванням матеріалів справи, поведінки сторін, при наявності доказів можуть визнавати і інші ніж перераховані в законі дії як зловживання процесуальними правами.

Таким чином вище нами з'ясовано поняття заходів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, виокремлено їх види, визначено їх ефективність та запропоновано окремі шляхи їх удосконалення.

З'ясовано, що заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві, це заходи

запобігання та припинення зловживанню такими правами та заходи притягнення до відповідальності осіб які їх вчинили, що застосовуються судом за підстав та у порядок визначеному законом та з урахуванням роз'яснень та тлумачень Конституційного та Верховного Суду.

Доведено, що з урахуванням функціональності дані заходи можна виокремити в дві групи: 1) організаційні, до яких слід віднести – використання процедури спрощеного позовного провадження, забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи, створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, встановлення спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи, використання процедури врегулювання спору за участі судді, зміна процедури подання апеляційної скарги та відкриття апеляційного провадження, забезпечення належного кількісного складу суддівського корпусу та приведення системи судоустрою України у відповідність із положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів», встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих категорій справ, використання механізму дисциплінарної відповідальності судді за порушення строків розгляду заяви, скарги чи справи, встановлених законом; 2) процесуальні - закріплення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами, встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами і неухильного виконання процесуальних обов'язків, визначення відкритого переліку дій, що можуть кваліфікуватись як зловживання адміністративними процесуальними правами, встановлення загальних наслідків зловживання процесуальними правами, покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами та інше.

Обґрунтовано, що за способом застосування та наслідками застосування заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві класифікувати за такими групами: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами.

Встановлено, що більш правильним з точки законодавчої техніки було б удосконалення (доповнення) існуючих процесуальних норм, які передбачають застосування заходів попередження, припинення зловживання процесуальними правами та встановлення відповідальності за їх вчинення ніж їх виокремлення в окремий розділ відповідних кодексів [123, с. 284-285].

2.3. Адміністративна відповідальність за зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві і порядок її застосування.

Як було визначено в попередньому підрозділі роботи заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві, це заходи запобігання та припинення зловживанню такими правами та заходи притягнення до відповідальності осіб які їх вчинили, що застосовуються судом за підстав та у порядок

визначеному законом та з урахуванням роз'яснень та тлумачень Конституційного та Верховного Суду.

З урахуванням функціональності заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві можна виокремити в дві групи: 1) організаційні, до яких слід віднести – здійснення спрощеного позовного провадження (Глава 10 КАСУ), забезпечення можливості проведення розгляду справи за відсутності сторін та інших учасників справи (ч. 3 ст. 205 КАСУ), створення технічних умов для функціонування електронного судочинства шляхом введення в дію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ст. 18 КАСУ), встановлення спеціальних правил щодо зміни складу суду в разі виникнення обставин, які ускладнюють своєчасний розгляд справи (ст. 31 КАСУ), використання процедури врегулювання спору за участі судді (Глава 4 КАСУ), встановлення обмежень щодо касаційного оскарження окремих категорій справ (ст. 328 КАСУ), використання механізму дисциплінарної відповідальності суддів та адвокатів; 2) процесуальні - закріплення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами (ст. 2 КАСУ), встановлення загального обов'язку добросовісного користування процесуальними правами і неухильного виконання процесуальних обов'язків (ст. 44 КАСУ), визначення відкритого переліку дій, що можуть кваліфікуватись як зловживання адміністративними процесуальними правами (ч. 2 ст. 45 КАСУ), встановлення загальних наслідків зловживання процесуальними правами (ч. 3 ст. 45 КАСУ), покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (ч. 4 ст. 45 КАСУ) та інше.

Вище ми прийшли до висновку, що за способом застосування та наслідками застосування заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві

класифікувати за такими групами: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами.

Останню групу, а саме заходи притягнення до відповідальності в наукових працях присв'ячених дослідженню заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами називають ще як «компенсаторні засоби», тобто такі, що спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися, які мають грошовий еквівалент – зобов'язання до сплати судових витрат, штраф [139, с.208; 140, с.171;141; 142, с.269; 143, с.152].

Система компенсаторних засобів захисту від зловживань процесуальними правами, у формі грошових стягнень на користь учасників справи та держави за відповідні зловживання, до яких належить, зокрема, інститут розподілу судових витрат між сторонами, штраф, компенсаторне провадження та відшкодування шкоди, завданої зловживанням процесуальними правами мають факультативне значення у механізмі регулювання цивільних та адміністративно-процесуальних правовідносин.

Якщо окремі приклади виховної, профілактичної, правозахисної, правовідновлюючої функцій механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами було вже представлено у тексті попередніх підрозділів, то компенсаторна функція залишилась без уваги. Системне дослідження компенсаторної функцію заходів протидії зловживанням процесуальними правами було здійснено в науковій роботі

А.О. Ткачук, зокрема зазначено, що «компенсаторну функцію стосовно учасників справи виконує інститут судових витрат, а компенсаторну функцію стосовно держави виконує інститут судового штрафу, що в підсумку збалансовує публічні та приватні інтереси з точки зору ефективних засобів захисту щодо різних видів шкоди, яка заподіюється внаслідок процесуальних зловживань» [144, с. 166].

Аналіз діючого процесуального законодавства на прикладі КАСУ, дає можливість зробити висновок, що правові засади компенсаторної функції засобів протидії зловживанням процесуальними правами визначені у відповідних статтях КАСУ а саме: 1) згідно п. 3 ч. 9 ст. 139 КАС України при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, тощо; 2) відповідно до п. 8 ст. 139 КАС України, у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору; 3) положеннями ч. 10 ст. 139 передбачено, що у разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду внаслідок необґрунтованих дій позивача відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи [7].

Як вірно зазначає Поліщук В.Ю. «КАС України не містить положення, щодо такого засобу запобігання зловживанням процесуальними правами як забезпечення судових витрат на професійну правничу допомогу, на відміну від ЦПК, де таке положення закріплене у частині четвертій ст. 135 ЦПК України, зокрема, у випадках, коли позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов як захід

забезпечення судових витрат суд з урахуванням конкретних обставин справи має право, за клопотанням відповідача, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи» [25, с.124]. Для виправлення такої ситуації, він пропонує доповнити статтю 36 КАСУ окремим положенням стосовно доцільності стягнення попередньої оплати судових витрат.

Суттєвим запобіжником зловживання процесуальними правами є положення статті 167 КАС України, що якщо заяву (клопотання, заперечення) подано без додержання вимог частини першої цієї статті і ці недоліки не дають можливості її розглянути, або якщо вона є очевидно безпідставною та необґрунтованою, суд повертає таку заяву (клопотання, заперечення) заявнику без розгляду [7].

В свою чергу А.О. Ткачук справедливо зазначає, що «найбільш дієвим компенсаторним заходом протидії зловживанню процесуальними правами є судовий штраф, що виконує компенсаторну функцію стосовно шкоди, заподіяної суду, та стягується в дохід держави [144, с. 166]. Так, відповідно до частини першої ст. 144 КАС України заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Відповідно до п. 2 частини першої ст. 148 ЦПК України суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках зловживання процесуальними правами, вчиненні дій або допущення бездіяльності з метою

перешкоджання судочинству, а у випадку неодноразового зловживання процесуальними правами суд стягує у дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника [144, с. 172].

На думку О.М. Кузнець «системне зловживання процесуальними правами це тривале правопорушення, яке зводиться до використання правомочною особою своїх матеріальних і процесуальних прав для завдання матеріальної та моральної шкоди іншому суб'єкту матеріальних правовідносин з метою отримання максимальної вигоди і зумовлено воно тим, що особа може одночасно пред'являти до суду декілька позовів, використовувати недосконалість норм як матеріального, так і процесуального права, зокрема цивільного та виконавчого, а також спиратися на активну «допомогу» уповноважених осіб чи їх бездіяльність або осіб, які мають сприяти розгляду справи, з метою недопустити настання для неї несприятливих наслідків або завдати шкоди іншій особі [67, с. 7].

Нижче на виконання завдань дослідження в межах даного підрозділу роботи доцільно здійснити аналіз правових засад та практики застосування таких заходів адміністративної відповідальності за зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, як покладення обов'язку сплати судових витрат, застосування штрафу та запропонувати інші заходи впливу, характерні для судової практики окремих країн.

Як було зазначено вище, заходи притягнення до відповідальності як різновид заходів протидії зловживанню процесуальними правами в наукових працях, присв'ячених дослідженню заходів запобігання та

протидії зловживанню процесуальними правами називають «компенсаторними засобами», тобто такі, що спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися, які мають грошовий еквівалент, зокрема до них можна віднести – зобов'язання до сплати судових витрат, штраф та інші.

Компенсаторні засоби захисту проти зловживань процесуальними правами є важливим інструментом забезпечення справедливого судочинства та дотримання принципу рівності сторін у процесі. Зловживання процесуальними правами виникають, коли одна зі сторін або її представник використовує процесуальні права для досягнення недобросовісних цілей, наприклад, затягування процесу або перешкоджання здійсненню прав іншої сторони.

До основних компенсаторних засобів слід віднести:

1. Штрафи за зловживання процесуальними правами. Суд може накладати штрафи на сторону, яка свідомо затягує процес, подає необґрунтовані заяви або скарги, чи використовує інші недобросовісні способи. Наприклад, такі дії регулюються статтями Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), Господарського процесуального кодексу України (ГПК) та Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ).

2. Відшкодування судових витрат. Сторона, яка зловживає процесуальними правами, може бути зобов'язана компенсувати іншій стороні витрати, пов'язані із затягуванням або ускладненням процесу.

3. Обмеження у використанні процесуальних прав. Суд може обмежити доступ до певних процесуальних дій, якщо буде доведено, що вони використовуються для зловживань. Наприклад, заборона повторного подання однієї й тієї ж заяви без нових обставин.

4. Визнання процесуальної дії недійсною. Якщо суд встановлює, що певна процесуальна дія була вчинена з метою зловживання, така дія може бути визнана недійсною або такою, що не має правових наслідків.

5. Розгляд справи в скорочені строки. У разі зловживань суд може скоротити строки розгляду справи, аби уникнути затягування.

6. Особиста відповідальність представників. Адвокати, юристи чи представники, які навмисно сприяють зловживанням процесуальними правами, можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності через відповідні органи самоврядування, наприклад, кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури.

Сутність компенсаторних засобів проявляється у дотриманні таких критеріїв: справедливості: забезпечення рівності сторін у процесі; ефективності: уникнення затягувань і оптимізація роботи суду; превенції: попередження недобросовісних дій у майбутньому.

Найбільш поширеним компенсаторним засобом захисту від зловживань процесуальними правами у світовій практиці за правом вбачається механізм розподілу судових витрат між сторонами.

Необхідно відзначити, що правове регулювання інституту судових витрат зазнало серйозних змін із прийняттям нової редакції КАСУ та ЦПК, зокрема, і з точки зору підвищення спроможності зазначеного інституту попередити зловживання процесуальними правами та виконати компенсаторну функцію щодо іншої сторони провадження у випадку зловживання процесуальними правами. Як вірно зазначає Ткачук А.О., що «передусім превентивний ефект мають такі положення процесуального законодавства, як закріплення в якості однієї із засад судочинства принципу відшкодування судових витрат стороні, на користь якої ухвалене судове рішення, що є відбиттям загального механізму розподілу судових витрат між сторонами, притаманному континентальним правовим системам, а також Великобританії, що зводиться до формули «той, хто програв, платить

за все» та потреба завчасного формулювання суми судових витрат сторонами, котре здатне здійснити стримуючий ефект щодо зловживання процесуальними правами у сфері розподілу судових витрат між сторонами» [144, с. 167].

Під час вирішення питання щодо розподілу судових витрат суд має враховувати поведінку сторони під час розгляду справи, котра призвела до затягування розгляду справи, а саме подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, що мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо (п. 3 ч. 3 ст. 141 ЦПК). Крім того, у випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 141 ЦПК). Така ж норма визначена ч. 8 ст. 139 КАСУ. Також у разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача (ч. 5 ст. 142 ЦПК; ч. 10 ст. 139 КАСУ). У цілому цивільне процесуальне законодавство стало підґрунтям для дієвого механізму розподілу судових витрат між сторонами. Разом із цим, у межах ч. 9 ст. 141 ЦПК та ч. 8 ст. 139 КАСУ постає питання про те, що необхідно вважати «неправильними діями сторони», внаслідок яких виник спір. Окремі автори вказують не тактовне та не точне таке формулювання поняття в законі та пропонують термін «неправильні дії» замінити вказане словосполучення на поняття «неправомірні дії» [145, с.135; 146, 121]. Слід погодитись з думкою Ткачук А.О. стосовно того, що «таке поняття не є формально визначеним в законі, а в цих нормах йдеться про вчинення чи невчинення певних дій у межах позапроцесуальної діяльності сторін, котре призводить до помилкового

уявлення про наявність спору між сторонами та подальшого звернення до суду» [144, с. 168]. Нею запропоновано «закріпити спеціальне правило, схоже на те, що міститься у німецькому законодавстві, а саме: якщо відповідач своєю поведінкою не надав приводу для подачі позову, то на позивача покладаються судові витрати у випадку невідкладного визнання відповідачем вимоги (пар. 93 ЦПК Німеччини); умовами застосування вказаного правила вбачається за доцільне признавати: а) відсутність підстави для пред'явлення позову, наприклад, коли відповідач не оспорював вимоги, не ухилявся від виконання; б) невідкладне та безумовне визнання позову відповідачем, зокрема не пізніше першого судового засідання, у тому числі попереднього судового засідання» [147, с. 143].

Новелою реформи процесуального законодавства стало також введення інституту забезпечення судових витрат (ст. 135 ЦПК; ст. 136 КАСУ). При цьому поряд із загальним правилом про можливість забезпечення судових витрат ЦПК та КАСУ передбачають спеціальний захід – забезпечення судових витрат на професійну правничу допомогу. Зокрема, у випадках, коли позов наділений ознаками завідомо безпідставного чи іншими ознаками зловживання правом на звернення до суду як захід забезпечення судових витрат суд з урахуванням конкретних обставин справи має право, за клопотанням відповідача, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (ч. 4 ст.135 ЦПК). Невнесення у визначений судом строк зазначених коштів надає суду право за клопотанням відповідача залишити позов без розгляду (ч. 6 ст. 135 ЦПК). У випадку задоволення позову суд ухвалює рішення про повернення внесеної суми позивачу, а у випадку відмови у позові, закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду – про відшкодування за її рахунок витрат

відповідача повністю або частково, у порядку, передбаченому ст. ст. 141, 142 цього Кодексу (ч. 7 ст. 135 ЦПК).

Варто зазначити, що спеціальні правила щодо стягнення судових витрат містяться в нормах, що регулюють розгляд справ окремого провадження та справ про відновлення втраченого судового провадження. Так, судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави (ч. 2 ст. 299 ЦПК), проте суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати (ч. 3 ст. 299 ЦПК). Відповідно до ст. 495 ЦПК у справі про відновлення втраченого судового провадження заявник звільняється від оплати судових витрат. У разі подання завідомо неправдивої заяви судові витрати, понесені іншими учасниками справи, відшкодовуються заявником у повному обсязі, про що суд постановляє ухвалу. На думку Ткачук А.О. «окреслене правило щодо можливості стягнення судових витрат з особи, яка звільнена від їх сплати, внаслідок недобросовісних дій такої сторони не повинно обмежуватися двома зазначеними випадками. Зазначене правило могло б бути використане і до справ позовного провадження, за якими особа звільнена від сплати судового збору. Річ у тім, що загальновизнаним ефективним засобом боротьби зі зловживаннями процесуальними правами визнаний механізм розподілу судових витрат, проте його ефект взагалі втрачається у випадку, коли особа звільнена від їх сплати за законом. Так, відповідно до ч. 7 ст. 141 ЦПК, якщо інше не передбачене законом, у разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду позову позивача, звільненого від сплати судових витрат, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. На її думку зазначена норма має бути доповнена винятком, відповідно до якого, у

випадку наявності в діях особи, що звільнена від сплати судових витрат, ознак зловживання правом, суд може покласти на таку особу судові витрати повністю або частково» [148, с. 149].

Поряд з цим, зміни до законодавства так і не вирішили деяких проблем, зокрема, зазначена компенсація, як і раніше, може стягуватися лише на користь фізичних осіб в силу прив'язки до середньомісячного заробітку, а, отже, є незастосовною до юридичних осіб. Цікавим з точки зору юридичної конструкції зазначеної норми є формулювання, з якого незрозуміло, чи зазначена компенсація має стягуватися у випадках, коли сторона про це просить, чи її стягнення є обов'язком суду. На думку Ткачук А.О. «з введенням обов'язку сторін із попереднього визначення суми витрат, зазначена компенсація має стягуватися лише у випадках, коли сторона зазначить про них під час попереднього розрахунку і в подальшому надасть докази на підтвердження зазначених витрат. У той же час стягнення витрат за явку до суду не може застосовуватися до професійних представників – адвокатів, адже представництво особи в суді є прямим обов'язком адвоката, а оплата його послуг покривається витратами на правову допомогу, тому він не може отримувати одночасно і гонорар, і компенсацію за втрачений заробіток. Крім того, на наш погляд, термін «компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять» є не досить вдалою та обмежує право сторони на відшкодування збитків, адже збитки, заподіяні внаслідок зловживання процесуальними правами не вичерпуються вказаним видом компенсації, а тому, більш доцільним є введення загальної норми, що дозволяла б відшкодування шкоди, завданої стороні внаслідок процесуальних зловживань» [147, с. 171].

Як вірно відмічають окремі автори «додаткової конкретизації та роз'яснення потребує і положення ч. 9 ст. 141, згідно з яким суд має право покласти на сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору у разі процесуального зловживання. У

літературі виказується точка зору, що такий підхід законодавця створює певну правову колізію із п. 12 ч. 3 ст. 2 (однією з основних засад цивільного судочинства є відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення) та ч. 1, 2 ст. 141 (судовий збір покладається на сторони пропорційно до розміру задоволених позовних вимог» [149, с. 89]). З огляду на це виходить, що штрафи за зловживання правами включаються до складу судових витрат, однак штрафи за зловживання правами не входять до складу судових витрат, тому фактично виникає спір всередині спору [150, с.99].

Нижче необхідно розглянути позицію Верховного Суду щодо покладення судових витрат незалежно від результатів вирішення спору, яке регламентоване частиною дев'ятою статті 141 ЦПК України. Так, в Постанові ВС від 25 жовтня 2021 року у справі № 757/49982/19 (провадження № 61-11269св21) суд встановив, що «виходячи із системного тлумачення положень частин п'ятої, шостої статті 142, частини дев'ятої статті 141 ЦПК України, необґрунтовані дії позивача як підстава для компенсації здійснених відповідачем витрат, пов'язаних із розглядом справи, відповідно до частини п'ятої статті 142 ЦПК України, передбачають свідомі недобросовісні дії позивача, які свідчать про зловживання процесуальними правами. Для стягнення здійснених відповідачем витрат, пов'язаних з розглядом справи, відповідачу згідно з процесуальним обов'язком доказування необхідно довести, які саме необґрунтовані дії позивача були ним здійснені у ході розгляду справи та в чому вони полягали, зокрема, але не виключно: чи діяв позивач недобросовісно та пред'явив необґрунтований позов; чи систематично протидіяв правильному та швидкому вирішенню спору; чи недобросовісний позивач мав на меті протиправну мету - ущемлення прав та інтересів відповідача; чи були дії позивача умисні та який ступінь його вини й чим це підтверджується. Проте, звернення з позовом до суду та подальше закриття провадження у

справі за цим позовом за клопотанням відповідача не свідчить про необґрунтованість дій позивача, оскільки зазначене є його диспозитивним правом, передбаченим нормами ЦПК України, яке не містить обмежень в його реалізації. Для задоволення заявлених вимог відповідач повинен довести, а суд - встановити, які саме дії позивача при зверненні до суду чи у ході розгляду справи по суті є необґрунтованими та у чому вони виражені, зокрема чи є недобросовісним звернення позивача з позовом до суду, чи були його дії умисними та чим це підтверджується.

З огляду на викладене, апеляційний суд, встановивши, що відповідачем не наведено обставин та не надано доказів, які б підтвердили необґрунтованість дій позивача у справі, що зумовили понесення відповідачем заявлених до стягнення витрат, дійшов обґрунтованого висновку про відсутність правових підстав для задоволення заяви про стягнення витрат на правничу допомогу із застосуванням частини п'ятої статті 142 ЦПК України» [151].

Ще одним заходом відповідальності за зловживання процесуальними правами є судовий штраф, підстави застосування якого визначені відповідним процесуальним законодавством, зокрема ст. 149 КАСУ та ст. 148 ЦПКУ.

Відповідно до ст. 149 КАСУ суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

- 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу;
- 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкодження судочинству;

3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин суб'єктом владних повноважень;

4) використання під час процедури врегулювання спору за участю судді портативних, аудіотехнічних пристроїв, а також здійснення фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису.

Цією ж нормою в ч. 2 ст. 149 КАСУ визначено право суду постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи підвищеної суми штрафу, а саме у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках:

1) повторного чи систематичного невиконання процесуальних обов'язків;

2) неодноразового зловживання процесуальними правами;

3) повторного чи систематичного неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення;

4) невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів.

Уточнено відповідальність представників сторін за аналогічні дії, зокрема передбачено, що у випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника.

В той же час ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції, однак оскарження такої ухвали не перешкоджає розгляду справи. Також слід враховувати, що постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає. Відповідно Ухвала Верховного Суду про стягнення штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає.

Слід враховувати, що ухвала про стягнення штрафу є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом, а стягувачем за таким виконавчим документом є Державна судова адміністрація України.

Також зроблені і виключення з вище перерахованих правил, відповідно до яких суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, щодо якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків [7].

Окрім того, відповідно до ч. ч. 3, 4 та 7 ст. 249 КАС України суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами. В окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (зокрема його статтю, пункт тощо), вимоги яких порушено, і в чому саме полягає порушення; окрема ухвала ВС є остаточною і оскарженню не підлягає [7].

У судовій практиці є непоодинокі приклади застосування судами штрафів до учасників судового процесу за зловживання процесуальними правами. Зокрема, прикладом може слугувати справа № 2-1242/10 (ухвала ВС від 2 листопада 2018 року [152]). Учасник судового розгляду вчиняв дії, що свідчили про недобросовісне виконання своїх процесуальних обов'язків, а саме: порушував порядок у судовому засіданні; голосно кричав; некоректно висловлювався на адресу учасників судового розгляду, перешкоджав здійсненню процесуальних дій; не підкорявся розпорядженням головуєчого, чим виявляв явну зневагу до суду та встановлених у суді правил; тоді Суд виніс ухвалу про накладення штрафу у розмірі 5 523 грн. [153]. У справі № 522/10269/14-ц суд наклав на представника позивача штраф за ненадання витребуваних судом документів. ВС погодився із висновками апеляційної інстанції та вказав на наявність умислу щодо невиконання вимог суду: замість витребуваної

кредитної справи представником позивача (банку) була подана інша кредитна справа, яка не стосувалася предмету позову [154].

Ще одним прикладом може бути Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16.04.2019 у справі № 757/32769/15-ц [155]. У вказаній справі касаційну скаргу було повернуто заявнику та стягнуто штраф 3842грн. Суд зазначив, що адвокат як особа, яка має вищу юридичну освіту, стаж роботи у галузі права та отримав свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, достовірно знав, що касаційне провадження за касаційною скаргою на постанову суду касаційної інстанції не може бути відкрито, оскільки таке рішення суду касаційної інстанції є остаточним і оскарженню не підлягає. Іншим прикладом є постанова КЦС ВС від 14.11.2018 у справі № 530/1847/16-ц відповідно до якої було встановлено, що суд апеляційної інстанції вірно стягнув штраф з позивача, який втретє подав апеляційну скаргу, визнавши це зловживанням процесуальними правами [156].

Так, апеляційний суд ухвалою від 12.01.2018 у справі № 530/1847/16-ц стягнув із відповідача в дохід державного бюджету штраф у розмірі двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб за зловживання процесуальними правами. Відповідач подав касаційну скаргу, яку мотивував тим, що апеляційний суд незаконно стягнув штраф за зловживання процесуальними правами, оскільки після набрання чинності ЦПК у новій редакції, яка почала діяти з 15.12.2017, підприємство вперше подало апеляційну скаргу на ухвалу суду першої інстанції про відкриття провадження у справі. Постановою КЦС від 14.11.2018 у згаданій справі касаційну скаргу залишено без задоволення, рішення апеляційного суду – без змін. Доводи заявника визнано безпідставними, оскільки ним було подано апеляційну скаргу, яка стала підставою для накладення штрафу, 19.12.2017, тобто після набрання чинності новою редакцією ЦПК та саме за її подання було стягнуто штраф, а не за подання попередніх апеляційних

скарг. А нормами ЦПК не передбачено, що суд може стягнути штраф при поданні декількох аналогічних апеляційних скарг виключно у період дії чинної редакції ЦПК. Посилання касаційної скарги на те, що заявник мав право за правилами нового ЦПК знову подати апеляційну скаргу на ухвалу місцевого суду після 15.12.2017, незважаючи на те, що апеляційний суд уже двічі відмовляв йому у відкритті апеляційного провадження, теж визнані судом безпідставними. Оскільки, подаючи зазначену апеляційну скаргу, підприємство достовірно знало, що апеляційне провадження за нею не може бути відкрито, бо є норма процесуального права, яка імперативно це забороняє (п. 3 частини першої ст. 358 ЦПК), враховуючи, що йому вже двічі було відмовлено у відкритті апеляційного провадження за аналогічними апеляційними скаргами на ту саму ухвалу суду першої інстанції, КЦС погодився із висновком апеляційного суду щодо зловживання заявником процесуальними правами та стягнення за це штрафу у розмірі двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб [157].

Як вірно зазначають окремі автори «поширеною досі є практика недобросовісних учасників справ подавати до суду квитанції про сплату судового збору, які вже використовувалися в інших справах, однак після прийняття КЦС постанови від 03.11.2020 у справі № 530/1630/18 таким «диверсантам» доведеться добре подумати, перш ніж вдаватися до махінацій, адже КЦС залишив у силі рішення апеляційного суду щодо стягнення з порушника штрафу у розмірі 3842 грн як заходу процесуального примусу, зазначивши таке: «...надання суду квитанцій про сплату судового збору, які вже використані у інших справах, всупереч вимогам Закону України «Про судовий збір», заздалегідь розуміючи, що вони не будуть зараховані до Державного бюджету України, а також наступне неусунення недоліків апеляційної скарги щодо належної сплати судового збору, є свідченням недобросовісного використання наданих законом процесуальних прав на апеляційне оскарження. Апеляційним

судом правильно визначено, що подання апеляційної скарги із квитанцією про сплату судового збору в іншій справі, з наступним неусуненням цього недоліку скарги, сприяє затягуванню розгляду справи, оскільки фактично унеможлиблює здійснення судом першої інстанції своєчасного розгляду справи впродовж розумних строків» [158, с.97; 159].

Також слід відмежовувати судовий штраф як захід процесуального примусу, який застосовується у разі зловживання процесуальними правами сторони спору і штраф, як захід адміністративної відповідальності, який застосовується за прояв неповаги до суду за підстав визначених ст. 185-3 КУпАП. Зокрема цією статтею визначено адміністративну відповідальність за прояв неповаги до суду (у вигляді адміністративного штрафу в розмірах від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – в залежності від виду діяння або бездіяльності учасників судового провадження) за наступні діяння чи бездіяльність:

1) неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил;

2) ті самі діяння, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення;

3) злісне ухилення експерта, спеціаліста, перекладача від явки в суд;

4) невиконання поручителем зобов'язань, покладених судом під час провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання та видворення іноземців та осіб без громадянства;

5) неповага до Конституційного Суду України з боку учасників конституційного провадження, перекладача, свідка, спеціаліста, експерта, інших учасників конституційного провадження, залучених Конституційним Судом України до участі у справі, що виразилась у злісному ухиленні від

явки на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати Конституційного Суду України або в невідкоренні цих та інших осіб розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час таких засідань, а так само вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до Конституційного Суду України іншими присутніми на пленарному засіданні особами (крім суддів Конституційного Суду України) [160].

Так слід зауважити, що відповідно до ч. 3 та ч. 4 ст. 198 КАС України учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватись у судовому засіданні встановленого порядку та утримуватись від будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до суду або до встановлених у суді правил. За прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої у залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні оголошується перерва (або після закінчення судового засідання). З урахуванням принципів і підходів права Європейського Союзу Р. Ханова та А. Барікова висловили думку, що повага до суду має двовимірну природу: 1) право судді вимагати поваги до себе також як до представника держави; 2) обов'язок судді поважати людську гідність учасників судового процесу, дотримуватись вимог загальної і правової культури не під час виконання суддівських функцій. Відповідно, суддя своєю поведінкою і власними морально-етичними складниками судового статусу формує авторитет судової влади та може притягти до відповідальності осіб, які виявляють неповагу до суду; така дихотомія є запорукою соціальної стабільності та правових засад життєдіяльності держави і суспільства [154].

Принагідно слід зауважити, що ст. 185-6 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від двадцяти до

п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за невжиття заходів щодо окремої ухвали суду.

Як вірно зазначає І. Волкова «відкритим і дискусійним залишається питання щодо порядку визначення судом конкретного розміру штрафу, адже його законодавець відніс на розсуд суду, який, постановляючи ухвалу про стягнення штрафу, повинен оцінити тяжкість діяння чи бездіяльності учасника процесу та обрати відповідний розмір штрафу за таке діяння в межах, передбачених нормами КАСУ та ЦПК, а ненаведення обґрунтованих мотивів щодо визначення розмірів штрафу доволі часто є однією із підстав та доводів апеляційних скарг на ухвали про стягнення штрафу» [161]. Так, відповідно до частини четвертої ст. 148 ЦПК та частини четвертої статті 149 КАСУ ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду вищої інстанції. Оскарження такої ухвали не перешкоджає подальшому розгляду справи. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладення штрафу є остаточною й оскарженню не підлягає. Ухвала Верховного Суду про стягнення штрафу оскарженню не підлягає. Незважаючи на визначені нормами КАСУ та ЦПК порядок оскарження ухвал про стягнення штрафу, на практиці учасники справ намагаються все ж таки оскаржувати такі ухвали суду першої інстанції до касаційного суду. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов, чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема, відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові. У цій справі апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції та відмовив у позові, пославшись на зловживання процесуальними правами та недопустимість як доказу висновку про оцінку спірного житлового будинку. Проте процесуальне законодавство не передбачає такої підстави для скасування рішення суду

першої інстанції та відмови в позові, як зловживання процесуальними правами. КЦС дійшов висновку, що апеляційний суд на виконання вимог ЦПК не переглянув рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку та зробив передчасний висновок про незаконність та необґрунтованість рішення суду першої інстанції.

Аналіз судової практики дає підстави дійти висновку, що зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві не є поодинокими і набувають різноманітних проявів та форм. Тож необхідність ефективних способів протидії цим негативним тенденціям не викликає сумніву. Одним із дієвих інструментів запобігання зловживанню та його припинення може стати стягнення штрафу за порушення процесуальних прав та обов'язків. З метою врегулювання проблемних питань стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами законодавцю необхідно на рівні КАСУ та ЦПК визначити поняття «зловживання процесуальним правом», унормувати вичерпний перелік таких зловживань, передбачити можливість відстрочки або розстрочки сплати штрафу в разі його накладення з урахуванням майнового, сімейного стану особи тощо. Встановлено, що складність стягнення штрафу на практиці полягає ще й у тому, що встановлення наявності складу цього порушення повністю віднесено на розсуд суду, і в кожному конкретному випадку суд повинен визначити межу між добросовісним використанням процесуальних прав і зловживанням ними, на власний розсуд обирати розмір штрафу в межах, запропонованих КАСУ та ЦПК. Врегулювання зазначених питань на законодавчому рівні сприятиме забезпеченню єдності судової практики та посиленню відповідальності учасників справ за свою процесуальну поведінку в суді [162, с.280].

Відмінними ознаками судового штрафу за зловживання процесуальними правами та адміністративного штрафу за прояв неповаги до суду є наступні:

1) судовий штраф, передбачений ст. 148 ЦПК та ст. 149 КАСУ застосовується як захід адміністративного примусу за зловживанням процесуальними правами тобто дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства; адміністративний штраф, передбачений ст. 185-3 КУпАП застосовується як захід адміністративної відповідальності як за дії, що носять характер прояву неповаги до суду так і формі бездіяльності - злісного ухилення від явки в суд, невиконання покладених судом зобов'язань;

2) основною метою судового штрафу є виключення можливості зловживання процесуальними правами та як правило затягування судового процесу; адміністративного штрафу – покарання за неповагу до суду;

3) судовий штраф застосовується як захід адміністративного примусу за зловживанням процесуальними правами виключно до сторін спору на всіх стадіях його розгляду від подання позову до його касаційного оскарження; адміністративний штраф застосовується до всіх учасників провадження справи в суді і з моменту відкриття судового засідання та на всіх стадіях його здійснення;

4) судовий штраф, передбачений ст. 148 ЦПК та ст. 149 КАСУ застосовується за зловживання процесуальними правами, перелік яких визначений ст. 44 ЦПК та ст. 45 КАСУ; адміністративний штраф, за прояв неповаги до суду передбачений ст. 185-3 КУпАП;

5) розмір судового штрафу визначається в прожиткових мінімумах для працездатних осіб; адміністративного штрафу – в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян.

2.4. Зарубіжний досвід та його врахування при удосконаленні механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві.

В попередньому розділі роботи ми прийшли до висновків, що зловживання процесуальними правами як категорія процесуального права по своїй сутті є діяльністю учасників судового процесу, що спрямована на затягування судового процесу та здійснення інших дій, що порушують принципи судового процесу. Форми (види) зловживання процесуальними правами чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України, до них віднесено: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 3) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 4) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 5) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 6) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, умови та порядок їх здійснення не

передбачено законодавством, спрямовані на безпідставне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи, отже юридичної підставою застосування відповідальності за їх вчинення може бути не лише норма (норми) процесуального законодавства а й судові рішення на що вказують рішення судів прийняті з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини. Аналіз судової практики дав можливість визначити наступні види зловживань окремими процесуальними правами: 1) зловживання з метою впливу на перебіг розгляду справи або виконання судового рішення, серед яких можна виокремити: зловживання процесуальними правами, спрямовані на затягування судового розгляду; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкоджання розгляду справи; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкоджання виконання судового рішення; 2) зловживання процесуальними правами, спрямовані на отримання процесуальних переваг, наприклад, зловживання, спрямовані на маніпуляцію з підсудністю або юрисдикційністю справи, або зловживання, спрямовані на маніпуляцію автоматизованим розподілом справ між суддями тощо; 3) зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди третім особам, наприклад, укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі; 4) зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди іншій стороні, наприклад, зловживання правом на забезпечення позову.

На підставі аналізу процесуального законодавства та практики діяльності судів України було виокремлено систему заходів протидії зловживанню процесуальними правами, яку складають такі групи цих заходів: 1) процедурні (процесуальні) засоби захисту, до яких віднесено попереджувальні засоби захисту, спрямовані на недопущення процесуальних зловживань та присічні засоби захисту, що покликані

припинити спроби процесуальних зловживань; 2) компенсаторні засоби, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися, які мають грошовий еквівалент – зобов'язання до сплати судових витрат, штраф. Доведено, що повний перелік заходів протидії зловживанню процесуальними правами включає такі заходи: 1) законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; 2) відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо; 3) відхилення апеляційної та касаційної скарг; 4) залишення позову без розгляду; 5) відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами; 6) відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову; 7) відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків; 8) ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів; 9) виклик сторін для надання особистих пояснень у справі; 10) відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду; 11) покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору; 12) окрема ухвала; 12) штраф; 13) заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності; 14) дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката; 15) скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи; 16) негативні наслідки, що наступають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо. Обґрунтовано пропозиції щодо оптимізації системи засобів запобігання зловживанням процесуальними правами та нормативного урегулювання процедури застосування окремих із них.

Нижче на виконання задач дослідження в межах даного підрозділу роботи доцільно здійснити аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання системи способів зловживанню процесуальними правами в окремих країнах, законодавство та судова практика яких є на сьогодні сталою та прогресуючою та практики застосування механізмів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами на підставі чого обґрунтувати необхідність реалізації її положень в адміністративному та цивільному судочинстві.

У статті 8 Загальної декларації прав людини визначено, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [163]. В той же час у Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 17 визначає, що зловживання правом визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав та свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції, ст.35 Конвенції дозволяє суду визнати заяву неприйнятною, якщо вона подана з метою зловживання правами [1]. Хартія з основних прав Європейського союзу у ст. 54 також містить заборони щодо зловживання правом, а саме ніщо в цій Хартії не може тлумачитися як передбачає право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-які дії, спрямовані на порушення прав і свобод, викладених у цій Хартії, або на їх обмеження в більшою мірою, ніж це передбачено цією Хартією [164]. В цих положеннях знаходить своє вираження право всіх осіб на «ефективний засіб правового захисту перед компетентними національними судами проти актів, що порушують основні права, які визнані Конституцією або законами, а також право на заслуховування своєї справи незалежним та неупередженим судом в умовах повної рівності, чесно і публічно, вважає Мішель Бенішоу [165]. Рекомендація R(81)7 комітету міністрів Ради Європи «Про шляхи полегшення доступу до правосуддя» від 14 травня 1981

року визначає, що одним із заходів прискорення розгляду справ є можливість тимчасового виконання рішень, за яким можливе оскарження, а також виплата на банківський відсоток за присудженим рішенням суду суми до виконання рішення, як заходи запобігання недобросовісному використанню права оскарження, у тому числі для отримання відстрочки [166]. Таким чином міжнародні акти визнають проблему зловживання правами, у тому числі у судовому процесі та передбачають заходи запобігання недобросовісному використанню учасниками судового процесу права на оскарження.

Як вірно зазначаю окремі дослідники «англійське законодавство підкреслює наявність «змагального» зловживання, яким користуються сторони судового розгляду» [167, с.127]. В правилах цивільного судочинства 1998 року зазначається, що суд не приймає грубі та явно необґрунтовані вимоги сторони. До зловживань процесуальними правами належать фіктивні забезпечення позову, пред'явлення позову по справі, яка вже розглядалася; подача позову без наявних підстав; подача безпідставної апеляційної скарги для отримання додаткового часу для сторони. Засобами протидії зловживань процесуальних прав визначається відмова від задоволення несправедливих вимог; фінансові санкції; стягнення компенсації з позивача на користь відповідача за подачу безпідставного позову; відмова в розгляді справи, коли позивач намагається маніпулювати угодою щодо юрисдикції розгляду справи [168, с.124].

Варто зазначити, що в Україні лише декілька норм у процесуальних кодексах присвячені питанням зловживань. Тоді як у деяких зарубіжних державах, зокрема Австралії, Канаді, Великобританії, США, Індії, прийняті окремі законодавчі акти, спрямовані на протидію зазначеній процесуальній поведінці, навіть виділяється окрема категорія осіб – сутяжників [169, с.75]. Так, відповідно до параграфу 391 Цивільного процесуального кодексу Каліфорнії сторона визнається сутяжницькою, зокрема якщо вона повторно

порушувала провадження або чинила спроби порушити провадження знову проти одного і того самого відповідача після ухвалення рішення не на свою користь; повторно подавала до суду необґрунтовані письмові клопотання або вчиняла процесуальні дії, щоб спричинити непотрібний обмін змагальними паперами, або вдавалася до інших тактик, що є явно необґрунтованими або спрямовані на затягування процесу; була визнана сутяжницькою стороною будь-яким іншим судом штату або федеральним судом на основі подібних фактів або дій тощо [170].

Основним засобом боротьби із зловживанням процесуальними правами в США є відмова в задоволенні позовних вимог та неможливість оскарження рішення суду першої інстанції. Сторона процесу може посилатися на зловживання процесуальних прав іншої сторони, яка використовується як засіб процесуальної змагальної боротьби. Особі, якій було спричинена шкода, може вимагати відшкодування шкоди від недобросовісної сторони процесу. Для суддів та адвокатів, які визначаються такими, що зловживають процесуальними правами, передбачені додаткові дисциплінарні санкції. Увага також приділяється заходам, направленим на запобігання зловживання процесуальних прав, де суд повинен проявляти певну обережність під час оцінки положень заявника.

У країнах англо-саксонської правової системи відомі так звані зловживальні процеси (*abusive litigation*), серед яких розрізняють позови, подані з наміром комусь нашкодити, або сутяжницькі позови (*vexatious litigants*), та явно необґрунтовані, або завідомо безпідставні, позови (*frivolous litigation*) [171, с. 163-181; 172, с. 63; 173; 174, с. 36-49; 175, с. 11-27]. Аналогічна термінологія використовується і ЄСПЛ, який зазначає, що «позов, який подається до суду для розгляду, вважається справжнім та серйозним, якщо лише немає 69 явних показників протилежного, що можуть стати підставою для висновку, що позов є безпідставним (*frivolous*) або сутяжницьким (*vexatious*) або йому іншим чином бракує

обґрунтованості» [176]. Так, у англо-американській правовій доктрині класично сутяжницьким позовом вважається позов (або один з багатьох позовів), які спеціально використовуються з метою переслідування, дратування або спричинення фінансових витрат процесуального опонента. Сутяжницький процес є процесом, що порушений зловмисно та без достатніх підстав, коли сторона, порушуючи провадження, діє недобросовісно, та лише хоче досадити або надокучити своєму опоненту, або коли провадження порушується без мети досягнення будь-якого практичного результату [177, с. 1737]. Наприклад, у Квінсленді (Австралія) діє Vexatious Proceedings Act 2005, відповідно до якого сутяжницькими є провадження у суді або трибуналі, які: а) порушені задля турбування, надокучання або з метою затримки, завдання шкоди чи з іншою нелегітимною метою; б) порушені або продовжувані без розумної підстави; в) такі, що провадяться у суді в такий спосіб, щоб потурбувати та надокучити, спричинити затримки або завдання шкоди, або досягнути іншої нелегітимної мети [178]. Натомість явно необґрунтованими (frivolous) вважаються позови, які не мають вагомих підстав або цінності, коли справа є настільки очевидною, що її розгляд буде непропорційним з точки зору витрат та часу, а, отже, такий позов явно не має перспектив на успіх. Безпідставні заяви - це заяви, які є настільки очевидно та помітно поганими, що не потребують жодних аргументів для переконання суду у протилежному, і які будуть визнані судом такими, що вчинені недобросовісно заявником, внаслідок простої перевірки. Безпідставне оскарження – це оскарження, яке не висуває жодного запитання, яке підлягає розгляду судом, та таке, яке легко розпізнати як позбавлене сенсу, коли очевидним є його безперспективність з точки зору шансів на успіх [179, с. 795-796]. Виокремлюється різні види сутяжництва, сутяжництвом вважається систематичне або цілеспрямоване подання позовів, щодо спорів, які вже одноразово або багаторазово були вирішені судом, або позовів

проти одного й того ж відповідача або його правонаступників або різних відповідачів. Однак, коли йдеться про безпідставні позови, то позов може бути визнаний безпідставним без необхідності доведення систематичності подання однакових заяв, навіть якщо заява подана з метою надокучити протилежній стороні або є зловживання окремими процесуальними правами [180]. На думку Ткачук А.О. «зазначений поділ є вкрай важливим та дозволяє виокремити два різновиди зловживання правом на позов: перший, який пов'язаний із особою позивача, особливостями його процесуальної поведінки, другий – пов'язаний із особливостями спору, щодо якого подається позов. У першому випадку йдеться фактично про факти багатократних звернень до суду особою з тотожними або аналогічними позовами, або ж у випадках, коли особа багаторазово звертається до суду безуспішно» [147, с. 89]. Досліджуючи цю сферу вона зауважує, що «у ст. 44 ЦПК декілька разів згадується про можливі випадки зловживання правом на позов, зокрема: 1) подання кількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом і з тих самих підстав; подання кількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав чи вчинення інакших дій, котрі мають на меті маніпуляцію автоматизованим розподілом справ між суддями (п. 2 ч. 2 ст. 44 ЦПК) [181, с. 101-102]; 2) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору чи у спорі, котрому притаманний очевидно штучний характер (п. 3 ч. 2 ст. 44 ЦПК)» [148, с. 141-155]. На підставі цього нею висловлено думку, що «у деяких випадках, незважаючи на те, що фактично способом зловживання процесуальними правами є подача багатьох позовних заяв, остаточною метою зазначених процесуальних дій є створення сприятливого процесуального становища для розгляду певної справи. Саме тому тут мова йде не про зловживання процедурою судового розгляду загалом. Отже, зазначені дії, слід розглядати у контексті зловживань окремими процесуальними правами, а не як окремий вид

зловживання правом на позов. Виходячи із зазначеного, бачимо, що на рівні національного законодавства, не в повній мірі відтворені всі можливі форми зловживання правом на позов у цивільному судочинстві, адже закріплено у якості останніх: а) завідомо безпідставний позов; б) позов за відсутності предмета спору; в) позов у спорі, що має очевидно штучний характер. Таким чином, у ст. 44 ЦПК фрагментарно відтворені можливі випадки подачі безпідставного позову, проте такому виду зловживань правом на позов, як подання сутяжницьких позовів, увага не приділена. Що стосується позовів за відсутності предмета спору, то на нашу думку, зазначені позови мають розглядатися як різновид безпідставних позовів. Натомість позови, що мають штучний характер слід виділяти окремо. Під зазначеними видами позовів слід розуміти позови, в яких хоча і наявний спір про право, на відміну від позовів за відсутності предмету спору, однак зазначений спір є вигаданим, надуманим, а метою позову є отримання рішення з метою впливу на інший процес або використання рішення з нелегітимною метою» [147, с.102-103].

Досить детально інститут відповідальності за зловживання процесуальних прав визначений у законодавстві Франції. Доволі широкий спектр таких дій передбачається у ЦПК Франції, починаючи із затримки розгляду справи і завершуючи незаконними методами процесуальної стратегії ведення справи. Санкціями за зловживання процесуальними правами є штраф і певна компенсація, яка сплачується до суду. Відповідно до ст. 32.1 ЦПК Франції передбачається, що на особу, яка діє від імені закону, зловживає своїми процесуальним статусом і сприяє використанню закону власною цілях метою, може бути покладений штраф у розмірі від 15 до 1 500 євро, незалежно від тих вимог щодо відшкодування збитків за первісним позовом [182, с.11].

Дослідники зловживання правом на позов у цивільному процесі Німеччини доходять до висновку, що до основних видів зловживання

правом на позов у німецькому цивільному процесі слід віднести: 1) сутяжництво, 2) симулятивний процес, 3) звернення до суду з метою отримання необґрунтованої вигоди, 4) звернення до суду з метою заподіяння шкоди [183, с.221; 184, с.72].

Відповідно до цивільного процесуального законодавства Японії принцип «добросовісності» встановлюється як загальний принцип та забороняє зловживання процесуальними правами. Існують також випадки, які вказують на процесуальну недобросовісність. Це, наприклад, затримка у наданні доказів; використання недійсної норми права, яка виникла в результаті процедурної помилки; право суду відмовити в задоволенні позову проти сторони, яка умисно знищила письмові докази; міра відповідальності за несправедливе оспорювання автентичності наданих документів. У доктрині відмічається, що вимога добросовісності може призвести до обмеження процесуальної свободи сторін. Зловживання процесуальними правами використовується через термін «конфлікуюча поведінка» (кардинальні зміни процесуального статусу під час судового розгляду) та «неправомірне отримання процесуальних переваг» (штучно змінююча юрисдикція). У Цивільному процесуальному кодексі Австралії також відсутнє загальне визначення зловживання процесуальних прав, а відповідне явище розглядається як загальне посягання на процес порушення загального принципу, незалежно від дискредитації конкретної норми процесуального права. Доктринальне розуміння такого явища полягає в тому, що використання процесу з метою, яка є відмінною від тих, для чого вони призначені, визначається як відхилення від загальновизнаних принципів та стандартів [185, с. 13–24]. У процесуальному законодавстві Італії безпосередньо не містяться норми, які стосуються зловживання процесуальних прав, але в цілому в положеннях нормативних актів законодавець вказує на добросовісність і справедливість у процесуальній поведінці сторін процесу (ст. 88 ЦПК Італії) [186]. Цивільний

процесуальний кодекс Бразилії 2015 року підміняє термін «зловживання процесуальними правами» терміном «несправедливий розгляд», який передбачає лише процесуальну відповідальність у вигляді штрафу за зловживання процесуальних прав, а у виняткових випадках недобросовісна сторона повинна відшкодувати моральну та матеріальну шкоду за такі дії. Категорія «несправедливого судового розгляду» в цивільному судочинстві Бразилії включає подання позову або заперечення проти позову щодо явно безпідставного та безспірного позову; фальсифікацію фактів, які використовуються для досягнення незаконної мети, створюючи супротив судовому розгляду та ін. (ст. 80 ЦПК Бразилії) [187, с. 188].

В результаті дослідження процесуального законодавства країн Європи слід зробити висновок, що абсолютна більшість адміністративних, адміністративно-процесуальних кодексів, кодексів адміністративного та цивільного судочинства визначають принцип доступу до правосуддя водночас існують різні підходи щодо тлумачення зловживання процесуальними правами у судочинстві, поняття якого відсутнє і тлумачиться через розкриття дотримання принципу добросовісності. Щодо видів зловживання процесуальними правами у судочинстві, то на відміну від вітчизняного законодавства зарубіжні процесуальні акти не визначають їх варіативний перелік, звертаючи увагу, що вони є оціночними поняттями і оцінку їм дає суд з урахуванням поведінки учасників судочинства та дотримання ними принципів судочинства, зокрема пропорційності, доступності та добровісності.

Здійснивши аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання системи способів зловживанню процесуальними правами в окремих країнах нами було з'ясовано, що переважна більшість національного процесуального законодавства інших країн містить серед засад розгляду публічних та приватних спорів судами принцип доступу до правосуддя, проте він не завжди посилюється законодавчими вимогами добросовісно

використовувати процесуальні права учасниками такого процесу. За різним ступенем деталізації закріплених у національному законодавстві елементів механізму запобігання зловживанню процесуальними правами учасниками розгляду публічного або приватного спору судами, нами запропоновано згрупувати країни наступним чином: 1) не передбачено норм, які б визначали обов'язок сторін добросовісно користуватись своїми правами, не зловживати ними, так само як відсутнє закріплення відповідальності за такі дії (Азербайджан, Туркменістан, Грузія); 2) країни законодавство яких не використовує термін зловживання процесуальними правами, проте містить загальні положення дотримання принципу добросовісного використання процесуальних прав, передбачає заходи процесуального примусу, санкції за його не дотримання (Естонія, Киргизька Республіка, Болгарія, Латвія, Вірменія); 3) не встановлено заборону на зловживання процесуальними правами, проте передбачене покарання за недобросовісне використання процесуальних прав (Франція); 4) тільки задекларовано обов'язок не зловживати процесуальними правами (ФРН); 5) задекларовано принцип, встановлено обов'язки та передбачено санкції за зловживання (Республіка Казахстан, Республіка Молдова); 6) задекларовано принцип, встановлено обов'язки, передбачено заходи примусу для забезпечення добросовісного використання процесуальних

В результаті дослідження процесуального законодавства країн Європи слід зробити висновок, що абсолютна більшість адміністративних, адміністративно-процесуальних кодексів, кодексів адміністративного та цивільного судочинства визначають принцип доступу до правосуддя водночас існують різні підходи щодо тлумачення зловживання процесуальними правами у судочинстві, поняття якого відсутнє і тлумачиться через розкриття дотримання принципу добросовісності. Щодо видів зловживання процесуальними правами у судочинстві, то на відміну від вітчизняного законодавства зарубіжні процесуальні акти не визначають

їх варіативний перелік, звертаючи увагу, що вони є оціночними поняттями і оцінку їм дає суд з урахуванням поведінки учасників судочинства та дотримання ними принципів судочинства, зокрема пропорційності, доступності та добросовісності.

Позитивною слід визнати практику окремих зарубіжних країн щодо застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами у судочинстві, зокрема: 1) застосування штрафу за невчасне або неповне подання доказів без поважних причин (досвід Естонії); 2) запровадити процедуру письмового попередження учасників адміністративного судочинства про недопущення зловживання процесуальними правами та про наслідки порушення цього обмеження; 3) узагальнити Верховним Судом судову практику щодо виявлення, ідентифікації, кваліфікації та застосування заходів процесуального примусу, відповідальності за зловживання процесуальними правами та розробити відповідні методичні рекомендації щодо заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві для усіх груп учасників; 4) запровадити процедуру судового документування підстав та порядку застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

Висновки до розділу 2.

В результаті аналізу судової практики та її наукового аналізу проведеного вище, можна встановити що до ознак подання завідомо безпідставного відводу судді як способу зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві слід віднести: мету - затягування розгляду справи, передачу справи для розгляду лояльному судді в обхід встановленого порядку автоматизованого визначення судді, завдання шкоди репутації судді; мотиви - незгода сторони з окремою думкою, процесуальним рішенням судді чи відмова судді в

задоволенні клопотання, особистими неприязним відношенням сторони захисту до судді. Основними засобами протидії зловживанню процесуальними правами шляхом подання необґрунтованих відводів суддям є: визнання таких заяв неприйнятними та зловживанням правом на їх подання відповідно до п.1 ч. 2 ст. 45 КАС України; повернення позовної заяви, що містить ознаки неповаги до суду чи до інших учасників адміністративного процесу; залишення необґрунтованої заяви про відвід судді без розгляду з належним обґрунтуванням підстав відмови; застосування заходів процесуального примусу.

З'ясовано поняття заходів запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві, виокремлено їх види, визначено їх ефективність та запропоновано окремі шляхи їх удосконалення.

З'ясовано, що заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному процесі, це заходи запобігання та припинення зловживанню такими правами та заходи притягнення до відповідальності осіб які їх вчинили, що застосовуються судом за підстав та у порядок визначеному КАСУ та ЦПКУ та з урахуванням роз'яснень та тлумачень вищих судових інстанцій.

Обґрунтовано, що за способом застосування та наслідками застосування заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві класифікувати за такими групами: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав, заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до

відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами.

Аналіз судової практики дає підстави дійти висновку, що одним із дієвих інструментів запобігання зловживанню та його припинення може стати стягнення штрафу за порушення процесуальних прав та обов'язків. З метою врегулювання проблемних питань стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами законодавцю необхідно на рівні КАСУ та ЦПК визначити поняття «зловживання процесуальним правом», унормувати вичерпний перелік таких зловживань, передбачити можливість відстрочки або розстрочки сплати штрафу в разі його накладення з урахуванням майнового, сімейного стану особи тощо. Встановлено, що складність стягнення штрафу на практиці полягає ще й у тому, що встановлення наявності складу цього порушення повністю віднесено на розсуд суду, і в кожному конкретному випадку суд повинен визначити межу між добросовісним використанням процесуальних прав і зловживанням ними, на власний розсуд обирати розмір штрафу в межах, запропонованих КАСУ та ЦПК. Врегулювання зазначених питань на законодавчому рівні сприятиме забезпеченню єдності судової практики та посиленню відповідальності учасників справ за свою процесуальну поведінку в суді.

Здійснивши аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання системи способів зловживанню процесуальними правами в окремих країнах нами було з'ясовано, що позитивною слід визнати практику окремих зарубіжних країн щодо застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами у судочинстві, зокрема: 1) застосування штрафу за невчасне або неповне подання доказів без поважних причин (досвід Естонії); 2) запровадити процедуру письмового попередження учасників адміністративного судочинства про недопущення зловживання процесуальними правами та про наслідки порушення цього обмеження; 3) узагальнити Верховним Судом судову практику щодо

виявлення, ідентифікації, кваліфікації та застосування заходів процесуального примусу, відповідальності за зловживання процесуальними правами та розробити відповідні методичні рекомендації щодо заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві для усіх груп учасників; 4) запровадити процедуру судового документування підстав та порядку застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

ВИСНОВКИ

1. В результаті дослідження зловживання процесуальними правами в судочинстві виокремлено основні три групи концепцій: як дій, спрямованих на використання стороною спору визначених законом прав для створення перешкод розгляду спору; як вчинення дій чи бездіяльності всіх учасників судового спору, спрямованих на отримання процесуальної та матеріальної вигоди за результатом розгляду та вирішення справи; як процесуального правопорушення.

2. Виявлено, що ознаками зловживання процесуальними правами у адміністративному та цивільному процесі є: 1) діяльність (дія чи бездіяльність), спрямована на реалізацію процесуального права учасника процесу; 2) метою зловживання є отримання процесуальної вигоди стороною спору в обхід прямого виконання норм процесуального законодавства; 3) наслідками є заподіяння шкоди суспільним або особистим інтересам інших осіб; 4) здійснюється всупереч інтересам та принципам адміністративного або цивільного судочинства; 5) здійснюється у формі процесуальних правопорушень та шкідливої поведінки; 6) фіксується у відповідних процесуальних документах; 7) здійснюється стороною спору або особами, які беруть участь у справі.

Запропоновано визначити зловживання процесуальними правами як діяльність учасників судового процесу, що здійснюється всупереч принципам судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки, з метою отримання вигоди більшої ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб. Визначено перспективи внесення змін до адміністративного процесуального законодавства з метою удосконалення правової регламентації запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами, зокрема з метою удосконалення правозастосовної практики та

конкретизації кваліфікуючих ознак зловживання процесуальними правами необхідно доповнити ч. 1 ст. 45 КАС України визначенням цього поняття.

3. Виокремлено форми (види) зловживання процесуальними правами, які чітко закріплені в процесуальному законодавстві, у тому числі КАС України та ЦПК України, а саме: 1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана); 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення; 3) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями; 4) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; 5) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою; 6) узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі.

Встановлено, що суддя (колегія суддів) в межах своїх дискреційних повноважень може визнавати інші діяння учасників судового процесу, крім закріплених в законодавстві як зловживання процесуальними правами, якщо такі дії здійснюються умисно, поза межами їх правового регулювання, всупереч інтересам та принципам судочинства, а їх метою є штучне затягування судового процесу та створення перешкод в діяльності суду по розгляду конкретної справи.

4. Виокремлено такі групи зловживань процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві: 1) зловживання з метою впливу на перебіг розгляду справи або виконання судового рішення, серед яких можна виокремити: зловживання процесуальними правами, спрямовані на затягування судового розгляду; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкодження розгляду справи; зловживання процесуальними правами, спрямовані на перешкодження виконання судового рішення; 2) зловживання процесуальними правами, спрямовані на отримання процесуальних переваг, наприклад, зловживання, спрямовані на маніпуляцію з підсудністю або юрисдикційністю справи, або зловживання, спрямовані на маніпуляцію автоматизованим розподілом справ між суддями тощо; 3) зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди третім особам, наприклад, укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі; 4) зловживання процесуальними правами, спрямовані на завдання шкоди іншій стороні, наприклад, зловживання правом на забезпечення позову.

5. З'ясовано, що заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному процесі, це заходи запобігання та припинення зловживанню такими правами та заходи притягнення до відповідальності осіб які їх вчинили, що застосовуються судом за підстав та у порядок визначеному КАСУ та ЦПКУ та з урахуванням роз'яснень та тлумачень вищих судових інстанцій.

Обґрунтовано, що за способом застосування та наслідками застосування заходи запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві класифікувати за такими групами: 1) заходи запобігання, а саме норми права, що встановлюють принцип добросовісного використання процесуальних прав,

заборону зловживати такими правами, вдосконалення правових норм; статистична звітність про факти зловживань та заходи процесуального примусу до таких учасників, розширення суддівської дискреції, роз'яснень вищих судових інстанцій; 2) заходи припинення, якими в більшій мірі є заходи процесуального примусу; 3) заходи притягнення до відповідальності, як правило штрафи та збільшення сум відшкодування судових витрат за зловживання процесуальними правами.

6. На підставі аналізу процесуального законодавства та практики діяльності судів України було виокремлено систему заходів протидії зловживанню процесуальними правами, яку складають такі групи цих заходів: 1) процедурні (процесуальні) засоби захисту, до яких віднесено попереджувальні засоби захисту, спрямовані на недопущення процесуальних зловживань та присічні засоби захисту, що покликані припинити спроби процесуальних зловживань; 2) компенсаторні засоби, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися, які мають грошовий еквівалент – зобов'язання до сплати судових витрат, штраф.

Доведено, що повний перелік заходів протидії зловживанню процесуальними правами включає такі заходи: 1) законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; 2) відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо; 3) відхилення апеляційної та касаційної скарги; 4) залишення позову без розгляду; 5) відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами; 6) відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову; 7) відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків; 8) ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів; 9) виклик сторін для надання особистих пояснень у справі; 10) відшкодування судових витрат за умови

необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду; 11) покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору; 12) окрема ухвала; 12) штраф; 13) заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності; 14) дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката; 15) скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи; 16) негативні наслідки, що настають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо. Обґрунтовано пропозиції щодо оптимізації системи засобів запобігання зловживанням процесуальними правами та нормативного урегулювання процедури застосування окремих із них.

7. Встановлено, що одним із дієвих інструментів запобігання зловживанню та його припинення може стати стягнення штрафу за порушення процесуальних прав та обов'язків. З метою врегулювання проблемних питань стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами законодавцю необхідно на рівні КАСУ та ЦПК визначити поняття «зловживання процесуальним правом», унормувати вичерпний перелік таких зловживань, передбачити можливість відстрочки або розстрочки сплати штрафу в разі його накладення з урахуванням майнового, сімейного стану особи тощо. Встановлено, що складність стягнення штрафу на практиці полягає ще й у тому, що встановлення наявності складу цього порушення повністю віднесено на розсуд суду, і в кожному конкретному випадку суд повинен визначити межу між добросовісним використанням процесуальних прав і зловживанням ними, на власний розсуд обирати розмір штрафу в межах, запропонованих КАСУ та ЦПК. Врегулювання зазначених питань на законодавчому рівні сприятиме забезпеченню єдності

судової практики та посиленню відповідальності учасників справ за свою процесуальну поведінку в суді.

Доведено, що відмінними ознаками судового штрафу за зловживання процесуальними правами та адміністративного штрафу за прояв неповаги до суду є наступні: 1) судовий штраф, передбачений ст. 148 ЦПК та ст. 149 КАСУ застосовується як захід адміністративного примусу за зловживанням процесуальними правами тобто дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства; адміністративний штраф, передбачений ст. 185-3 КУпАП застосовується як захід адміністративної відповідальності як за дії, що носять характер прояву неповаги до суду так і формі бездіяльності - злісного ухилення від явки в суд, невиконання покладених судом зобов'язань; 2) основною метою судового штрафу є виключення можливості зловживання процесуальними правами та як правило затягування судового процесу; адміністративного штрафу – покарання за неповагу до суду; 3) судовий штраф застосовується як захід адміністративного примусу за зловживанням процесуальними правами виключно до сторін спору на всіх стадіях його розгляду від подання позову до його касаційного оскарження; адміністративний штраф застосовується до всіх учасників провадження справи в суді і з моменту відкриття судового засідання та на всіх стадіях його здійснення; 4) судовий штраф, передбачений ст. 148 ЦПК та ст. 149 КАСУ застосовується за зловживання процесуальними правами, перелік яких визначений ст. 44 ЦПК та ст. 45 КАСУ; адміністративний штраф, за прояв неповаги до суду передбачений ст. 185-3 КУпАП; 5) розмір судового штрафу визначається в прожиткових мінімумах для працездатних осіб; адміністративного штрафу – в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян.

8. Здійснивши аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання системи способів зловживання процесуальними правами в окремих країнах зроблено висновок, що абсолютна більшість адміністративних,

адміністративно-процесуальних кодексів, кодексів адміністративного та цивільного судочинства визначають принцип доступу до правосуддя водночас існують різні підходи щодо тлумачення зловживання процесуальними правами у судочинстві, поняття якого відсутнє і тлумачиться через розкриття дотримання принципу добросовісності; зарубіжні процесуальні акти на відміну від вітчизняного законодавства не визначають варіативний перелік зловживань процесуальними правами у судочинстві, а закріплюють дискреційні повноваження суддів щодо оцінки діянь учасників судового процесу які можуть бути визнанні як зловживання процесуальними правами з урахуванням поведінки учасників судочинства та дотримання ними принципів судочинства, зокрема пропорційності, доступності та добросовісності.

Визнано за об'єктивну доцільність запровадження зарубіжного досвіду щодо застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами у судочинстві, зокрема: 1) застосування штрафу за невчасне або неповне подання доказів без поважних причин (досвід Естонії); 2) заборона захиснику здійснювати захист у справі, тобто зобов'язання заміни захисника (досвід США); 3) запровадження процедури письмового попередження учасників адміністративного судочинства про недопущення зловживання процесуальними правами та про наслідки порушення цього обмеження; 4) узагальнення вищою судовою інституцією країни (в Україні - Верховним Судом) судової практики щодо виявлення, ідентифікації, кваліфікації та застосування заходів процесуального примусу, відповідальності за зловживання процесуальними правами та розробки відповідних методичних рекомендації щодо заходів запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в судочинстві для усіх груп учасників; 5) запровадження процедури судового документування підстав та порядку застосування заходів відповідальності за зловживання процесуальними правами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Рекомендації R(81)7 комітету міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 року «Про шляхи полегшення доступу до правосуддя». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133/print.
3. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (з наступними змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст.492.
6. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст.56.
7. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст.436.
8. Сироїд Т. Міжнародно-правове регулювання відшкодування шкоди жертвам грубих порушень прав людини. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 1 (56). С. 45–52.

9. Васильєва С. А. Проблема зловживання матеріальними і процесуальними правами: поняття й ознаки зловживання правом. *Економіка та право*. 2013. № 2. С. 52-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpr_2013_2_11.

10. Козачук Д. А., Басалюк Н. В., Таркін В. П. Зловживання учасниками процесу своїми процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Молодий вчений*. 2018. № 4(2). С. 685-689.

11. Мілетич О. О. Зловживання правом: загальнотеоретичний аспект. Феномен свободи у праві. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 60–64.

12. Онищенко Г. Проблема існування категорії «зловживання правом». *Юридичний журнал*. 2007. № 1. С. 25–31.

13. Полянський Т. Зловживання правом (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. № 1. С. 128–134.

14. Рубащенко М. А. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Юридичний журнал*. 2010. № 4. С. 110–119.

15. Свєрдліченко В. П. Аналіз категорії «зловживання ом на честь, гідність та ділову репутацію» в умовах надзвичайного або воєнного стану. *Форум права*. 2017. № 5. С. 356–361. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1199304>.

16. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : *монографія*. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.

17. Тихонович Л. А. Зловживання правом у сфері трудових відносин як моральна проблема. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2012. Вип. 18. С. 19–27.

18. Хохлова Т. С. Форми зловживання правом: теоретико-правовий аспект. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 4 (14). С. 23–28. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.216734>.

19. Чувакова Г. М. Зловживання правом як вид правових аномалій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 440–445.
20. Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. № 1. С. 6–9.
21. Штефан А. Зловживання цивільними процесуальними правами як процесуальний юридичний факт. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 2. С. 62–67.
22. Кучерук Н. Процесуальні зловживання за проектом нового ГПК. *Юридична газета online*. 2017. № 29-30. URL: <http://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/procesualni-zlovzhivannya-za-proektom-povogo-gpk.html> (дата звернення 15.07.2024).
23. Фонова О С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. Вип. 6. С. 187-199.
24. Дроботов І.С. Зловживання процесуальними правами: адміністративно-правовий аспект. *Дис. на здобут. наук. ступеня доктора філософії*. Київ, 2002. 198 с. URL: <https://sipl.com.ua/wp-content/plugins/pdfjsviewer-shortcode/pdfjs/web/viewer.php?file>.
25. Поліщук В.Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Дис...канд.юрид.наук: 12.00.07*. Запорізький національний університет МОН України. Запоріжжя, 2021. 206 с.
26. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2. С. 12–17.
27. Васильєва С. А. Проблема зловживання матеріальними та процесуальними правами: поняття та ознаки зловживання правом. *Економіка та право*. 2013. № 2. С. 52–57.

28. Дроботов І. С. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 1 (59). С. 187–192.

29. Олійник А. Запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами: питання теорії та практики. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 83–91.

30. Полуєтков І. Зловживання правом як порушення засад цивільного законодавства. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2008. № 6. С. 32–41.

31. Калюжний Р.А., Андрущенко І.Г. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 8 (58) 2006 р. С. 17 – 21.

32. Ляшенко Р.Д., Бальковська К.І. Шикана як особливий вид зловживання правом. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2. 2014 р. С. 15-21.

33. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

34. Полянський Т.Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_3_6.

35. Бервено С. М. Принцип неприпустимості зловживання правом у договірних зобов'язаннях. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 32. С. 276– 287.

36. Базилевський С. Зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 70–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2018_2_10 (дата звернення 15.07.2024).

37. Беляневич О. А. Судові симуляції як антипод праву на суд. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 4. С. 87–97.
38. Забродський А. Зловживання правом як загальна тенденція процесу. *Юридичний радник*, 2006. № 5 (13). С. 26–27.
39. Кот О. О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 1 (197). С. 36–44.
40. Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%88%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0>.
41. Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. С. 150–171.
42. Лазарєв В.В. Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом». *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 179–189. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.16>.
43. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ: Закон України від 15 січня 2020 року № 460-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 29. ст.194.
44. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо удосконалення перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку». 2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63791 (дата звернення 15.07.2024).

45. Поліщук В.Ю. Зловживання процесуальними правами як категорія адміністративного процесуального права. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. Ч. 2. С. 112–119.

46. Рішення №814/218/14 Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 13.03.2019 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_13_03_2019_roku_u_sprav_i_814_2_18_14 (дата звернення 15.07.2024).

47. Поліщук В.Ю. Механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 47. Т. 1. 147–152.

48. Палешник С.І. Судове тлумачення норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 23. Частина I. Том 1. 2013. С. 73-76.

49. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: *навчальний посібник*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 336 с.

50. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18 грудня 2018 року. Справа № 910/2968/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78807921> (дата звернення 15.07.2024).

51. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 травня 2018 року. Справа № 910/14716/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74538885> (дата звернення 03.07.2024).

52. Бортман О., Подолева А. Що Верховний Суд визнає зловживанням процесуальними правами? *Юридична газета*. Онлайн. Опубліковано в №1 (655) від 16.01.2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shcho-verhovniy-sud-viznae-zlovzhivanniam-procesualnimi-pravami.html> (дата звернення 03.07.2024).

53. Петешенкова М.Ю. Правова природа зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. №4. 2023. С.128-133. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.20>.

54. Судова статистика. Форма № 1-оас: Звіт окружних адміністративних судів про розгляд судових справ за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення 03.07.2024).

55. Судова статистика. Форма № 1-оас: Звіт окружних адміністративних судів про розгляд судових справ за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022. (дата звернення 03.07.2024).

56. Судова статистика. Форма № 1-мзс: Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023. (дата звернення 03.07.2024).

57. Судова статистика. Форма № 1-мзс: Звіт місцевих загальних судів про розгляд судових справ за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022. (дата звернення 03.07.2024).

58. Маловацький О. В. Правова природа терміну зловживання правом. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 334-341. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2003_8_38.

59. Рішення №814/218/14 Касаційного адміністративного суд у складі Верховного Суду від 13.03.2019 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kas_vp_vid_13_03_2019_roku_u_spravi_814_218_14. (дата звернення 03.07.2024).

60. Поліщук В.Ю. Правосуддя і зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: іноземний та український досвід.

KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. № 5(33). Vol. 3. С. 216–221.

61. Посібник зі статті 6 Право на справедливий суд (цивільна частина). Рада Європи, Європейський Суд з прав людини, 2013. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf.

62. Тильчик В.В. Теоретико-методологічні та правові засади вирішення адміністративними судами спорів у сфері публічно-правових відносин. *Дис на здобут. наук. ступ. докт. юрид. наук*. Запоріжжя. 2020. 448 с.

63. Маруніч Г. І. Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання: *дис. ... канд. юрид. наук* : 12.00.03 - Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 240 с.

64. Намясенко О. К. Деякі питання зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 294-305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pre_2014_14_27.

65. Маруніч Г. І. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право* : наук.-практ. господарсько-правовий журн. 2016. № 9 (247). С. 13 –19.

66. Поліщук В.Ю. Критерії ідентифікації зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 17. С. 225–232.

67. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі. *Дис. на здобут. наук. ступ. кандид. юрид. наук*. Київський університет права. 2016. Київ. 255 с.

68. Бичкова С.С., Чурпіта Г.В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2. С. 12-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_2_4.

69. Haferkamp. Die Heutige Rechtsmissbrauchslehre – Ergebniss nationalsozialistischen Rechtsdenks?. Berlin, 1995. S. 154-156.

70. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 25 квітня 2019 року №826/1001/17. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/81475139/>.(дата звернення 03.07.2024).

71. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві: постановка проблеми та правові засади регулювання. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*. VII міжнародна науково-практична конференція, ДДУВС (17 березня 2023 року), Дніпро. 2023. С.680-682.

72. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами як форма затягування судового процесу та спосіб порушення прав його учасників. *Теорія і практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід*: матер. Регіон. наук.-практ. семінару, присвяч. 27-й річниці прийняття Конституції України (м. Дніпро, 20 черв. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С.86-89.

73. Петешенкова М.Ю. Зловживання процесуальними правами в судовому процесі як спосіб порушення принципу законності. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 29 лютого 2024 р.). - Дніпро : ДДУВС, 2024. - 695 с. С. 682-686.

74. Берназюк Я.О. Поняття та особливості принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 66. 2021. С. 1350141.

75. Постанова Верховного Суду від 3 червня 2020 року у справі № 318/89/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675396>.

76. Постанова Верховного Суду від 8 травня 2018 року у справі № 910/1873/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169>. (дата звернення 03.07.2024).

77. Постанова Верховний Суд від 22 травня 2019 року у справі № 234/3341/15-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419646>. (дата звернення 03.07.2024).

78. Постанова Верховного Суду від 30 листопада 2020 року у справі № 806/1943/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93170947>. (дата звернення 03.07.2024).

79. Постанова Верховного Суду від 14 серпня 2020 року у справі № 314/1526/19(2-адп/214/1/2020). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985532>. (дата звернення 03.07.2024).

80. Постанова Верховного Суду від 22 жовтня 2020 року у справі № 320/7/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/9238506>. (дата звернення 03.07.2024).

81. Постанова Верховного Суду від 2 листопада 2020 року у справі № 804/6173/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92566173>. (дата звернення 03.07.2024).

82. Желтобрюх І.Л. Недопущення зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: шляхи вдосконалення теорії та правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 133-137.

83. Сакара Н.Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://supreme.court.gov.ua/user/files/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobrosov.pdf. (дата звернення 03.07.2024).

84. Поліщук В.Ю. Критерії ідентифікації зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 17. С. 225–232.

85. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ: *навч. посібник* / Р. В. Миронюк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 352 с.

86. Олег Лозовський. Зловживання процесуальними правами: нові тренди та шляхи боротьби. *Юридична газета*. №49 (703). 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-novi-trendi-ta-shlyahi-borotbi.html>. (дата звернення 03.07.2024).

87. Висновок № 3 (2002) Консультативна рада європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про принципи та правила, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та неупередженості. Documents of the Consultative Council of European Judges. Документи Консультативної ради європейських суддів : [офіц. вид.] / упоряд. А. О. Кавакін. К. : Ін Юре, 2015. 772 с.

88. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Голос України* від 16.07.2016. № 132-133.

89. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text>. (дата звернення 03.07.2024).

90. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини щодо України. 2015. Частина перша / упоряд. Є. Ю. Захаров; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини». 2018. 540 с.

91. Ухвала від 18.12.2018 № 910/2968/18 Верховний Суд. Касаційний господарський суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78807921> (дата звернення 03.07.2024).

92. Постанова від 29.05.2018 № 910/14716/17 Верховний Суд. Касаційний господарський суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74538885> (дата звернення 03.07.2024).

93. Олександра Бортман, Аліна Подолева. Що Верховний Суд визнає зловживанням процесуальними правами? Юридична газета онлайн. Опубліковано в №1 (655) 2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shcho-verhovniy-sud-viznae-zlovzhivanniam-procesualnimi-pravami.html>. (дата звернення 03.07.2024).

94. Поліщук В.Ю. Необґрунтована заява про відвід судді як зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Держава та регіони. Серія Право*. 2020. № 4(70). Т. 2. С. 48–54.

95. Ухвала Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 01 червня 2020 року в справі №340/3042/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89578131> (дата звернення 03.07.2024).

96. Ухвала Шостого апеляційного адміністративного суду від 12.11.2019 року у справі № 826/12108/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85612639> (дата звернення 03.07.2024).

97. Окрема ухвала від 25.03.2019 № 905/945/18 Східний апеляційний господарський суд. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/80855349?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium. (дата звернення 03.07.2024).

98. Антон Монаєнко. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридична газета*. 2019. №28-29 (682-683). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova->

[praktika/zlovezhivannya-procesualnimi-pravami-v-administrativnomu-sudochinstvi.html](#). (дата звернення 03.07.2024).

99. Висновок Вищої ради правосуддя за результатами перевірки відомостей, викладених у повідомленні судді Самарського районного суду м. Дніпропетровська Малихіної Влади Володимирівни про втручання у її діяльність щодо кодекс здійснення правосуддя від 28.04.2020. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/636-0-6-20_vysnovok.pdf. (дата звернення 03.07.2024).

100. Яна Зелінська. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2023. №7-8(93). С. 70-79.

101. Ухвала Верховного Суду від 28 листопада 2022 року, справа №826/9751/14, адміністративне провадження № А/990/19/22. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/74030.pdf>. (дата звернення 03.07.2024).

102. Ухвала Верховного Суду. Категорія справи № 2а-7912/11/2670: *Адміністративні справи (з 01.01.2019); Справи щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів*. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96866697>. (дата звернення 03.07.2024).

103. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 10.05.2018 ([справа № 800/592/17](#)). Категорія справи № 800/592/17: Адміністративні справи. Справи зі спорів щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а також справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України; оскарження актів, дій чи бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/73903174>. (дата звернення 03.07.2024).

104. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 01.10.2018 ([справа № 9901/673/18](#)). Категорія справи № 9901/673/18: Адміністративні справи

(до 01.01.2019); Справи зі спорів щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, а також справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76887043>. (дата звернення 03.07.2024).

105. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. П'ята секція. Рішення у справі «Бочан проти України» (Заява № 7577/02), Страсбург, 3 травня 2007 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209#Text. (дата звернення 03.07.2024).

106. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. П'ята секція. Рішення і справі «Білуха проти України» (Заява № 33949/02), Страсбург, 9 листопада 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_272#Text. (дата звернення 03.07.2024).

107. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва. Категорія справи № 759/3686/22: Адміністративні справи. Справи щодо забезпечення громадського порядку та безпеки, національної безпеки та оборони України, зокрема щодо; дорожнього руху, транспорту та перевезення пасажирів, з них; дорожнього руху. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104623061>. (дата звернення 03.07.2024).

108. Ухвала Черкаського окружного адміністративного суду. Категорія справи № 580/2899/23; Справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян та публічної житлової політики, зокрема зі спорів щодо; соціального захисту (крім соціального страхування), з них; осіб, звільнених з публічної служби. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110378369>. (дата звернення 03.07.2024).

109. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. Рішення у справі «Зінченко проти України» (Заява № 63763/11), СТРАСБУРГ, 13 березня

2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_999#Text. (дата звернення 03.07.2024).

110. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. Рішення у справі «Чуйкіна проти України» (Заява № 28924/04), СТРАСБУРГ, 13 січня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_864#Text. (дата звернення 03.07.2024).

111. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ. Рішення у справі «Мушта проти України»(Заява № 8863/06), Страсбург, 18 листопада 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text. (дата звернення 03.07.2024).

112. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва. Категорія справи № 761/2914/19: Адміністративні справи. Справи з приводу реалізації державної політики у сфері економіки та публічної фінансової політики, зокрема щодо; митної справи (крім охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності); зовнішньоекономічної діяльності; спеціальних заходів щодо демпінгового та іншого імпорту, у тому числі щодо. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81261080>. (дата звернення 03.07.2024).

113. [Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду](#). Категорія справи № 814/218/14: Адміністративні справи. Справи щодо примусового виконання судових рішень і рішень інших органів. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80481133>. (дата звернення 03.07.2024).

114. Ухвала Вінницького окружного адміністративного суду. Категорія справи № 120/1190/21-а: Адміністративні справи. Справи з приводу регулюванню містобудівної діяльності та землекористування, зокрема у сфері; землеустрою; державної експертизи землевпорядної документації; регулювання земельних відносин, з них. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96136571>. (дата звернення 03.07.2024).

115. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.11.2019 у [справі № 9901/324/19. Справи щодо оскарження актів чи діянь ВРУ,](#)

Президента, ВРП, ВККС, рішень чи діянь органів, що обирають, звільняють, оцінюють ВРП, рішень чи діянь суб'єктів призначення КСУ та Дорадчої групи експертів у процесі відбору на посаду судді КСУ, з них; оскарження актів, дій чи бездіяльності Президента України, з них. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96669462>. (дата звернення 03.07.2024).

116. European Court of Human Rights (Third Section), sitting on 20 September 2011, Application no. 46549/06 by Guntis APINIS against Latvia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-106602%22%5D%7D>.

117. Атаманчук Н. І. Неприпустимість зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві під час розгляду та вирішення податкових спорів. *Зловживання правом: проблеми законодавчого визначення* : збірник матеріалів науково-практичного семінару для молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Київ, 23 вересня 2022 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2022. 84 с.

118. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.01.2019 року у справі №9901/510/18. Провадження № 11-840заі18. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vp_vs_vid_24_01_2019_roku_u_spravi_9901_510_18_1. (дата звернення 03.07.2024).

119. Ухвала Верховного Суду у складі судді-доповідача Касаційного адміністративного суду КАС ВС від 08.04.2019 р. (справа №9901/167/19) URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/81020317>. (дата звернення 03.07.2024).

120. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14.03.2019 р. (справа №9901/34/19. URL: <http://www.reestr.court.gov.ua/Review/81013341>.

121. Ухвала суду від 23.01.2018 по справі № 826/11879/13-а Касаційний адміністративний суд. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71766242>. (дата звернення 03.07.2024).

122. Ухвала Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 07.02.2018 р. у справі №826/24381/15. URL:

https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_14_02_2018_roku_u_spravi_813_1_436_15/.(дата звернення 03.07.2024).

123. Петешенкова М.Ю. Поняття та види (способи) зловживань процесуальними правами учасниками судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. №4.2023. С. 280-285. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-280-285. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/nv4/NV_4-2023-280-285.pdf.

124. Настюк В. Я. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві як прояви корупційних ризиків. *Право України*. 2017. № 1. С. 45–53.

125. Олійник А. Запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами питання теорії та практики. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 83– 91.

126. Перекрестная О. Заходи запобігання зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 93–96.

127. Петренко В. С. Механізми запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) / уклад.: І. В. Андронов, Н. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало. НУ ОЮА, Каф. цив. проц. Одеса: Фенікс, 2015. 112 с.

128. Ястрембська С. В. До проблеми законодавчого закріплення поняття «зловживання процесуальними правами». *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 11. С. 97–100.

129. Базилевський С. Зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 70–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2018_2_10 (дата звернення 03.07.2024).

130. Петраш К. Процесуальні диверсії. *Закон і бізнес*. 2021. № 12 (1518). URL: https://zib.com.ua/ua/print/147077-nischo_tak_ne_vplivae_na_dotrimannya_storonami_svoih_obovyaz.html. (дата звернення 03.07.2024).

131. Берназюк Я.О. Національні та міжнародні стандарти протидії зловживанню процесуальними правами під час вирішення публічно-правових спорів. *Право і суспільство*. №5. 2021. С.301-315.

132. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (74) 2013. С. 32-38.

133. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Категорія справи № 320/1167/21: Адміністративні справи (з 01.01.2019); Справи зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106314853>. (дата звернення 03.07.2024).

134. Бялий Г., Жеревчук М. Актуальна судова практика Верховного Суду щодо протидії зловживанню процесуальним и правами URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/225713_aktualna-sudova-praktika-khovnogo-sudu-shochodo-protid-zlovz_hivannyu-protsesu_alnimi-pravami. (дата звернення 03.07.2024).

135. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22.10.2020 у справі № 320/7/19. адміністративне провадження № К/9901/5099/20. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/92385069?utm_source=jurliga.ligazakon(дата звернення 03.07.2024).

135. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 02.02.2022 № 905/1728/14-908/4808/14. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/102914133?utm_source=jurliga.liga. (дата звернення 03.07.2024).

136. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 34 с.

137. ІК, Roman Myroniuk, Stanislava Myroniuk. Features of public administration in the field of road infrastructure in Ukraine and taking into account the EU standards for its improvement. *Scientific journal «Philosophy, Economics and Law Review»*, С.86-97. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1470411>. (дата звернення 03.07.2024).

138. Lehka, O., Myroniuk, R., Myroniuk, S., & Lukács, E. (2019). Terrorism with a «woman's appearance»: economic background and legal tools for forming a counteracting strategy. *Economic Annals-XXI*, 177(5-6), 34-43. URL: <https://doi.org/10.21003/ea.V177-03>.

139. Дроботов І.С. Деякі питання протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві: міжгалузевий аспект. *Правові новели*. 2019. № 9. С. 201–208.

140. Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. С. 150-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chcks_2015_6_12.

141. Луспеник Д. Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Он-лайн практикум*. 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lus_penyk_2021_03_15.pdf. (дата звернення 03.07.2024).

142. Петренко В.С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 265-269. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_6_68.

143. Поліщук В.Ю. Механізм запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Науковий*

вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2020. № 47. Т. 1. С. 147–152.

144. Ткачук А.О. Компенсаторні засоби захисту проти зловживань процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Цивільне процесуальне право*. 2018. №3. С. 166-180.

145. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами: господарськопроцесуальний аспект проблеми. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 2(7). С. 123–135.

146. Резнікова В. Відповідальність у господарському процесі за зловживання процесуальними правами та заходи процесуального примусу. *Право України*. 2017. № 9. С. 101–121.

147. Ткачук А. О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 право за спеціальністю 081 право*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. 220 с.

148. Ткачук А. О. Окремі форми зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2017. Вип. 5 (38). С. 141–155.

149. Бичкова С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : *монографія*. Київ : Атіка. 2011. 420 с.

150. Андрієнко І.С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві: окремі питання. *Південноукраїнський правничий часопис*, №3.2019. с.96-99. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.3-23>.

151. Постанова від 25.10.2021 № 607/3393/18 Верховний Суд. Касаційний цивільний суд. Проведення № 61-13597св21. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/100644044?utm_source=buh.ligazakon

[.net&utm_medium=news&utm_campaign=LZtest&utm_content=cons01](#). (дата звернення 03.07.2024).

152. Кальова А. Штраф за порушення порядку судового засідання: практика ВС щодо заходів процесуального примусу. Судово-юридична газета. 2019. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/156268-shtraf-za-porushennya-poryadku-sudovogo-zasidannya-praktika-vsschodo-zakhodiv-protseusualnogo-primusu>.

153. Ухвала Верховного Суду від 11 січня 2019 року у справі № 522/10269/14-ц. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/79112604>. (дата звернення 03.07.2024).

154. Ханова Р., Барікова А. Реалізація принципу поваги до суду. Судово-юридична газета. 2020. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/184927-realizatsiya-printsipu-povagi-do-sudu>. (дата звернення 03.07.2024).

155. Ухвала Верховного суду від 16 квітня 2019 р. № 757/32769/15-ц. Провадження у цивільних справах. № 61-4514ск19. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C007768?an=1>. (дата звернення 03.07.2024).

156. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14.11.2018 у справі № 530/1847/16-ц. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2_023_prezent/Prezent_Zasob_zapobig_zlovginan.pdf. (дата звернення 03.07.2024).

157. Судді Верховного Суду розповіли про зловживання матеріальними і процесуальними правами. *Вебсайт Верховного Суду*. 10 лютого 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/1070738>. (дата звернення 03.07.2024).

158. Інна Волкова. Штраф як захід процесуального примусу в цивільному судочинстві: Практика Верховного Суду. *Слово Національної школи суддів України*. № 3 (36). 2021. С.82-97.

159. Судова практика щодо застосування новел процесу про неприпустимість зловживання процесуальними правами є позитивною. Вебсайт Верховного Суду. 15 березня 2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1087726>. (дата звернення 03.07.2024).

160. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення 03.07.2024).

161. І. Волкова. Штраф як захід процесуального примусу в цивільному судочинстві: практика Верховного Суду URL: https://revolution.a11best.ru/law/01394388_0.html (дата звернення 03.07.2024).

162. Петешенкова М.Ю. Заходи запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному та цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. №7. 2024. С. 277-280. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/67>. http://www.lsej.org.ua/7_2024/69.pdf.

163. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III). Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (дата звернення 03.07.2024).

164. Хартія основних прав Європейського Союзу. Ніцца, 7.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text. (дата звернення 03.07.2024).

165. Michel Benichou. L'accès à la justice, un droit menacé. 23.04.2015. URL : <https://blogavocat.fr/space/michel.benichou/content/1%E2%80%99acc%C3%A8s-%C3%A0-la-justice-un-droit-menac%C3%A9>. (дата звернення 03.07.2024).

166. Про юридичну допомогу і консультації : Рекомендації (78) 8 комітету міністрів Ради Європи від 2 березня 1978 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_132/print.

167. Олександра КОРОЛЬ. Недопущення зловживання процесуальними правами та стимулювання сторін до добросовісної поведінки. *Університетські наукові записки*. 2020. Том 19. № 1 (73). С. 117-127. URL: www.unz.univer.km.ua.

168. Advisors I. V. Abuse of law in the electoral process. М., Chero, 2010. 124 р.

169. Тимошенко О. А. Неприпустимість зловживання процесуальними правами в системі принципів цивільного судочинства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 70-75.

170. California Code, Code of Civil Procedure - CCP § 391. URL: <https://codes.findlaw.com/ca/code-of-civil-procedure/ccp-sect-391.html>. (дата звернення 03.07.2024).

171. Kirby N. When Rights Cause Injustice: a Critique of the Vexatious Proceedings Act 2008 (NSW). *Sydney Law Review*. 2009. Vol. 31:163. P. 163-181.

172. Coffey C. A., Brodsky S. L., Sams D. M. I'll See You in Court...Again: Psychopathology and Hyperlitigious Litigants. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2017. Vol. 45. P. 62–71. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/a569/37da31cd525df786224875b300ca113ecae2.pdf?_ga=2.91912218.1477619657.1589374499-1444097061.1589374499 (дата звернення 03.07.2024).

173. Lévy B. From Paranoia Querulans to Vexatious Litigants: a Short Study on Madness between Psychiatry and the Law. Part 2. *History of Psychiatry*. 2015. Vol. 26(1). P. 36–49.

174. Moore A. Isaac Wunder Orders. *Judicial Studies Institute Journal*. 2001. Vol. 1:1. P. 137–146. URL: <https://www.irishjudicialstudiesjournal.ie/assets/uploads/documents/pdfs/2001-Edition-01/casenotes/isaac-wunder-orders.pdf> (дата звернення 03.07.2024).

175. Stauber A. Litigious Paranoia: Confronting And Controlling Abusive Litigation In The United States, The United Kingdom and Australia. *International Review of Business Research Papers*. Vol. 5 no 1. P. 11–27. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/e72a/cb608468fc0b5981f0a0e457360670fbb271.pdf> (дата звернення 03.07.2024).

176. Case of Kupiec v. Poland, app. no. 16828/02, 03 February 2009. *Офіційний сайт «European Court of Human Rights HUDOC database»*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91065> (дата звернення 03.07.2024).

177. Black's Law Dictionary. 4th ed. West Publishing Co., 1968. 1797 p., c. 1737.

178. Queensland Vexatious Proceedings Act 2005. URL: <https://www.legislation.qld.gov.au/view/pdf/2017-06-05/act-2005-044> (дата звернення 03.07.2024).

179. Black's Law Dictionary. 4th ed. West Publishing Co., 1968. 1797 p., c. 795-796.

180. Law Commission of India. 192th Report on Prevention of Vexatious Litigation. URL: <http://lawcommissionofindia.nic.in/reports/report192.pdf> (дата звернення 03.07.2024).

181. Ткачук А. О. Зловживання правом на позов у цивільному судочинстві як форма зловживання цивільними процесуальними правами. *Актуальні питання реформування процесуального законодавства в Україні: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (1 грудня 2017 року)*. К., 2017. С. 101-102.

182. Gautrais V. Fictions et pre somptions: outils juridiques d'integration des technologies, Se curite juridique et se curite technique: inde pendance ou me tissage, Confe rence organise e par le programme international de coope ration scientifique (CRDP.CECOJI) Montreal, 30 septembre 2003. Vol 9, n°2. Nume ro Spe cial (Ete /Summer 2004). P. 1–11.

183. Поліщук В.Ю. Правосуддя і зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: іноземний та український досвід. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 5(33). Vol. 3. С. 216–221.

184. Кабальський Р.О. Іноземний досвід протидії затягуванню судового процесу. *Полтавський правовий часопис*. № 1. 2023. С. 66-76.

185. Погребняк С. П. Втілення принципу добросовісності в праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 2 (49). С. 13–24.

186. Lowe Jr. E. N. The California Evidence Code: Presumptions. *California Law Review*. 1965. Vol. 53, Iss. 5. P. 1439–1493. URL: <https://doi.org/10.2307/3478957>.

187. Soares K. E. Abuse of procedural law in the new Brazilian Code of Civil Procedure. *Herald of the civil process*. 2015. № 4. p. 185–196.